

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

NÜZÛL ÖNCESİ DÖNEMDE VE KUR'AN'DA KURBAN

YÜKSEK LİSANS

Ümit GÜLER

MAYIS – 2019
GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

NÜZÛL ÖNCESİ DÖNEMDE VE KUR'AN'DA KURBAN

YÜKSEK LİSANS

Ümit GÜLER

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Davut ŞAHİN

MAYIS – 2019
GÜMÜŞHANE

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Davut ŞAHİN danışmanlığında, Ümit GÜLER tarafından hazırlanan “ NÜZÛL ÖNCESİ DÖNEMDE VE KUR’AN’DA KURBAN” isimli bu çalışma, 15/05/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mustafa KAYHAN (Başkan)

Doç. Dr. Davut ŞAHİN (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

15/05/2019

Prof. Dr. Ekrem CENGİZ

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “Nüzûl Öncesi Dönemde ve Kur’an’da Kurban” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim- Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐	Tezimin Tamamı her yerden erişime açılabilir.
☒	Tezim sadece Gümüşhane Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir
☐	Tezimin Yıl süre ile erişime açılmasını istiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerde erişime açılabilir.

15 /05/ 2019
Ümit GÜLER

ÖNSÖZ

Hayat kitabı olan Kur'an'ın ihtiva ettiği bütün konular insanın faydasıdır. O insana bilmediklerini öğretir ve insanı kâinattaki esrar perdeleri içinde boğulmaktan kurtarır. Bu çerçevede Kur'an'da önemle bahsettiği konulardan birisi de kurbandır. Kur'an'ın birçok âyetinde ve değişik isimler altında kurban ibadetine temas edilmektedir. Âyetlerde geçen kurban ifadeleri, bazen '*hedy*', bazen '*nüsük*', bazen '*büdün*', bazen de '*nahr*' kelimeleriyle ifade edilmektedir. Hatta bazı âyetlerde kurban doğrudan doğruya Allah'a izafe edilmekte ve ona "Allah'ın şiarı" unvanıyla dikkat çekilmektedir. Ayrıca âyetlerde kurban ile kurbanlıkların gerdanlıklarından söz etmektedir. Allah'ın âyetlerinde kurban ibadeti ve kurbanlık hayvanlar 'Allah'ın şiarı' olarak betimlenmektedir. Bu bildirimler dikkate alındığında Kur'an'ın kurbanı verdiği özel değer, daha iyi anlaşılmaktadır.

Kur'an'da kurban ibadetinin ifası hususunda kimi temel bilgiler mevcuttur. Kurbanın hangi hayvandan olacağı, nerede ve nasıl kesileceği ve etinin kimler tarafından yenileceğine dair Kur'an da bazı bilgiler verir. Burada asıl vurgulanan, diğer ibadetlerde olduğu gibi kurban ibadetinde sadece Allah rızası için olması ve yalnızca Allah'ın adının anılarak kesilmesi hususudur. Yine Allah âyetlerde geçen kurbanların ne etlerinin ne de kanlarının kendisine ulaşacağından bahseder ve bu manada insanları uyarır. Bu uyarı ile insana kurban ibadeti yerine getirilirken sadece insanın takvasının Allah katında değer göreceği mesajı verilmektedir. Âyetler bu hususlara önem verildiği takdirde kurban ibadeti sayesinde insanın takva boyutuna ulaşmasına katkı sağlayacağını vurgulamaktadır.

Bu çalışmada bir giriş kısmı ile iki bölüm başlığına yer verilmektedir. İlk bölüm, çeşitli kültürlerde ve İslam öncesi ilahi menşeli dinlerdeki kurban çeşitleri, ilgili ritüeller ve uygulama biçimleri anlatılmaktadır. Kurbanın sadece ilahi dinlerle sınırlı olmadığını görmek için çeşitli dinlerde kurban konusu ele alınmaktadır. Cahiliye dönemindeki kurban konusunun üzereinde çalışılması ise konumuz açısından daha ayrı bir önem arz etmektedir. Bu dönemdeki kurban uygulamalarını görerek Kur'an'ın

müslümanlara kazandırmaya çalıştığı kurban algısı daha net olarak ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

İkinci bölümde ise, kurban ibadetine ilişkin âyetler ve müfessirlerin bu âyetlerin içerikleriyle ilgili tefsirleri bağlamlarıyla incelenmektedir. Kurban ibadetine dair Kur'an-ı Kerim'de geçen kurban ibadetinden bahseden 8 âyet ele alınacaktır. Bu âyetler kendi bağlamından hareketle çeşitli başlıklar altında incelenmektedir. Kurbanın tarihini konu edinen Hz. Âdem'in oğulları ile Hz. İbrahim ve oğlu arasında geçen yine İsrailoğulları arasında yaşanan bir cinayetin aydınlanmasını konu edinen kurbanlar incelenmektedir. Bu olaylarla alakalı diyaloglar öncelikle ele alınmaktadır. Daha sonra hac ibadetine kesilmesi emredilen kurbanlar ile hac ibadeti dışında müslümanların kestikleri kurbanı konu edinen âyetler araştırılmaktadır. Kurbanın ibadet olarak kesilmesi amacına ek olarak bu ibadetin müslümanlara uygulanan mâli bir ibadet olduğu konusu irdelenmektedir. Ayrıca bu bölümde kurban konusu âyet ve hadislerle dayandırılarak bu ibadetle ilgili verilen hükümler incelenecektir. Bu konuların tümü bize, Kur'an'da anlatılan kurban ile İslam ilmihalinde anlatılan kurbanı karşılaştırma imkânı vermektedir.

Çalışma konusunun belirlenmesi, işlenmesi sürecinde katkısını, desteklerini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Davut ŞAHİN'e teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmamızın ilim adına yolculuk yapanlar için hayırlara vesile olmasını yüce Allah'tan niyaz ederim.

Gümüşhane- 2019

Ümit GÜLER

ÖZET

[GÜLER Ümit], Nüzûl Öncesi Dönemde ve Kur'an'da Kurban Yüksek Lisans Tezi, 2019 (XI+114).

Çalışmamız, Kuran'da yer alan kurban âyetlerini ve müfessirlerin yorumlarını dikkate alarak âyetleri tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Hak veya batıl olsun genelde bütün dinlerin ve dini kaynaklı olduğunu iddia eden tüm sistemlerin, kendine özgü farklılıkları olmakla birlikte kendilerine ait kurban ritüelleri bulunmaktadır. Cahiliye döneminde de kurban bir ibadet olarak uygulanmaktadır. Bu dönemin insanı şirk içeren tüm unsur ve davranışları diğer ibadetlerine karıştırdıkları gibi kurban ayinlerine karıştırmaktadır. Kur'an- Kerim ise kurban ibadetini tevhid ve takva odaklı bir ibadet haline gelmeyi amaçlamaktadır.

Kuran'ın üzerinde önemle durduğu konulardan biri de kurbandır. Kur'an birçok âyette kurbanı değişik isimler altında sunmaktadır. Kur'an'ın bazı âyetlerinde kurban 'hedy' ve 'nüsiük' kavramı ile ifade edilirken bazı diğer âyetlerinde 'büdüin' ve 'nahr' sözcükleriyle anlatılmaktadır. Hatta bahsedilen âyetler kurbanı doğruca Allah'a bağlamaktadır. Bu bağlamaktan kasıt, kurban ibadetine 'Allah'ın şiarı' unvanı verilmektedir. Âyetlerde 'Allah'ın şiarı' şeklinde kurbanlıklardan ve kurbanlık hayvanın gerdanlıklarından söz edilmesi bahsedilen önemi artırmaktadır. Bu önem ve vurgu kurban ibadetini daha da etkili bir hale getirmektedir.

Kur'an-ı Kerim, inananları takva konusunda uyarmaktadır. Bu uyarı kurbanlık hayvanların etinin ve kanının Allah'a ulaşmayacağı konusunda insandan takvalı hareket etmesini istemek süretiyle birkez daha hatırlatılmaktadır. Allah, insanın kurban ibadetiyle takvaya ulaşacağı ve takva hususunda da Allah'a daha yakın olabileceği mesajını vermektedir. Bu emir ve tavsiyeler, Kur'an'ın kurbana verdiği özel değer ve kurban ibadetinin hikmet ile sırlarının çok net belirtisidir. Bu hikmet ve sırlara bir derece temas etmek ve insanın hayat kılavuzu olan Kur'an'ın bu konudaki beyanlarını müfessirlerin tesbitleriyle ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Bu nedenle "Nüzûl Öncesi Dönemde ve Kur'an'da Kurban" adlı bu çalışmayı hazırlamış bulunmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kurban, Kurban eti, Allah'ın şiarı.

ABSTRACT

[GÜLER Ümit], Sacrifice in the Qur'an and in the Pre-Nüzûl Period Master Thesis, 2019 (XI+114).

The purpose of this study is to analyze the Qur'anic verses in the context of examiners. The systems that claim that all religions or religious origin, whether right or superficial, are different, but each has its own sacrifice and worship. When we look at history, there is a sacrifice offered to God in almost every religion, whether it is divine or not. In Jahiliyah, the victim was a worship. The Jahiliyya period included the elements of worship in sacrifice rituals as in other worshipings. The Qur'an has allowed this worship to become a worship of monotheism and credibility.

One of the issues that the Qur'an emphasizes is the "Sacrifice". In many verses, the Qur'an presents the victim under different names. In some Qur'anic verses, the sacrifice is expressed with the concept of '*hedy*' and '*nüsüik*'. Some verses even '*bind*' the '*victim*' directly to Allah. This ties to the sacrifice of the Qur'an verses, "God's God" by giving the title of the importance of this worship is pointed out. verses, the mention of da God's God m, sacrifices and necklaces of the sacrificial animals makes the attractiveness even more effective. The Qur'anic verses ask the human being for the purpose that the flesh and blood of the sacrificial animals will not reach God. Allah is given the message that man can be supported by the sacrifice of the Sacrifice and that Allah can be closer to Allah in terms of takva. In the verses, the sacrifice was mentioned, but the mentioning of the necklaces of the sacrifices commanded not to disrespect the worship which is the slogan of God. These orders and recommendations are another sign of the wisdom and secrets of the sacrifice of the sacred value of the Qur'an. It is aimed to make some contact with these wisdom and secrets and to reveal the statements of the Qur'an, which is the human life guide, with the determination of the commentators. Therefore, we have prepared this study called "Sacrifice in the Pre-Nuzûl Period and the Qur'an"

Keywords: Qur'an, Sacrifice, Sacrifice, Gods motto.

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK	
İÇ KAPAK	
KABUL VE ONAY	II
BİLDİRİM	III
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.KURBAN KAVRAMI VE ÇEŞİTLİ KÜLTÜRLERDE KURBAN	3
1.1.Kurban Kavramı	3
1.2. Çeşitli Kültürlerde Kurban İbadeti	7
1.2.1 Antik Yunanlılarda Kurban.....	9
1.2.2. Eski Mısır, Sümer ve Hititlerde Kurban	9
1.2.3. Eski İran’da Kurban	10
1.2.4. Sâbiîlerde Kurban.....	11
1.2.5. Japon Dini Şintoizm’de Kurban.....	11
1.2.6. Eski Çin’de Kurban.....	12
1.2.7. Hinduizm’de Kurban.....	12
1.2.8. Eski Türklerde Kurban	13
1.3. İSLAM ÖNCESİ İLAHİ DİNLERDE KURBAN.....	14
1.3.1. Yahudilikte Kurban İbadeti.....	14
1.3.2. Hristiyanlıkta Kurban İbadeti.....	18
1.4. CAHİLİYYE ÇAĞINDA KURBAN	22
1.4.1. Bahîra Kurbanı.....	23

1.4.2. Saibe Kurbanı.....	23
1.4.3. Vasîle Kurbanı	24
1.4.4. Hâm Kurbanı.....	24
1.4.5. Belyye Kurbanı	26
1.4.6. Fera, Atire Kurbanı	26

İKİNCİ BÖLÜM

2.KURBAN İBADETİNE İLİŞKİN ÂYETLER VE İÇERİKLERİ	29
2.1. KUR'AN'DA KURBAN KELİMESİNE İŞARET EDEN KELİMELER	29
2.1.1. Kurban Kelimesi	29
2.1.2. Nahr Kelimesi	30
2.1.3. Nüsük Kelimesi.....	32
2.1.4. Zebiha Kelimesi	33
2.1.5. Udhiye Kelimesi.....	33
2.2. KURBANLA İLGİLİ ÂYETLER VE YORUMLARI.....	34
2.2.1.Kur'an'da Kurbanı İlk Kabul Edilenler: Habil ve Hz. İbrahim	35
2.2.1.1. Âyetlerin Nüzûl Sebebi	36
2.2.1.2. Âyetlerin Kelime Tahlili	37
2.2.1.3. Âyetlerin Genel İzahı	38
2.2.2. Kurbanın Her Ümmet İçin Bir İbadet Oluşu.....	42
2.2.2.1. Âyetlerin Genel İzahı	43
2.2.3. Maddi-Manevi Açından İnsanı Ayakta Tutan Unsurlar: Kâ'be, Haram Aylar, Kurbanlıklar ve Gerdanlıkları	46
2.2.3.1. Âyetin Nüzûl Sebebi	47
2.2.3.2. Âyetin Kelime Tahlili	47
2.2.3.3. Âyetin Genel İzahı	47
2.2.4. Kurbanlıkların ve Gerdanlıkların Allah'ın Şiarı Oluşu.....	52
2.2.4.1. Âyetin Nüzûl Sebebi	54
2.2.4.2. Âyetin Kelime Tahlili	55
2.2.4.3. Âyetin Genel İzahı	59
2.2.5. Hac ve Umre İbadeti Yarıda Kalan Kimsenin Kesmesi Gereken Kurban: Hedy	65
2.2.5.1. Âyetin Nüzûl Sebebi	66
2.2.5.2. Âyetin Kelime Tahlili	67

2.2.5.3. Âyetin Genel İzahı	69
2.2.6. İsrailoğullarında Yaşanan Bir Cinayeti Belirleme Aracı Olan Kurban	75
2.2.6.1. Âyetin Nüzûl Sebebi	75
2.2.6.2. Âyetin Kelime Tahlili	76
2.2.6.3. Âyetin Genel İzahı	76
2.2.7. İhramlının Yasak Bir Fiil İşlemesi Durumunda Kesmesi Gereken Kurban	80
2.2.7.1. Âyetin Nüzûl Sebebi	80
2.2.7.2. Âyetin Kelime Tahlili	80
2.2.7.3. Âyetin Genel İzahı	81
2.2.8. Şükür Kurbanı	84
2.2.8.1. Âyetin Nüzûl Sebebi	84
2.2.8.2. Âyetin Kelime Tahlili	86
2.2.8.3. Âyetin Genel İzahı	89
2.2.9. Kurbanlık Büyükbaş Hayvanların Nişane Oluşu ve Kurbanın Takva Boyutu	90
2.2.9.1. Âyetin Nüzûl Sebebi	90
2.2.9.2. Âyetlerin Kelime Tahlili	90
2.2.9.3. Âyetlerin Genel İzahı	92
2.2.10. Kurbanın Paylaşma Boyutu	98
2.2.10.1. Âyetlerin Nüzûl Sebebi	98
2.2.10.2. Âyetlerin Kelime Tahlili	99
2.2.10.3. Âyetlerin Genel İzahı	99
2.3. KURBAN'IN DİNİ HÜKMÜ	102
2.3.1. Kurbanın Farz Oluşu	104
2.3.2. Kurbanın Vâcip Oluşu	106
2.3.3. Kurbanın Sünnet Oluşu	109
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	111
KAYNAKÇA	115
ÖZGEÇMİŞ.....	122

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhi's-Selâm
b.	: İbn
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
Çev.	: Çevirmen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
ö.	: Ölüm
r.a	: Radiyallahu Anhu veya Radiyallahu Anh
s.	: Sayfa
s.a.s	: Sallallahu aleyhi vesellem
sy.	: Sayı
T.	: Tefsir
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları, yayınevi, yayıncılık

GİRİŞ

Kurban, en geniş anlamda tabiatüstü gücü bulunan veya böyle bir güce sahip olduğu düşünülen tanrılara sunulan takdime olarak tarif edilir. Dinsel bir emrin, buyruğun veya bir adağın yerine getirilmesi için kesilen hayvana kurban adı verilir. Doğüstü bir varlığa veya tanrıya sunulan her cana kurban denilir.

Hak veya batıl olsun genelde bütün dinlerin ve dini kaynaklı olduğunu iddia eden tüm sistemlerin, kendine özgü farklılıkları olmakla birlikte kendilerine ait kurban ritüelleri bulunmaktadır. Çeşitli milletler, kültürler ve dinlerde kurban ibadeti yer almaktadır. İslamdan evvel yahudilik ve hristiyanlık inancı bulunmaktadır. Bu iki din aslen ilahi kaynaklıyken insanlar tarafından tahrif edilmiştir. Ancak her ne kadar bu iki din tahrif olsalar bile kurban ibadeti bu dinlerde de varlığını korumuştur. Araştırmacılar tarafından yahudi inançlarındaki kurban ibadetindeki boğa ve dana hayvanını Yahudilerin özellikle tercih etmelerini Mısır kültürüne bağlamışlardır. Yahudi inancında uygulanan kurbanın çeşitli kùltlerden veya kùltürlerden etkilendiğini bilimsel araştırmalar sonucunda söylemektedir. Yahudilerin farklı kùltlerden almış oldukları kurban uygulamalarını kendilerine özgü bir sistematik yapıya dönüştürdüğü anlaşılmaktadır.

Hristiyanlıkta, Hz. İsa'yı merkeze alan bir kurban anlayışı hâkimdir. Hristiyanlar Hz. İsa (a.s)'nın çarmıha gerilmek süretiyle Allah'a sunularak kurban edildiğine inanmışlardır. Kimi hristiyan grupları Hz. İsa'nın tüm günahkâr insanlar adına tanrıya kurban olduğu inancını imanın bir şartı olarak görmektedir. Hristiyanlıkta görülen başka bir kurban çeşidi ise kansız kurban uygulamalarıdır. Bu uygulamaların ruhani kurbanlar olduğu beyan edilmiştir.

Müşriklerin ve Cahiliye Araplarının kendi gelenekleri doğrultusunda yaygın olarak uyguladıkları kurban ayinlerine yine bu ayinlere karşılık gelen ifade ve kavramlara yer verilmektedir. Müşriklerin putları için kestikleri kurbanları, Kur'an-ı Kerim şu şekilde beyan etmektedir. *"Allah, ne 'Bahire'yi meşru kılmıştır. Yine Allah 'Bahire'nin yanı sıra ne 'Saibe', ne 'Vasile', ne de 'Ham' diye birşeyi meşru kılmıştır. Fakat o kâfirler, Allah adına yalan uydurarak iftira ediyorlar. Zaten, onların pekçoğu*

akıl erdiremiyorlar". âyetiyle onların şirk unsuru içeren bu kurbanları ve bu kurbanlıklara verilen isimler reddedilmiştir. Müşrikler daha çok dişi hayvanları putlarına kurban ediyorlardı. Bunun kendilerini Allah'a daha çok yaklaştırdığına inanıyorlardı. Gerçekte ise Kur'an bu hususu da şu âyetle reddediyordu: *"Demek erkek size, dişi Allah'a öyle mi? O halde bu ne insafsızca bir taksimdir.* Müşriklerin ve Cahiliye Araplarının kendi gelenekleri doğrultusunda yaygın olarak uyguladıkları kurban uygulamalarını Allah reddetmiştir. Cahiliyede Arapların ve müşriklerin putları için kestikleri kurbanları ve bu kurbanları ifade etmek üzere icat ettikleri şirk unsurlarını içeren kavramlarında, Kur'an-ı Kerim ayrıca reddetmiştir.

Kur'an'ın üzerinde önemle durduğu konulardan biri de kurban ibadetidir. Kur'an birçok âyette kurbanı değişik isimler altında sunmaktadır. Kurban ibadeti, Hz. İbrahim'de teslimiyet ifadesi iken, Hz. İsmail'de sabır ibadetinin ilahi tasdiğe ulaşmış en canlı ve kutsal ifadesi olmaktadır. Hz. Nebi Efendimiz bu vurguya dikkat çekmek süretiyle şöyle buyurmaktadır. *"Kurban, babanızın yani İbrahim'in sünnetidir. Benim ve sizin Atanız Hz. İbrahim'den beri devam eden bir ibadettir.* Kur'an'da insanlığın başlangıcı kabul edilen Hz. Âdem döneminden başlayarak Allah'a ilk kurbanlarını takdim eden *'iki kardeş'* ile *"oğlunu kurban etmek isteyen"*, baba ve oğul haberlerini anlatılmaktadır. Şüphesiz İslam, Allah katında tek ve son olan mükemmel hak dindir. Bütün peygamberler bu dinin mensubu olduğundan dolayı hepsi müslümandır. Peygamberler gönderildiği kavme hak ve hidâyeti güneş gibi göstermiş, hak ve hidayet yollarından sapanları kurtarmak için çırpınmıştır. İslam dini, insanlar tarafından şirk unsuru haline getirilen putlarını ve putlar adına yapılan tüm ibadetleri tahrif edildiği gerekçesiyle reddetmiştir. Tam da bu noktada putperest cahiliye dönemi insanı, İslam dininin son peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s) ile yeniden hayat bulmuştur. Kur'an'da bahsedilen âyetlerde kabul edilen veya reddilen kurban olaylarına değinilmiştir. Nüzûl öncesi dönemlere ait çeşitli din ve kültürlerin kurbanı ile Kur'an'da kurbanı ait yer alan kavramların Kur'an âyetlerinde nasıl ele alındığı incelenmektedir. Bu kavramlara özellikle bu kavramlara yer veren âyetlere ayrıca bu kavramların değişik mânâlarına dair müfessirlerin çeşitli görüş ve düşünceleri üzerinde durulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.KURBAN KAVRAMI VE ÇEŞİTLİ KÜLTÜRLERDE KURBAN

1.1.Kurban Kavramı

Kurban, en geniş anlamda tabiatüstü gücü bulunan veya böyle bir güce sahip olduğu düşünülen tanrılara sunulan takdime olarak tarif edilir. Kurban kavramı daha özelden ise tanrısal güce sahip olanlar için ‘boğazlama veya öldürme’ yolu ile sunulan şeyleri ifade etmek için kullanılır¹. Kurbanla ilişkin kaynaklarda sıkça rastlanan bazı tanımlar vardır. Bir kısmına bu bağlamda değinilmiştir. Tanrılar adına tahsis edilen ve katılanların kutsallaştırdığı törenlerle insan, hayvan veya sebzenin dünya ötesi varlığa armağan ayinine kurban denilmektedir². Bir başka tanıma göre ise kurban tanrıyı etkilemek veya tanrı ile yakınlık oluşturmak için hayvan, nesne veya insan nezretme eylemine denir³. Kurban, tapınılan yüce olan varlığa ve bu güce karşı şükran duygularının belirtilmesi, hatta bu gücün sahibinden bir şeyler dilenilmesidir. Günahlara kefarete olması gibi sebeplerle tanrısal gücü bulunanlara veya tanrılara sunulan hediyelerdir⁴. Dinsel bir emrin, buyruğun veya bir adağın yerine getirilmesi için kesilen hayvana kurban adı verilir⁵. Doğaüstü bir varlık veya tanrıya sunulan cana da kurban denir⁶.

Bir ülkü için kendisini feda eden, maddi ve manevi açıdan felakete sürüklenmiş olan veya kazada ölen ve insani değerlerini yitirmek durumunda kalmış olanlar için mecazî olarak kurban sözcüğü kullanılır. Bunların yanı sıra kurbanın yalvarmak anlamında aşırı hayranlık ve sevgi için, kimi bölgelerde de hitap biçimi “*Ey kurban olduğum, Kurban Olurum, Yoluna Kurban, Annen sana Kurban*” gibi şekillerde de kullanıldığı görülmektedir⁷.

¹ Bardakoğlu, Ali, **Kurban**, TDV DİA, Yay, 1.bsk, Ankara 2002, c.XXVI, s.434.

² Bianchi, Ugo, **Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri**, Çev. Mustafa Ünal, Geçit Yay, Kayseri,1999, s.59.

³ Sharpe, Eric J. , **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, Çev. Ahmet Güç, Arasta Yay, Bursa,2000, s.44.

⁴ Gürbüz, Erginer, **Kurban Kurbanın kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri**, Yapı Kredi Yay, 1.bsk, İstanbul, 1997, s.226.

⁵ **Büyük Larousse**, İnterpress Basın ve Yay, A.Ş, İstanbul. c.XIV, s.7170.

⁶ **Ana Britannica**, Ana Yay, A.Ş, İstanbul, 1993, c.XIV, s.72.

⁷ **Büyük Larousse**, a.g.e, c.XIV, s.7170.

Günümüz batı dünyasında kurban kavramı daha geniş ve kapsamlı olarak kullanılmaktadır. O toplumlarda kazanmak adına kaybedilmiş olan her şeyin kurban şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Bazen Amerika'nın gelişimine katkı sağlayan emeklerini alamamış olan işçiler ile soykırım mağdurlarının da kurban kavramıyla ifade edildiği görülmektedir. Bazen, başarı adına yapılmış olan fedakârlıklar karşısında bir sanatçının sanatı için katlanmış olduğu onca sıkıntılara rağmen, başkaları tarafından emeğinin çalınarak sanat hayatına küstürülenlerin kurban oldukları ifade edilmektedir. Bu yaklaşımlar gözönüne alındığında ise dini bir kavram olan kurban kelimesinin anlamını teke indirgeyip yorumlara kapalı tutmanın mümkün olmadığı görülmektedir⁸. Dolayısıyla farklı yaklaşım ve tutumların olması gâyet doğaldır. Bu durum kurbanın hem çeşitli açılardan değerlendirilmesini hem de kurban çalışmalarına katkı sağlanmasını gerektirmektedir.

Çeşitli dillerde kurban için kullanılan çeşitli kelimelerin kök anlamlarında beyan edilen manalara yakın anlamlar keşfedilmektedir. Bu husus üzerinde durmak gerekir. Kurban kelimesi Batı dillerinin birçoğunda genellikle “*Sacrifice*” sözcüğüyle ifade edilmektedir. Bu sözcük ‘Kutsal veya Kutsallık’ anlamına gelen “*sacer*” ile “*yapmak*” anlamına gelen “*facere*” sözcüklerinin bir araya getirilmesinden teşkil edilmiştir. Bu kelimenin Latincedeki “*sacrificare*” veya “*sacrificium*” sözcüğünden geldiği de söylenilmektedir. Sacrificare, nesne veya objeleri tanrıya, diğer tabiatüstü varlıklara yakınlıktırma için şükran duygularını ifade etmek demektir. Veya bu sözcük Tanrılardan bir şey istemek için ya da günahlara kefarete olmak gibi niyetlerle sunulan varlık ve nesnelere olarak tanımlanmaktadır. Doğüstü bir gücü olduğu inanılan Tanrılara sunulan nesnelere ise genel anlamda “*takdime*” adı verilmektedir. Kurban sözcüğü özellikle öldürme veya boğazlama yoluyla kesilen ya da sunulan her nesne için kullanılmaktadır⁹.

Kurban ile yakından ilgili bir diğer Latince terimin “*offering*” olduğuna dikkat çekilir. Almanca ‘*opfer*’, Fransızca ‘*offrande*’,¹⁰ İngilizce ‘*offer*’ kelimeler, Latince “*offere*” fiilinden türetilmiş olup, sunmak ve takdim etmek anlamına gelir. “*Offering*” kapsam olarak ‘*sacrifice*’ kelimesinden daha geniştir. Öldürülerek sunulanlar için

⁸ Tokat, Latif, **Dinde Sembolizm**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003, s.50.

⁹ Güç, Ahmet, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm’da Kurban**, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2003, s.1.

¹⁰ Başaran, Melih, **Kurbansal Sunu**, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.56.

'sacrifice' istimal edilirken, her ne suret ve şekilde olursa olsun tüm sunular için 'offering' kelimesi kullanılmaktadır¹¹.

Bu kelimelerin yanında Hristiyanlıktaki kurban anlayışı ile yakından ilgili kan (*blood*), kurtarma ve geri alma (*redemption*), kefarete (*atonement*), ahit (*covenant*) vekâleten kurban (*expiation*),¹² fidye (*ransom*) ve bedel (*substitution*)¹³ gibi terimler günümüz kurban etütlerinde ve çalışmalarında göze çarpmaktadır. İncil'de ise "günahlar için son kurban",¹⁴ ve dünyanın günahını kaldıran 'tanrı kuzusu'¹⁵ gibi ifadeler Hz. İsa için kullanılmaktadır.

Sümer dilinde kurban için iki ayrı kelime kullanılmaktadır. Bunlardan biri olan "puhu" insanın yerine geçen, diğeri "dinanu" ise sunulan kurban ile sunucusunu özdeşleştiren anlamı taşımaktadır.¹⁶ Sami kökenli dillerde ise kurban karşılığında birçok kelime icat edilmiştir. İbranice ve Arapçada kurbanın cinsi, sunuş şekli ve amacına göre kullanılan terimler bulunmaktadır. Kabala'nın en eski metni olarak bilinen 'Seferha-Bahir' de kurbanın birleştiriciliğine dikkat çekilmektedir. İbranicedeki 'korban' sözcüğü 'karev' kökünden gelip üç noktayı birleştirdiği anlatılmaktadır. İlk olarak tanrı ve insanı, ikinci olarak anne-babayı, üçüncü olarak metafizik dünyada erkek-dişi elementleri birleştirdiği yönünde tefsiri yapılmıştır. İbranicedeki "godashim" (takdis edilmiş şeyler) yahudilikteki kurbana tekabül eder. İbranicede kurban için kullanılan diğer terimler ise yaklaştıran anlamında "gorban" ile vergi anlamına gelen "minha" sözcükleridir. Bir başka kurban terimi şeklinde ifade edilen "iseh" kelimesine önceleri ateşte yakma anlamı verilirken daha sonra hediye anlamı verilmiştir. Kan dökme anlamına gelen "zebah" ve ateşte yakılan kurban anlamına gelen "olah" sözcükleri kurban için kullanıldığı tespit edilen terimlerdir¹⁷. Yahudilikte kurbanlık tüm sunular için 'korban' sözcüğü ifade edilirken yine Yahudilik inancında kanlı kurbanlar için daima 'zebah' sözcüğüne yer verilmektedir¹⁸.

¹¹ Henninger, Joseph, **Sacrifice**, Encyclopedia of Religion ER, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, c.XII, s.544.

¹² Güç, Ahmet, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2003 s.6.

¹³ Scheffczyk, Leo, **Substitution Representation**, Encyclopedia of Theology ET, Ed. Karl Rahner, Crossroad, New York, 1986, s.1491-1492.

¹⁴ **İbranilere Mektup**, 10/1-18.

¹⁵ **Yuhanna**, 1/29.

¹⁶ Kaçmaz, Safa, <http://toplum.ve.tarih.blogcu.com>, Erişim tarihi, (13.04.2019).

¹⁷ Güç, Ahmet, **Kurban, DİA**, Ankara, 2002. s.201.

¹⁸ Güç, a.g.e, s.201.

İbranicede dilinde yer alan ‘*korban*’ teriminin Aramice dili vasıtasıyla Arapça diline geçtiği bazı kaynaklarda yer almaktadır¹⁹. Arapça dilinde kurban “*krb*” kökünden türetilerek mastar haliyle “*yakınlık*” ve “*akrabalık*” anlamları taşımaktadır²⁰. Kur’an’da kurban karşılık olarak gelen boğazlayarak kesme ‘*zebeha*’ fiildir. Bu fiil ile beraber “*neseke*” kökünden gelen ‘*nüasuk, mensek*’ ve deve kurbanı için “*nahr*”²¹ gibi sözcükler kullanılır. Allah’a yaklaşmak isteyen veya ihram yasağını çiğneyen kimselerin Harem-i Şerife kurbanlığın kendisini yahut kurbanlığa karşılık gelen para şeklinde gönderilen şey anlamına gelen ‘*hedy*’ sözcüğü kullanılmaktadır. Ayrıca kurban bayramında Allah’a yaklaşmak amacıyla kesilen belli cins ve nitelikteki hayvanlar için Arapçada “*udhiye*”, “*dâhiye*” ve “*tadhiye*” kelimeleri kullanılmaktadır²².

Kurban için Nijerya’da kullanılan iki kelime vardır: Bunlar “*Ebo*” ve “*etutu*” sözcükleridir. Bu iki kelimenin anlamları oldukça dikkat çekicidir. Ebo ‘*ibadet, saygı ve tapınma*’ anlamındaki kurbanlara denilmektedir. Bu kurbanlar sadaka ve hediye sunularını karşılık gelmektedir. Etutu ise ‘*barış ve teskin*’ anlamında olup kefarete takdimesini kapsamaktadır²³.

Türklerin, kurban ibadeti uygulamalarında ittifak olmamakla birlikte kurban ibadetine karşılık geldiği anlaşılan birçok sözcüğü bu ibadet için kullandıkları bilinmektedir. Kırgızlarda ‘*taylga ve yağışlık tapıg*’ sözcükleri kullanılmaktadır. Kazaklarda ‘*kudayı*’, Yakutlarda ise ‘*kereh*’ sözcükleri kurban karşılığı kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut kurbanlık hayvan için “*yağış*” kelimesinin kullanıldığını bildirmektedir. Eröz, kurban ibadeti için ‘*tolu*’ veya ‘*dolu*’ sözcüğünü kullanıldığını bilinmektedir. J. P. Roux ise ilahî dua anlamına gelen “*tablig*” sözcüğünün bu ibadet için kullanıldığını ifade etmektedir. Türklere kansız kurban terimine karşılık gelen “*saçı, saçu, saçılga*” sözcükleri kullanılmaktadır²⁴. Günümüz Türkçesinde ise kurban

¹⁹ Wensinck, A. J. **Kurban, İslam Ansiklopedisi İA**, M.E. Basımevi, İstanbul, 1952, c.VI, s.1013-1014; (Çev.) Cilacı, Osman, **Dinler ve İnançlar Terminolojisi**, Damla Yay. , İstanbul, 2001, s.211.

²⁰ Sarı, Mevlüd, **Arapça Türkçe Lügat**, Bahar Yay, İstanbul, 1982, s.1211.

²¹ Kevser, 108/2

²² Aydın, Ali Arslan, **Kurbanın Dinî Hükümleri ve Hikmetleri**, Diyanet Dergisi, c.XIV, sy.6, 1995, s.325-341.

²³ Adewale, S.A, **Afrika’nın Geleneksel Dininde Kurban**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çev. Ahmet Güç, sy.7, Bursa, 1998, c.VII, s.587-600.

²⁴ Günay, Ünver ve Güngör, Harun, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Ocak Yay, Ankara, 1997, s.

“Dinî bir emrin veya bir adak buyruğunun yerine getirilmek istenmesi için kesilen hayvan” anlamı taşımaktadır²⁵.

Özetle, doğaüstü bir varlığa veya tanrıya sunulan her cana kurban denilir. Bazı dillerde kurban ibadetine karşılık İbranicede “*korban*” sözcüğü, Arapçada “*krb*” sözcüğü, yahudilikte ise tüm sunular için ‘*korban*’ sözcüğü şeklinde kullanılmaktadır. Bir ülkü uğruna feda edilen, maddi ve manevi bakımdan felakete sürüklenmiş ya da insani değerlerini yitirmek zorunda kalmış kimse için mecazî anlamda kurban kelimesi kullanılmaktadır. Bunların yanında yalvarmak anlamında aşırı sevgi ve hayranlık için, bazı bölgelerimizde de hitap şekli olarak istimal edilmektedir²⁶.

1.2. Çeşitli Kültürlerde Kurban İbadeti

Bu başlık altında çeşitli milletler, kültürler ve dinlerde kurban ibadeti araştırılmaktadır. Ayrıca bu kültürlerin kurban ritüelleriyle, cahiliye dönemi insanına ait mevcut kurban uygulamalarıyla, Kur’anda beyan edilen kurban ibadetine dair âyetlerin birbiriyle karşılaştırılma imkânı aranmaktadır.

Milattan çok önceleri yaklaşık ilk bin yıla kadar tarihlendirilen yazıtlar ve kitabelere bakıldığında Güney Arabistan kültüründe rahipler tarafından yönetilen Venüs, Ay ve Güneş gibi yıldızlar ile büyük tanrılara sunulmuş olan kurban ayinlerinin olduğu görülmektedir. Kurban kesme eyleminin, İslam dininin doğmasından çok daha önceki dönemlere kadar uzandığı bilinmektedir. Çoğu eski tabiat dinleriyle Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Hint, Çin, İbrani ve İran dinlerinde senenin belirli aylarında dini törenler yapılmaktadır. Bu dini törenlerde kurban sunmak ve bayram yapmak geleneği görülmektedir²⁷. Bu durumun yanı sıra insanlık tarihi içinde en çok bilinen kurban olayı ise Hz. İbrahim ile ortaya çıkmaktadır. Ünlü dinler tarihçisi olan Mircea Eliade bu olay hakkında şöyle yorum yapmaktadır. O yorumunda şuna temas etmektedir.

“Morfolojik bağlamda bakıldığı zaman, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etme düşüncesi, Eski-Doğu insanı dünyasında pekçok uygulanan ve İbranelerin Peygamberler dönemine kadar sürdürdükleri, ilk çocuğun kurban

²⁵ Parlatur, İsmail, **Türkçe Sözlük, TDK.**, 8.bsk, Ankara, 1998, c. II, s.1409.

²⁶ Parlatur vd. a.g.e, c. II, s.1409; **Büyük Larousse**, İnterpress Basın ve Yay, A.Ş, İstanbul, 1986, c.XIV, s.7170.

²⁷ Daryal, Ali Murat, **Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri**, 2.bsk. İstanbul, 1994, ss. 309-311.

edilişî âdetine dair pratik bir uygulamadır. İbranilere göre ilk çocuk, çoğunlukla Tanrı'nın çocuğu olarak görülürdü... Doğumla gelen ilk çocuğun kurban edilmek istenmesi, bir bakıma Tanrı'ya ait olanın geri verilmesi demektir... İbraniler için bir başka anlamda İshak, tanrı'nın oğluydu. Onlara göre Sara doğurganlık çağını geçtikten çok sonraları Hz. İbrahim ve eşi Sara'ya bu çocuk İshak vermişti. Tanrı bu çocuğu yani İshak'ı onlara, tanrıya olan inançları sebebiyle vermişti. İshak bu inancın ve Tanrıyla yapılan sözleşmenin çocuğuydu. İbrahim tarafından oğlunun kurban edilmek istenmesi, şekilsel olarak Eski-Sami insanının hayatındaki yeni doğmuş bebeklerin kurban edilişî uygulamasına benzese de içerik bakımından bu olaydan farklıdır. Eski-Sami insanı hayatının tümünde böyle bir kurban uygulaması dinsel işlevinden ziyade sadece bir gelenektir. Ama Sara ve Hz. İbrahim tarafından bu kurban uygulama geleneği anlamı tümüyle kavranabilir bir ayinken İbrahim'in iç durumunda bir inanç eylemidir. İbrahim'in Tanrı tarafından rüya yoluyla oğlunu kendisinden kurban olarak neden istendiğini anlayamaz. Hz. İbrahim yine de bu isteği yerine getirir, çünkü tanrı böyle istemiştir. Görünürde saçma olan bu eylemle İbrahim, yeni bir dinsel deneyimini ve iman anlayışını başlatmaktadır"²⁸. Eliade'nin bu yorumuna şöyle bir açıklık getirmek gerekir. Buna göre Hz. İbrahim'in Kuran-ı Kerim'de 'hanif'²⁹ dinine mensup olduğu ve tek tanrıya inandığı³⁰ âyetlerde beyan edilmiştir. Eliade'nin yorumunda bahsi geçen Hz. İbrahim (a.s.)'in kendi oğlunu tanrının isteği üzerine kurban etmeye hazırlanmaktadır. Tamda bu hazırlık esnasında tanrı tarafından kendisine gönderilen bir koçu kurban etmesi³¹ istenmektedir. Bu durum tek tanrılı dinlerin 'İnsanın tanrılara kurban olarak sunulmasına' karşı olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca bu uygulamanın Hz. İbrahim'in oğlu ile imtihan edildikten sonra sonlandığını da açıkça ifade etmektedir.

²⁸ Eliade, Mircea, **Ebedî Dönüş Mitosu**, Çev. Ümit Altuğ, İmge Yay, Ankara, 1994, s.109-110.

²⁹ Hanif, Kur'an-ı Kerim'de tekil olarak hanif şeklinde on yerde, çoğul olarak ve hunefa şeklinde iki yerde geçmektedir. Bu âyetlerin sekizinde hanif kelimesi Hz. İbrahim (a.s) ile ilgili zikredilmiştir. İlgili bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/135; Ali İmran, 3/67.

³⁰ Bakara, 2/135; Ali İmran, 3/67.

³¹ Saffat, 37/100-108.

1.2.1 Antik Yunanlılarda Kurban

Kurban ibadeti, erken Paleolitik dönemiyle birlikte çeşitli kültürlerde farklı uygulamalarla ortaya çıkmaktadır. Antik Yunanlılar dönemine baktığımızda ise yeraltı ve deniz tanrıları için siyah, ateş tanrıları için ise kıvıml renkli hayvanlar kurban edildiği görölmür. Yine en büyük tanrı olan Zeus için kozmik verimlilik güçlerinin simgesi olarak kabul edilen boğa hayvanı kurban verilmektedir. Antik Yunanlıların Güneş tanrısı Helios için ise çok süratli atlar kurban olarak kesilmektedir. İnsanlar, bu özel kurbanları tanrılarına adayarak tanrılarını memnun ettiklerini, yine bu kurbanlar sayesinde ilahlarının kendilerine yaşam bahşettiklerine inanmaktaydı. Bu yüzden tanrılarını daha çok memnun edebilmek uğruna kurbanlarına güzel koku, bal, zeytinyağı sürerlerdi. Boğa hayvanını ve atları kanlı kurbanlar olarak tanrılarına adarlar ve bunları tanrıları için bođazlamaktaydılar³².

1.2.2. Eski Mısır, Sümer ve Hititlerde Kurban

Eski Mısır'da rahipler tarafından ayin haline getirilmiş bir diğer kurban çeşidi şekli arkeolojik bulgularda görölmektedir³³. Eski kültür dönemi insanları açısından hayvanlar, o dönemin insanına göre çok daha gizemlidir. Bu gizem insanları hayvana tapınmaya sevk etmektedir. Hayvana tapınma konusu eski kültürler içinde Mısır dininde olduğu kadar hiçbir yerde bu kadar gizemli olmamıştır. Öyle ki Mısır'da totemizm kalıntılarıyla kedi, timsah ve boğanın kutsal hayvanlardan olduğuna inanılmaktaydı. Bu durum karşısında bahsedilen hayvanların özel kurbanlardan olduğunu görölmektedir. Bu kutsal ve özel hayvanlardan alınnda üçgen biçiminde beyaz bir leke bulunan 'Apis' boğası, çok önemli kurban türlerinden sayılmaktaydı³⁴. Eski Mısır kültüründeki timsah, yengeç, atmaca, öküz, leylek ve kedi gibi hayvanların şekilleri eski Mısır insanlarına tanrının şeklini yansıttığına inanılır. Mısırlılar bu tür özel hayvanları itina ile beslemişler ve her daim mabetlerinde bulundurmuşlardır. Bunların içinde en mukaddesi ise taptıkları "Apis" bođasıdır³⁵. Bu yüzden 'Apis' boğası öldükten sonra bile mumyalanmaktaydı. "Apis" boğası kokulanır ve mabedin mahzeninde muhafaza

³² Güç, Ahmet, **Çeşitli Dinlerde ve İslamda Kurban**, TDV. İstanbul Müftünlüğü Dergisi, s.11, 2010, c.XXVI, s.434.

³³ Güç, a.g.e, s.434.

³⁴ Challaye, Felicien, **Dinler Tarihi**, Çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yay, 3.bsk, İstanbul, 1994, s.34.

³⁵ Kahraman, Ahmet, **Mukayeseli Dinler Tarihi**, Marifet Yay, 7.bsk, İstanbul,1999, s.88.

edilirdi. Bunun sebebi eski Mısır insanının tanrılarında olan Oziris'i hayvan şeklinde tasavvur etmelerinden kaynaklanmaktadır. Onlar, en büyük tanrı kabul ettikleri Oziris'i, 'Apis' boğası şeklinde düşünmekteydiler.³⁶

Sümerlerin kültürüne baktığımızda insanların yaşadığı eski Mezopotamya rahiplerinin de katılmasının zorunlu olduğu kurban ayinleri görülmektedir. Sümerlerin kurban ayinleri esnasında boğa ve sığır hayvanına önem verilmektedir. Sümerler geliştirdikleri hayvan takvimlerinde bu hayvanlara özel bir yer verilmektedir. Hititler, tanrılardan yardımın ve af dilemek için kurban özel boğa hayvanı gibi özel kurbanlar keserlerdi. Bu özel kurbanların yanı sıra özel hazırlanmış bazı yiyecekler tanrılara takdim edilirdi. Yine Hititlerde tanrısal boğa olgusuna rastlamaktayız³⁷. Hititlerin dinî ve mitolojik Ugarit metinlerine bakıldığında Mezopotamya ve Ken'ân coğrafyası özelliğine ait bir kurban kültürünün işaretleri görülmektedir. Milâd öncesi bin yıllarına kadar tarihlendirilen anıt ve kitâbelere göre eski kültürlerde dini liderlerce yönetilen törenler bulunmaktadır. Dini liderler eşliğinde büyük tanrılara yani tanrısal gücü bulunanlara sunulan kurban âyinlerinin³⁸ yapıldığı bilinmektedir. Bu ayinlerin ve törenlerin izleri yapılan arkeolojik çalışmalarda ve araştırmalarda görülmektedir.

1.2.3. Eski İran'da Kurban

Eski İranlılar kendi tanrılarında bazı bitkiler ile özel olarak hazırladıkları Haoma içkisini kurban olarak sunarlardı. Haoma içkisi eski İranlıların dinsel töreninin en önemli parçalarından olan bir içecek türüdür. Tanrı için hazırlanan Haoma içki çok özel bir iksir olarak kabul edilmekteydi. Eski İran dininin kurucusu Zerdüş, canlı hayvan kurbanını İran halkına yasaklamıştır. Zerdüş, insanlar dilek dilediğinde, dileklerinin yerine gelmesi halinde şükranlarını ifade etmeleri için Ahura Mazda'ya kurban sunmalarını istemiştir. Bu takdimlerin Eski İranlıların tanrısı olan Ahura Mazda'ya sunulması gerektiğini her seferinde telkin etmiştir. Eski İran insanı, Zerdüş döneminde bu takdim ve uygulamaya devam etmişlerdir. Ancak Zerdüş'ün ölümünün ardından eski İranlıların yine canlı kurban kesme âdetine geri dönmüşlerdir. Zamanla eski İranlılar şükran ve dileklerinin kabul olmasından dolayı canlı hayvanları kurban edip

³⁶ Kahraman, a.g.e, s.88.

³⁷ Challaye, Felicien, **Dinler Tarihi**, s.117.

³⁸ Güç, Ahmet, **Çeşitli Dinlerde ve İslamda Kurban**, s.434.

Ahura Mazda için değil, eski İran'ın iyilik tanrısı Hürmüz'e sunmaya başladılar. Diğer canlı kurban takdimlerini ise kötülüğü engellemesi amacıyla Tanrı kabul ettikleri Ehrimen'e sunmuşlardır³⁹.

1.2.4. Sâbiilerde Kurban

Sâbiiler toplumunda vaftiz olmuş rahip veya rahip yardımcısı güvercin ile koçun kurban edildiği dini törenleri icra ederlerdi. Öyle ki onların kültüründe kurban edilen hayvanın kutsiyetine ve gücüne aşırı bir inanç hâkim olmaktaydı. Bu yüzden vaftiz olmayan rahiplerin veya vaftizsiz diğer insanların kurbanlıklara dokunulmasına asla izin verilmezdi. Günümüzde halen Sâbiî inancına mensup bazı kabileler tanrının yardımını almak ve onun gazabından korunmak için tavuk hayvanını kurban etmeyi sürdürmektedir. Yine Sâbiiler'de sığır, köpek, yiyecek ve içecek gibi maddeler, kurban olarak tanrılara sunulabilmektedir⁴⁰.

1.2.5. Japon Dini Şintoizm'de Kurban

Japonlarda milli ve yerli din olarak Şintoizm kabul edilir. Şintoizm'de tanrılar ile ölümlere kurbanlık hayvanlar sunulur. Japon kültüründe kurbanlık hayvanların ve hediyelerin, tanrılarının öfkesini yatıştırdığına inanılır. Yine kendilerine yardım ve lütf sağlaması amacıyla kendi günahlarının bağışlanması için bazı hediye ve kurbanları tanrılarına sunarlar. Yapılan arkeolojik kazılarda Japon tarihinin erken dönemlerine ait insanın kurban edilmesi uygulamaları görülmektedir. Ancak Japonlar daha sonraki dönemlerde insan kurban etme uygulamalarından hayvan kurban etme pratiğine geçmişlerdir. Günümüzde ise Japonların kurban ibadetleri uygulaması çok farklıdır. Japonlarda üç çeşit kurban uygulaması söz konusudur. Birincisi pirinç ve pirinç şarabıyla oluşturulan yemek ikramlarıdır. İkincisi özel meskenleri bağışlamak ve Üçüncüsü değerli elbiseleri tanrılara hediye etmektir. Japon kültüründe insan hayatına birçok faydası bulunan ve insanın üç asli temel ihtiyacını karşılayan farklı bir kurban ayininin tanrılara sunulduğu gözlenmektedir⁴¹.

³⁹ Güç, Ahmet, **İslâm Öncesi Dinlerde Kurban**, TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi s.2, İstanbul, 2010, s.7.

⁴⁰ Güç, a.g.e, s.7.

⁴¹ Güç, Ahmet, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, s.434.

1.2.6. Eski Çin’de Kurban

Eski Çin kültüründe baktığımızda Japon kültürüne benzer bir şekilde ölen ataların ruhlarına ve kabul ettikleri tanrılara kurbanlar sunulmaktaydı. Eski Çin’de tanrıları memnun etme ve onların lütuflarını kazanmak için evcil olan veya evcil olmayan hayvanlar tanrılar için kurban edilirdi. Ayrıca hububat, çeşitli yiyecek, mayalandırılmış içkiler ve ipek gibi bazı takdimlerinde tanrılara kurban olarak sunulduğu görülmektedir. Önceleri eski Çin’de yaygın olan insanların kurban edilmesi ayinleri, Çin İmparatoru Konfüçyüs ile birlikte son bulmuştur. Konfüçyüs tarafından kış gün dönümünde göğe ve yere sunulan kurbanların önemli bir yeri olduğu bildirilmiştir. Eski Çin’de güneş tutulması, sel baskınları, aşırı yaygın hastalıklar, şiddetli kuraklık ve açlık gibi durumlarda uygun olan kurbanlık, tanrılara sunulmaya devam edilmiştir⁴². Eski Çin Kültürünün en önemli kurban ayinleri ve takdimeleri bütün aile bireylerinin bir araya geldiği yılın ilk ve son günlerinde yapılmaktaydı.

1.2.7. Hinduizm’de Kurban

Hinduizm inancında tanrıdan insanlara gelecek gazaptan sakınabilmek için tanrıya kurbanlar sunulurdu. Hinduizm’de kurban tanrının gazabından kurtuluş yollarının en önemlilerinden biri olarak kabul edilirdi. Hinduizm ve Brahmanlar döneminde kozmik gücü oluşturduğuna inanılan ve yaratılmanın sırrı, kâinatın devamlılığının anahtarı kabul edilen bazı kurban merasimlerini rahiplerin eşliğinde gerçekleştirilirdi. Hinduizm ve Brahmanalar’da kurban inancının çok önemli bir yeri vardır. Bu iki dinde tanrılara sunulan her şey kurbandır. Hinduizm’de evreni kurbanlar yaratmıştır. Yine bu iki dinde kurbanın temel konusu candır. Kurban bir cana karşılık bir can kazanma olarak düşünülür. Hinduizmin bütün görüşlerinde bu inanç hâkimdir. Hindu ayinlerindeki bu inanca “karma” adını verilir. Karma, insanın yaptığı herşeyin karşılığını bu dünyada mutlak almasını sağlayan yasadır. Bu karma yasasından ruh göçü inancı doğmuştur.⁴³ Yine Hinduizm’in Vedalar döneminde günü birlik yapılan merasimlerde ateşte yakılan sunaklar ve kutsal soma içkisinin yere dökülmesi, ruhlara yapılan takdimelerdir. Ayrıca, yer tanrılarına kutsal soma içkisinin ve diğer yiyeceklerin

⁴² Güç, Ahmet, **İslâm Öncesi Dinlerde Kurban**, s.7.

⁴³ Demirci, Kürşat, **Hinduizm’in Kutsal Metinleri Veda**, Bilimsel Araştırma Dizisi, sy.15, İşaret Yay, İstanbul, 1991, s.72.

kurban olarak takdim edildiği bilinmektedir. Hinduizm’de tanrılara aylık, yeni ay ve dolunay dönemlerinde çeşitli kurbanlar sunulurdu. Özellikle de fırtına tanrısı olduğu kabul edilen Tanrı İndra’ya yiyecek ve pastalar takdim edilirdi. Hinduizm’de kefaretle niyetiyle rahiplerin bir yıl içinde üç kere mevsimlik kurbanlar sunma geleneği vardır. Bunlar ilkbaharın başlangıç zamanında bolluk düşüncesi kapsamında sunulan, yağmurlu mevsimde takdim edilen ve serin kış beklentisi ile sunulan kurbanlardı. Uzun dönemler rahiplerin uyguladığı bu kurban geleneği sistemi korunmuştur. Ancak Hinduizm’de mabet ibadetinin ortaya çıkışı ile Jainizm ve Budizm gibi yeni dinler, canlı kurban kesme kültürüne muhalefet etmişlerdir. Bu sebeple bu dinin taraftarlarınca yeteri ilgi görmemesinden dolayı giderek bu uygulama önemini kaybetmiştir. Çünkü Hinduizm’de kurban sunma ayininde canlıyı öldürmek, cana kıymak ve kurban sunmak çok önemli bir ayin olmuştur. Buna karşın Budizm ve Jainizm dini geleneğinde ‘Ahimsa’ ilkesi olarak kabul edilen hiçbir canlı varlığı öldürmemek prensibi ile tenasüh inancı gereği her türlü canlı yaratıkların kurban edilme geleneğinden vazgeçilmiştir⁴⁴.

1.2.8. Eski Türklerde Kurban

Eski Türklerin dinî inanç sistemlerinin merkezinde “Göktanrı” inancı yer almaktadır. Bu açıdan Eski Türklerde “Göktanrı”, tek en büyük yaratıcı olarak kabul edilmekteydi. Bu bağlamda ‘Tabiat kuvvetlerine inanma’ ve ‘atalar kültü’ ile ‘kutsallık atfedilen diğer varlıklara kurban adama’ başta olmak üzere üç noktada toplanan⁴⁵ yeğane gücün sahibinin “Göktanrı” olduğuna inanılmaktaydı. Ayrıca “Göktanrı” kendisine kurban sunulan varlıkların ve tanrıların başında gelmektedir⁴⁶.

Türk kavimlerinde kurban kesme inancı, Türklerin en eski topluluklarına kadar uzanır.⁴⁷ Kurban, onlarda yağmur, zafer, barış ve hastalar için şifa talebinde bulunmak adına “Göktanrı”ya sunulur. Kurban, “Göktanrı”ya şükretmek niyetiyle kesildiği gibi dilek ve adakların yerine getirilmesi bağlamında sunulurdu. Ayrıca, Türklerin eski kültüründe yeni doğan çocuk adına ve ölen ataları adına kurban kesilirdi. Kısaca eski Türklerin hayatlarının her safhasında kurban ayinleri kendini bariz olarak

⁴⁴ Demirci, a.g.e, s.72.

⁴⁵ Kafesoğlu, İbrahim, **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yay, 2.bsk, Ankara 1980, s.42.

⁴⁶ Kafesoğlu, a.g.e, s.42.

⁴⁷ Parmaksızoğlu, İsmet, **Kurban, Dinler Tarihi Araştırmalar, DİA**, TDV Yay, 1.bsk, İstanbul, 2002, c.XXII, s.367.

göstermektedir⁴⁸. Bazı Türk kavimlerinde kurban kültürünün hiçbir değişime uğramadan günümüze kadar bu ibadete dair inanışların ve uygulamaların yaşatıldığını günümüzde dahi bazı izlerini görmek mümkündür.

1.3. İslam Öncesi İlahi Dinlerde Kurban

Bilindiği üzere İslam, Allah'ın insanlara gönderdiği son ve tek mükemmel dinin adıdır. İslamdan evvel yahudilik ve hristiyanlık inancı vardır. Bu iki din aslen ilahi kaynaklıyken insanlar tarafından tahrif edilmiştir. Ancak her ne kadar bu iki din tahrif olsalar bile kurban ibadeti bu dinlerde de mevcuttur. Bu bağlamda bu iki dine ait kurban ibadetine kısaca temas edilmesi gereklidir.

1.3.1. Yahudilikte Kurban İbadeti

Semavi dinlerin en eskisi olan yahudiliğin temel esası tek bir tanrının var olduğuna inanmaktır. Yahudi dinsel inançlarına göre yalnızca tek tanrıya ibadet etmek gerekir⁴⁹. Hz. Musa'ya gönderilen on emirde “*Benden başka tanrın olmayacak*” denilmiştir⁵⁰. *Sadece Yahve'ye ibadet etmeleri emredilmiştir. “Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın”*⁵¹ gibi ifadeler ile de putlara tapmak yahudilikte kesin ve net bir şekilde yasaklanmıştır.

Yahudilikte, eti yenilen her hayvanın kurban olmadığı inancı hâkimdir. Yahudilikte kurban takdimlerinde makbul olduğu kabul edilen koç, sığır, dana, boğa, keçi, kuzu, güvercin ve kumru gibi hayvanlar, kurban hayvanları olarak kabul edilmektedir⁵². Bu hayvanlar arasından yahudiler için en makbulü sığır cinsinden olan dana ve boğalardır. Sığırın erkeği olan boğa ile sığır hayvanının erkek danaları tanrılara kurban edilme esnasında yahudilerin en çok tercih ettikleri hayvanlardır. Bazı araştırmacılara göre yahudilikteki bu inanç Mısır'da şekillenmiştir. Mısır kültüründe bulunan “*Apis*” boğasından daha evvel bahsetmiştik. Kısaca Mısır'da koruyucu bir tanrı

⁴⁸ Narin, İsmail, **Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti**, İstanbul Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s.35-36.

⁴⁹ Eski Ahit, **Yeşaya**, 45/5; Ayrıca bkz. Aydın, Fuat, **Yahudilik**, s.77.

⁵⁰ Eski Ahit, **Çıkış**, 20/3.

⁵¹ Eski Ahit, a.g.e, 20/4-5.

⁵² Eski Ahit, **Levililer**, 1/4-5.

mevcuttur. Kimi hayvanların ilahlara nüfuz ettiğine inanılmaktadır. “*Apis*” boğasının tanrılara nüfuz ettiğine ve koruyucu tanrılardan biri olduğuna inanılmaktaydı⁵³.

Mısırlıların “*Apis*” boğası için ayrıca tanrısal dölleyici özelliği olduğu iddia edilmiş ve bu durum güneş tanrısıyla ilişkilendirilmiştir. “*Apis*” boğası aynı zamanda Nil ilahının sembolü kabul edilmiş, arazileri aşıl原因 ve tarımı elverişli hale getirici bir kudretinin olduğu inancı egemen olmuştur⁵⁴. Tarım, Mısır’da en önemli kültürlerdendir. İşte bu kültürün boğaları kutsamış olabileceği düşünülmektedir. Yahudilerin Mısır’daki hayatları ve oradaki geçirdikleri zaman diliminde tarım ile uğraşmaları onlarda bu inancı hâkim kılmıştır. Araştırmacılar yahudi inançlarındaki kurban ibadetindeki boğa ve dana hayvanını tercih etmelerini Mısır kültürüne bağlamışlardır. Ancak boğa kültürünün sadece Mısır’a özgü olmadığını belirtmek gerekir. Boğa kültü Girit’te, Kenan kültüründe, Kibele kültüründe ve Zerdüştilikte bulunmuştur. Bunlara Hinduizm’i de eklemek mümkündür⁵⁵.

Yahudi inancında bir başka kurban ayini ise günahın cezası ölüm olarak verildiği olmuştur. Onlara göre ilk başlangıç dönemiyle ölümsüz bir varlık olan insan Cennet’te işlemiş olduğu günah sebebiyle ölümlü hale dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle ilk insan Hz. Âdem işlediği günah sebebiyle ölümü hak etmiştir. Âdem gibi günah işleyenler, yahudilik inancına göre ölümü hak etmişlerdir. Bu anlayışla birlikte yahudilerin senede bir defa kefarete kurbanı sunarak günahlarından arındıkları inancını oluşturmuşlardır. Bu açıdan tanrının insanlardan ölüm cezasını kaldırdığına dair bir inanç geliştirmişlerdir⁵⁶.

Yahudilerdeki kurban sunma ve sunak taşı uygulaması ilk olarak Hz. Nuh’ta görüldüğü kaynaklarda belirtilmektedir. Hz Nuh’un sunak taşı yaparak üzerinde Tanrıya kurban sunma âdetini ilk uygulayan kişi olduğu rivayet edilmektedir. Vasıfların belirlendiği, peygamberler tarafından kurulduğu düşüncesi olan sunu taşlarına/sunaklara ‘*Altar*’ denilmiştir. ‘*Altar*’ bir anlamda üzerine kurbanın konulduğu kutsal sayılan masa olarak adlandırılmıştır⁵⁷. Eski Ahit’te yer alan bilgilere göre Tufan olayından sonra Hz. Nuh, Tanrıya şükranını ifade etmek için ‘*Altar*’ üzerinde bir kurban kesmiştir. Bunun

⁵³ Özer, Yusuf Ziya, **Mısır Tarihi**, T.T.K. Yay, Ankara, 1987, s.65.

⁵⁴ Özer, a.g.e, s.65.

⁵⁵ Altuntaş, İ. Çetin, **Kurban**, <https://ismailhakkialtuntas.com/2016/09/01/kurban-2/>, Erişim Tarihi: 10.01.2019.

⁵⁶ Eski Ahit, **Yaratılış**, 2/17; 3/19-22. Ayrıca bkz. Rabbi Moshe Weissman, **Midrâş derki**, Bereşit Çev. Lilianne, Zerhib, İstanbul, 2013 s. 55-70.

⁵⁷ Eliade, Mircea, **Kutsal ve Din Dışı**, s.19. Ayrıca bkz. Eliade, Mircea, **İmgeler ve simgeler**, s.24-25.

neticesinde Tanrı “Bütün temiz sayılan hayvanlarla yakmalık sunduğu sunağı ve sunduğu sunağın güzel kokusundan hoşnut olduğunu artık insanları yeryüzünde bir daha lanetlemeyeceğini”⁵⁸ Hz. Nuh’a iletmektedir. Bu sebeble tanrı Hz. Nuh’un sunusunu kabul eder. Eski Ahit’e göre Hz. Nuh’tan sonra insanlık, kendi ırkını sürekli olarak Hz. İbrahim’e dayandırmaktadır. Hatta Hz. Musa da kendini ırkını / soyunu Hz. İbrahim (a.s)’e dayandırmıştır. Çünkü günümüzde tahrif edilenlerde dâhil vahye dayalı tüm kutsal kitaplar, Hz. İbrahim’i insanlığın ortak atası saymaktadır.

Yahudilik inancında insanların kurban edilmek istendiği veya kurban edildiğiyle ilgili bazı işaretlerin olduğunu belirtmek gerekir. Eski Ahit’te tanrılar için insanlardan kurban edilmek istendiği bazı durumlardan bahsedilmektedir. Bu durumu destekleyen en bariz olayın, Hz. İbrahim’in oğluyla olan hikâyesi olduğu anlatılır. Eski Ahit bu olayı şöyle ele alır.

“Tanrı, İbrahim’e dediki, sevdiğin biricik oğlun İshak’ı yanına al, Moriya bölgesi denilen yere git. Moria bölgesindeki dağda sana göstereceğim yerde yakmalık sunu olarak bana oğlunu sun dedi. İbrahim, yakmalık sunu için odunları aldıktan sonra üçüncü gün gideceği yeri gördü ve anladı. Odunları İshak’a yükledi, ateşi ve bıçağını da yanına aldı. Rabbinin ona gösterdiği yere varınca İbrahim, bir sunak yaptı. Oğlu İshak’ı, ellerinden bağlayarak sunağa yatırdı. Onu boğazlamak için bıçağı eline aldı ama Rabbi, sunak halinde bekleyen İshak için gökten melek indirdi. Melek İbrahim’e seslendi. ‘Ey İbrahim, çocuğa dokunma ve sakın ona bir şey yapma.’ dedi. Melek sözlerine şöyle devam etti. İbrahim, Rabbin kendisinden senin korktuğunu anladı ve sana biricik oğlunu ondan esirgemediğin için oğlunun yerine şu çalılara takılan bir koçu kendisine sunmanı istedi. Hz. İbrahim, kendisine gönderilen koçu yakmalık sunu olarak tanrıya sundu”⁵⁹.

Eski Ahit’te anlatılan bu olay eski dönemlerde insanların kurban edilmek istendiğine, örnekler sunmaktadır.

⁵⁸ Eski Ahit, **Yaratılış**, 6/5-7

⁵⁹ Eski Ahit, **Yaratılış**, 22/2-13.

Yine Eski Ahit'te tanrının kendisi için insanlardan kurban sunulmasını istediği şöyle aktarılır: *“İnsan veya hayvan olsun hatta tarla olsun kişilerin tanrı için vakfettiği hiçbir nesne ya da canlı satılmayacak, onun fidyesi verilmeyecek ve mutlaka o öldürülecektir”*⁶⁰. *“(…) Yeni doğan, çocukların içerisinde ilk doğan oğlunu bana vereceksin. Tüm hayvanların için de bunu yapacaksın; bir hafta boyunca anneleri ile kalacak bu süreyi takip eden sekizinci gün bana vereceksin”*⁶¹. Şeklindeki emirlerin Eski Ahit'te yer alması tanrının insanlardan kendi adına kurban istediğini göstermektedir. Yine yapılan arkeolojik kazılarda yahudilik inancında insan kurbanına raslanılmaktadır. Gerez'de yapılmış olan bazı arkeolojik kazılarda bir takım küpler bulunmuştur. Bunların önemiyse, bazılarının içinde çocuklara ait iskeletlerin bulunmasıdır. Bu iskeletlerden ikisinin dışında hepsinin sekiz günlük olduğu tespit edilmiştir. Gerez'de yapılan arkeolojik kazılardan çıkan bazı buluntuların yahudilikte bahsedilen insan kurban etme olayını destekledikleri şeklinde yorumlanmaktadır. Bu kazılar yahudilikte insan kurbanlarının olduğuna veya bir dönem de olsa insanın kurban edildiğine işaret etmektedir. Eski Ahit'teki ifadelerden ve arkeolojik kazılardan elde edilen bu buluntulara istinaden insan kurban etme kültürünün yahudilerde yaygın olduğunu söylemek çok doğru değildir. Ancak nadir de olsa çok eski dönemlerde yahudi kültüründe insan kurban etme ayinlerine tanık olunmuştur. Bu bağlamda arkeolojik kazılar ve bilimsel veriler açısından insan kurban edildiği doğrudur. Bu tür insan kurbanı uygulamalarının zaman geçtikçe kendi dinlerinde sapmalar yaşayan ve bu sapmalar sonucunda sapkın hale gelen yahudilere bu uygulamaların, Fenikeliler, Mezopotamya ve Sami dinlerdeki kültürlerden veya ilkel kabile dinlerinden alındığı ileri sürülmektedir⁶².

Yahudi inancında Hz. Musa'yla birlikte başlayan bir diğer kurban çeşidi ise *‘fısh kurbanı’*dir. Tanrı, Hz. Musa'ya şunları bildirmiştir: *“Seçtiğiniz hayvanlar kusursuz olsun. Seçilen bu erkek hayvanlar da mutlaka bir yaşını doldursun. Seçilen bu hayvanın kanını akıtacaksınız. Yenmek üzere et götürülsün, götürülen evin kapısının sövelerine ve üst kısımlarına seçilen hayvanın kanı sürülsün. Yine o gece et götürülen evde kızartılmış et yeyiniz, mayalanmamış ekmek ve acı otlar yeyiniz. Bu Rabbin Fısh*

⁶⁰ Eski Ahit, **Levililer**, 27/29-30.

⁶¹ Eski Ahit, **Çıkış**, 22/29-30.

⁶² Özkan, Ali Rafet, **Fundamentalist Hristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi**, Alperen Yay, Ankara, 2002, s.101-102.

Kurbanıdır”⁶³. şeklinde emretmiştir. Böylelikle bir tören kuralları içerisinde Tanrı, Hz. Musa’dan emredilene uygulamasını istemiştir.

Özetle, yahudi inancında uygulanan kurbanın çeşitli kùltlerden veya kùltürlerden etkilendiğini araştırmacılar söylemektedir. Yahudilerin farklı kùltlerden almış oldukları kurban uygulamalarını kendilerine özgü bir sistematik yapıya dönüştürdüğü anlaşılmaktadır. Yine onlar kurban ibadetine daha geniş anlamda yüklemeler yapmaktadır. Yahudilikte arınma, korunma, teskin, bereket, sözleşme, gelecek kaygısından kurtulmak inancı hâkim olduğu görölmektedir. Yahudiler Kurban ile özdeşleşerek kurbanlarını tanrıya bir bedel olarak sunmuşlardır. Bedel olan kurban kanının önemi ise arınma, bereket ve gelecek kaygısından kurtulmaya yöneliktir. Yahudilerin tanrıya bağılılıklarını göstermek gibi bazı nedenler için kurban kestikleri görölmektedir.

1.3.2. Hristiyanlıkta Kurban İbadeti

Hristiyanlıkta, Hz. İsa’yı merkeze alan bir kurban anlayışı hâkimdir⁶⁴. Bu ibadetin Hristiyanlığın temel inancı halini almasının en önemli nedeni, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi olayı gösterilmektedir. Hristiyanlar Hz. İsa (a.s.)’nın çarmıha gerilmek suretiyle Allah’a sunularak kurban edildiğine inanmışlardır. Onlar, Hz. İsa’nın insanların günahlarına “*Keffaret*” olarak kendisini Allah’a feda ettiği için Hz. İsa’ya “*lekesiz kuzu*” yani “*Tanrının Kuzusu*”⁶⁵ adını vermiştir. Hristiyanlıkta en önemli inanç, Hz. İsa’nın Allah’a kurban sunularak feda edilmesi inancı olmuştur. Bu olay, hristiyanlıkta Allah’a sunulan son kurban olarak kabul görmüştür⁶⁶. İncil’de Hz. İsa’nın tüm insanlığın günahlarına karşılık Allah’a kurban edilmesi olayını Pavlus, Romalılara yazdığı mektubunda şöyle anlatmaktadır:

“Zira hepsi günah işlediler ve Allah’ın izzetinden mahrum kaldılar. İsa Mesih insanların günahı adına kurtarmalık fide vasıtası olduğundan Allah’ın katında Hz. İsa iyilerden sayılır. Hz. İsa’dan önce insanlar tarafından işlenmiş günahlara Hz. İsa keffaret olmuştur. Hz. İsa’nın kurban edilişi ile Allah insanlardan günahlarının hesabını sormayı vazgeçmiştir. Dolayısı ile

⁶³ Eski Ahit, **Mısır’dan Çıkış**, 12/5-11.

⁶⁴ Aydın, Ali Arslan, **Kurbanın Dinî Hükümleri ve Hikmetleri**, s.67-70.

⁶⁵ Güç, Ahmet, **Çeşitli Dinlerde ve İslamda Kurban**, s.434.

⁶⁶ Cilacı, Osman, **Dinler ve İnançlar Terminolojisi**, s.362; Aydın, a.g.e, s.68; bkz, Güç, a.g.e, s.435;.

Allah bu vazgeçmeye karşılık adaletinin açığa vurulmasını istemiştir. Yani şimdiki zamanda Allah kendi adaletini açığa vurmak, Hz. İsa'nın kanındaki iman vasıtası ile insanlığın günahına karşılık keffaret olarak Hz. İsa'yı göndermiştir. Allah'ın adaletine karşılık insanlar da onu çarmıha gererek Allah'a arzetmiştir. İşte Allah Hz. İsa'nın imanındaki kan ile beraber kurban edildiğine iman edenleri salih saysın. İlk insan, Hz. Âdem'in işlediği suçun insanlara geçmesi ve bu günahı Allah'ın ortadan kaldırarak adaletini tesis etmek için Hz. İsa'yı insan süretinde, insanlar arasına göndermiştir. Daha sonra çarmıhta kanını akıtmak sûretiyle kurban olarak kendi yanına aldığı izah etmiştir.” Hz. İsa'nın kurbanlık olduğu fikrini benimseyen İncil, onun için **'kuzu'** tabirini kullanmaktadır. Hz. Yahya, Hz. İsa'yı vaftiz ettikten sonra “...İşte dünyanın günahını kaldıran **'Allah kuzusu'** demiştir”⁶⁷.

Kimi hristiyan grupları Hz. İsa'nın tüm günahkâr insanlar adına tanrıya kurban olduğu inancını imanın bir şartı olarak görmektedir. Yine Pavlus'un açıklamalarından hareketle, İsa'nın çarmıha gerilmesiyle kurban ibadetinin son bulduğuna inanan hristiyanlar vardır. Hristiyanlık inancında Hz. İsa'dan sonra gelen dönemde farklı kurban anlayışlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Barnaba İncili'nde yer alan bilgilere göre Cebrail'in Hz. İsa'ya gelerek, Zeytin Dağı'nda Hz. İbrahim'in kurban hatırası için Hz. İsa'ya bir koç kurban ettirdiği ifade edilmektedir. Barnaba İncili'nin dışındaki diğer İncillerde, Hz. İsa'nın yaşadığı dönemde tanrıya kurban takdim edip veya etmediği kesin bir şekilde belirtilmemiştir. Ancak kendisinin dünyaya gelişinde ailesinin, yahudi şeriatına göre kurban takdim ettiği bilinmektedir. Her sene Fısıh Bayramı kutlamalarında Kudüs'e gidilmektedir. Bu bayrama 12 yaşını doldurmuş olan her İbrani erkeği katılabilmektedir. Hz. İsa'nın da bu bayrama katıldığı bilinmektedir. Hz. İsa'nın, iyileştirdiği bir cüzamlıya, Hz. Musa'nın şeriatına uygun bir şekilde kurban takdimi yapmasını tavsiye ettiği bildirilmektedir. Yine Hz. İsa, kurban sunumu için mezbahaya giden birine, *'önce git, kardeşinle barış ve sonra gel, takdimeni arzet'*⁶⁸ dediği bu bilgiler arasında yer almaktadır⁶⁹.

⁶⁷ İncil, **Yuhanna**, 1/29.

⁶⁸ İncil, **Matta**, 5/23-24.

⁶⁹ Güç, Ahmet, **İslâm Öncesi Dinlerde Kurban**, s.8.

Hristiyanlığı ve inanç sistemini bir anlamda Ahd-i Atik'te⁷⁰ yer alan inanç sistemi üzerinde anlamak ve bu sistemin daha da kuvvetlenmesi için şekillenmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Bu açıdan hristiyanlık inancında kurbanın yeri ve önemi büyüktür. Bunun en büyük önemi ve nedeni Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi olayının inananları tarafından bir kurban olayı gibi yorumlanmaktadır⁷¹. Öyle ki hristiyanlık dininin merkezinde İsa veya mesih inancının olması kurban ibadetinin ancak bu inançla anlaşılabilceğini düşündürmüştür⁷². İsrailoğullarının kaybettiği veya ihmal ettiği özlerini onlara hatırlatmak, yeni bir ruh katmak için gelmiş olan Hz. İsa'nın, Tevrat'ı tasdik ettiği, temelinde ve genel kapsamda Tevrat'ın hükümlerini uyguladığı, kutsal kitapta olmayan bazı yeni hükümler getirdiği ve mevcut kuralları yeniden yorumladığı görülmektedir.⁷³

Bütün bunların yanında Putlara sunulan hayvanların yenilmesi yasağı, hem Ahd-i Atik'te hem de Ahd-i Cedid'de de sürdürülmüştür. Bu durum şu şekilde açıklanmıştır:

“Putlara takdim edilen kurbanlıkların etinden, kanından, boğazlanarak canları alınan hayvanların etinden yenilmeyecek ve zinadan kaçınmalısınız”⁷⁴. Bu bağlamda Kur'an'da yer verilen “Benden önce gönderilen Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderildim. Ve size bir takım haram olarak belirtilen bazı şeyleri de helal kılmam için görevlendirildim”⁷⁵.

Ayeti ile İncil'de bulunan *“Kutsal yasayı ve peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben dininizi geçersiz kılmaya değil, dininizi tamamlamaya geldim”⁷⁶*. Mesajı, putlara kesilen hayvanları yemenin yasak olduğuna işaret eder. Hem İncil hem de Kur'an ayeti, elçi Hz. İsa'nın dönemindeki şeriatı ikmale geldiğini bildirmektedir. Hz. İsa'nın kendi şeriatını, Hz. Musa'nın şeriatına uygun bir şekilde uyguladığını, Hz. İsa'nın bahsedilen sözlerinden ve tavsiyelerinden açıkça anlayabilmekteyiz.

⁷⁰ Ahd-i Atik, Hristiyanlarca kutsal kabul edilen ve Kitabı mukaddesin ilk bölümünü teşkil eden olup Tevrat'tan alındığı bilinen parçaların adıdır.

⁷¹ Watt, **Modern Dünyada İslâm Vahyi**, Çev. Mehmet S. Aydın, Ankara, 1982, s.157.

⁷² Aydın, Mehmet, **Hristiyanlıkta Din ve Din Anlayışı**, Dinler Tarihi Araştırmaları II, s.33.

⁷³ Harman, Ömer Faruk, **Yeni Ahid'de Din ve Din Anlayışı**, Dinler Tarihi Araştırmaları II, Sempozyum: 20-21 Kasım, Konya, 1998, s.72.

⁷⁴ İncil, **Resullerin İşleri**, 15/29.

⁷⁵ Ali İmran, 3/50.

⁷⁶ İncil, **Matta**, 5/17.

Hristiyanlığın Yedinci Gün Adventistler grubu ise, ilk kurbanın ilk günahın akabinde gerçekleştiğine inanmaktadır. İlk günahı işleyenlerin ve bu günahlarının sonucunda üryan yani ‘çıplak’ kalmış olanların Hz. Havva ve Hz. Âdem olduğunu söylemişlerdir. Tanrı’nın ‘onlara deriden kaftan yaparak giydirdiği’ Tevrat’ta aktarılmıştır⁷⁷. Yedinci Gün Adventistlerine göre Tanrı, Havva ve Âdem’in suçlarına karşılık bir koç göndermek suretiyle günahlarını örtmüştür. Yine onlara göre, Hz. İbrahim oğlu Hz. İshak’ı kurban etmeye razı gelmediği için tanrı tarafından Hz. İbrahim’e koç indirmiştir. Bu grubun savunucuları bu iki olaylardaki kurbanların Hz. Havva, Hz. Âdem ve Hz.İbrahim’in oğluna karşılık gönderilen koçun kendilerini kurtardığına inanmışlardır. Onlara göre insanların günahlarına kefaret olması için tanrı sürekli kurbanlar göndermektedir. Yine bu hristiyan gruba göre Tanrı, oğlu Hz. İsa’yı insanlığın günahını kaldırmak için kefaret kurbanı olarak gönderdiği inancı hâkim olmuştur. Nasıl ki diğer kurbanların can kurtarması söz konusu ise, Hz. İsa’nın da insanlığı kurtardığına inanılmaktadır. Diğer kurban olaylarındaki gibi Hz. İsa’nın kurban edildiğini düşünerek buna iman eden Yedinci Gün Adventistleri yine bu durumu imanın şartlarından saymaktadır.⁷⁸

Hristiyanlıkta rastlanılan bir diğer kurban çeşidi de kansız kurbandır. Bu kansız ritüel en başta bir tarz komünyon, yani şarap içmek, ekmek yemek ayinini akla getirmektedir. Bu sebeble kansız kurban ritüeli olan Evharistiya kurbanı ayini yapılmaktadır. Evharistiya ayininin aslı Hz. İsa’nın yediği son akşam yemeğinden gelmektedir. Hz. İsa’nın son akşam yemeği İncil’de şöyle anlatılmaktadır:

“Havariler yemek yerlerken Hz. İsa eline ekmek aldı. Tanrı’ya şükredip ekmeği kopardı ve onlara ekmeği vererek dedi ki: ‘Alın bu benim bedenimdir’. Bir kâse şarap aldı Tanrı’ya şükrederek şarabı onlara verdi. Havarilerin hepsi şaraptan içti. Hz. İsa onlara bu şarap benim kanımdır dedi”⁷⁹.

Hristiyanlar şarabın Hz. İsa’nın kanı, ekmeğin ise Hz. İsa’nın bedeni olduğuna inanmışlardır. Bazı hristiyanların anlayışa göre Hz. İsa’nın kanı şarap, bedeni de ekmek sayılmıştır. Evharistiya kurbanı uygulaması bazı ilkel toplumlardaki totem yemeğine

⁷⁷ Eski Ahit, **Tekvin**, 3/21.

⁷⁸ Özkan, Ali Rafet, **Fundamentalist Hristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi**, Alperen Yay, Ankara, 2002, s.165-219.

⁷⁹ İncil, **Markos**,14/22-24.

benzetilmiştir. Totem⁸⁰ yemeklerinin tanrı ile bütünleşmesi amaçlanırken, totem yemekleri ayinine baktığımızda aynı durumun hristiyanlıktaki Evharistiya ayinine çok benzediği görülmektedir.

Son olarak hristiyanlıkta görülen başka bir kansız kurban uygulamasının ise ruhani kurbanlar olduğu beyan edilmiştir. Hristiyanlıktaki bu ruhani kurban anlayışı Budizm'de, budist rahiplerin uygulamalarına teşbih edilmiştir. Özellikle Katolik mezhebindeki din adamlarının kendisini dine adayıp yaşamlarını manastırlarda ve kiliselerde geçirdikleri görülmektedir. Cinsel perhiz esasına dayanan bu kurban uygulamasında erkek ve kadın ayırımına gidilmemiştir⁸¹. Böylelikle hristiyanlıktaki genel kurban anlayış çeşitlerine temas edilmiştir. Ayrıca hristiyanlığın mezheplerine ve bu mezheblere ait kurban anlayışlarına kısmen değinilmiştir.

Bundan sonraki kısımda müşriklerin ve Cahiliye Araplarının kendi gelenekleri doğrultusunda yaygın olarak uyguladıkları kurban ayinlerine yine bu ayinlere karşılık gelen ifade ve kavramlara yer verilecektir. "Cahiliye çağında Kurban" başlığımız altında bu konu incelenecektir.

1.4. Cahiliye Çağında Kurban

Bu başlık altında Cahiliye dönemi kurban algısı ve ritüeli incelenmeye çalışılmaktadır. Bu durumun, İslam'da emredilen kurbanın ve Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen âyetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca İslam'da kurban ibadeti uygulamalarına bakılarak, cahiliye dönemi insanı tarafından şirk haline getirilen kurbanlıkların âyetlerde yasaklamasının nedenleri gösterilmeye çalışılacaktır.

Müşriklerin putları için kestikleri kurbanları, Kur'an-ı Kerim şu şekilde beyan etmektedir. *"Allah, ne 'Bahire', ne 'Saibe', ne 'Vasîle', ne de 'Ham' diye birşeyi meşru kılmıştır. Fakat o kâfirler, Allah 'a karşı yalan uyduruyorlar. Onların çoğu akıl*

⁸⁰ Totem, Kuzeydoğu Amerika'da Kızılderili bir Familya dillerinden Algonquin'in bir deyim olan 'totom' (klan)'dan gelmektedir. Kelimenin aslının 'otam' olduğunu söyleyenler vardır. S.Reinach'a göre 'otam yada totem' alamet, işaret anlamına gelmektedir. Kelime, Kuzey Amerika yerlilerinden alınarak, sosyal ilimler edebiyatına maledilmiştir. Bkz. Evans-Pritchard, **Theories Of Primitive Religion**, Oxford, 1965, s. 12. Ayrıca bkz, Güncel Türkçe sözlükte ise: İlkel toplumlarda topluluğun ondan türediği sanılan kutsal hayvan, ağaç, rüzgâr vb. herhangi bir doğal nesne ongun demektir.

⁸¹ Gürbüz, Erginer, **Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri**, Yapı Kredi Yay, 1. bsk, İstanbul, 1997, s.23.

erdiremiyorlar"⁸². Buradaki âyette geçen, kurban ifadesine karşılık geldiği anlaşılan bu kavramlar ile cahiliye döneminde yaygın olan diğer kurban çeşitlerini incelemekte fayda vardır.

1.4.1. Bahîra Kurbanı

'Yarmak' anlamında 'bahr' kökünden gelir. Cahiliye Arapları, bir deve beş defa doğurursa, bu devenin son yavrusunun erkek olması sebebiyle doğum yapan deve câhiliye Arapları tarafından kendileri için kesilirdi. Kesilen deveyi, sadece erkekler kendi aralarında yedi. Beşinci seferde doğum yapan deve eğer dişi yavru doğurursa, dişi yavruyu doğuran bu deveyi Cahiliye Arapları putlarına adarlardı. Putlarına adadıkları beşinci doğumunda dişi doğuran deve kulakları yarılmak süretiyle işaretlenirdi. İşte kulakları yarılmak süretiyle işaretlenen bu hayvana "*Bahira*" derlerdi. Cahiliye Arapları '*Bahira*'ya binmezler, kılını almazlar, onu, su ve otlaklardan menetmezlerdi. Onu putlara adadıklarından dolayı kesmezlerdi. Bahira kurbanı istediği gibi dolaşır⁸³.

Kur'an-ı Kerim'de başka bir âyette yine Bahira'ya işaret edilmiş ve bu konuda şeytanın insanları saptıracağına dair sözleri nakledilmektedir: "(Şeytan dedi ki:) *Ben onlara emredeceğim, putlarında kurban işareti olarak hayvanların kulaklarını yaracaklar...*"⁸⁴. İşte müşrikler, '*Bahira*' denen bu kurbanlık hayvanların kulaklarını yarmışlar ve şeytanın yolunda yürümüşlerdir.

1.4.2. Saibe Kurbanı

"*Seyb*" kökünden gelen '*Saibe*' sözcüğü '*kendi başına bırakmak*' ve '*istediği yere gidip dolaşmasına engel olmamak*' anlamlarında kullanılmıştır. Cahiliye dönemi insanları kendilerinden biri hastalandığı veya bir yakınları kayb olduğunda muratlarına kavuşmaları ya da hastalarına şifa bulması halinde bir deve adarlardı. Şâyet hastaları iyileşir veya kayıp olanlar bulunur ya da geri gelirse, adak olarak adanan deveyi

⁸² Maide, 2/103.

⁸³ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed, **Tefsiru'l Garibi'l-Kur'an**, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tr. s.147; Ayrıca bkz, İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Daru'l İhyai't Turasi'l Arabi, Beyrut, 1969, c.II, s.107; Elmalılı, Yazır, Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, c.III, s.348.

⁸⁴ Nisa, 4/119.

tamamen serbest bırakırlardı. 'Saib' kurbanında, tıpkı 'Bahira' kurbanda aranan özellikler bulunurdu. 'Saib' kurbanı kesilmez, 'Saib' kurbanına yük yüklenmez ve ona binilmezdi. O deve istediği gibi dolaşırdu. Bu özelliklerinden dolayı Cahiliye dönemi insanı bu hayvana da 'Saibe' derdi⁸⁵.

1.4.3. Vasîle Kurbanı

Cahiliye Araplarında yedi defa doğuran koyunlara 'Vâsile' denirdi. Vâsile koyunu yedincide erkek doğurmuş ise, o yavruyu büyüdükten sonra keserler ve etini yalnız erkekler yerdi. Eğer yedinci doğumda yavru dişi olursa onu kesmezlerdi. Eğer yedinci doğumda ikiz olup biri erkek diğeri dişi olursa, her ikisini de kesmezlerdi. İkisini de putlarına 'Vâsile kurbanı' olarak adarlardı. Dışından dolayı erkek yavruya da dokunmadıkları ve onu da kesmediklerinden dolayı Cahiliye dönemi insanı "Kardeşine ulaştı" anlamında bu hayvana da "Vâsile" adını veriyorlardı⁸⁶.

1.4.4. Hâm Kurbanı

Bir erkek devenin sulbünden on döl alınır ya da yavrusunun yavrusuna binilirse, artık deveye binmek ve yük vurmamak yasaklanırdı. Yavrusunun yavrusuna binilmesinden dolayı kendi sırtına binilmekten ve yük vurmaktan kendini korumuş olan bu hayvan için "sırtını korudu" derlerdi. Cahiliye dönemi insanı sırtını koruyan bu hayvan için 'Hâm' ismini verirdi. Bahsedilen on döl sahibi deve hayvanına cahiliye döneminde binilmesi ve yük vurulması yasaklanırdı. Bu durum sebebiyle de 'Hamî' kurbanı kendini korumuş olurdu.⁸⁷

Bir Hadis-i Şerifin bildirdiğine göre putlar için kurban olayını ilk ihdas eden, Amr b. Amir el-Huzai'dir. Hz. Peygamber (s.a.s) onun hakkında "Amr b. Amir el-Huzai'yi gördüm, cehennemde bağırsaklarını çekiyordu demiştir". Başka bir rivâyette de "Cehennem ehlini bağırsak kokusuyla incitiyordu! buyurmuştur"⁸⁸.

⁸⁵ İbn-i Kesir, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.II, s.108; bkz, İbn-i Kuteybe, **Tefsiru'l Garibi'l-Kur'an**, s.147; Elmalı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.III, s.348.

⁸⁶ İbn-i Kuteybe, a.g.e, s.147; Ayrıca bkz, İbn-i Kesir, a.g.e, s.108; Elmalı, a.g.e, s.348.

⁸⁷ Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul, 1989, c.III, s.103; Ayrıca bkz, İbn-i Kuteybe, a.g.e, s.147.

⁸⁸ Buhârî, **Amel** 11, Ayrıca bkz, Müslim, **Küsûf** 3; Nesâî, **Küsûf** 11. Aynı hadisin Ebû Hüreyre rivayeti için bkz. Buhârî, **Tefsir** 5/13; Müslim, **Cennet**, 51.

Dikkat edilirse, müşrikler daha çok dişi hayvanları putlarına kurban ediyorlardı. Bunun kendilerini Allah'a daha çok yaklaştırdığına inanıyorlardı. Gerçekte ise Kur'an bu hususu şu âyetle reddediyor: *"Demek erkek size, dişi Allah 'a öyle mi? O halde bu ne insafsızca bir taksimdir"*⁸⁹. Kur'an-ı Kerim, müşriklerin putları adına kestiği kurbanı ve bu husustaki yanlışlıklarını şöyle anlatıyor: *"Kendilerine rızık olarak verdiklerimiz şeylerden, mahiyetini bilmedikleri şeylere yani putlara pay ayırıyorlar. Allah'a yemin olsun ki, iftira etmekte olduklarınızdan mutlaka hesaba çekileceksiniz"*⁹⁰.

Müşrikler, bağlı oldukları putperestlik inançlarına göre, ailede ilk doğan çocuğun, kız olması halinde bunu uğursuzluk sayıyorlardı. Uğursuz saydıkları masum kız çocuklarını diri diri toprağa gömerek batı inançları sebebiyle kurban ediyorlardı. Kendi dönemleride dâhil olmak üzere bu zamana kadar görülmemiş bir insafsızlık ve vahşet örneği sergiliyorlardı⁹¹. Kur'an-ı Kerim cahiliye geleneği olan bu vahşeti şöyle anlatmıştır: *"Onlardan birine kız çocuğu haberi verildiği zaman, öfkelenmiş veya çıldırmış halde yüzü kapkara kesilir. Kendisine bahşedilen kız çocuğu haberinin kötü olduğunu düşündüklerinden ötürü kavmindekilerden bu durum gizlenir. O kız çocuğunun haberini alan kimse kavmine karşı, aşağılık duygusu içinde kaldığını zannederek o kızı yanında mı tutacak ya da toprağa mı gömecek, bunu sürekli düşünür durur! Düşünün ki, verilen bu hüküm ne kadar da çirkin ve kötüdür"*⁹². Kur'an, bu âyetlerle Cahiliye âdetini sert bir üslupla reddetmiş ve masum çocukları, putperestlik uğruna kurban edenler için şöyle demiştir: *"Diri diri toprağa gömülen kız çocuklarının hangi günah sebebiyle öldürüldüğünün hesabı sorulduğu zaman"*⁹³. Dikkat edilirse âyette bu cinâyeti işleyene bunun hesabının sorulacağı, aynı şekilde kız çocuğuna hangi günahattan ötürü öldürüldüğünün sorulacağı beyan edilmiştir. Ayet böylesi çirkin ve kötü bir davranıştan insanların uzak kalmasını istemektedir.

Cahiliye Arapları, cahiliye devrinde kendi putları için kestikleri kurbanların etlerinden kesip ayırdıkları parçaları, taptıkları putların üstüne koyarlardı. Bu kurbanların kanlarını da putların üzerlerine serperlerdi.⁹⁴ Yukarıdaki âyetler,

⁸⁹ Necm, 53/21-22.

⁹⁰ Nahl, 16/56.

⁹¹ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c.IV, s.103.

⁹² Nahl, 16/58-59.

⁹³ Tekvir, 81/8-9.

⁹⁴ Es'ad, Mahmud, *Tarihi Dini İslâm*, Çev. Ahmet Lütfi Kazancı, Marifet Yay, İstanbul, 1983, s. 317.

müşriklerin bu yanlış uygulama ve davranışlarını düzeltmek, Allah adına kesilmeyen tüm cahiliye kurbanlarını reddetmek ve müslümanlara doğru yolu göstermek için inmiştir. Kur'an-ı Kerim'in Hac sûresi 34. âyetinde, her ümmette kurban kesmenin varolduğuna ve bunun sebebinin Allah adının anılarak kesilmesinin doğru olduğu belirtilmiştir. Bu da göstermiştir ki kurban ibadeti, Allah'ın hatırlanması ve sadece O'nun rızasının kazanılması için emrolunmaktadır. Sayısız nimetlere bir şükür vesilesi olan ve Allah'ın rızasının kazanılması için emredilen kurban, müslümanlar için bir fırsata vesilesidir. Burada cahiliye döneminde var olan ancak âyette geçmeyen ve o dönemde yaygın bulunan iki kurban çeşidine de temas etmek gerekir. Bu kurban çeşidinin ilki '*Beliyye*' kurbanıdır.

1.4.5. Beliyye Kurbanı

Cahiliye döneminde yaygın olarak uygulanan bir başka kurban geleneği '*Beliyye*' adı verilen kurbanlık hayvandır. Buna göre, bir insanın ölümünün ardından mezarının başında '*Beliyye*' adında dişi bir deve veya kısarak gibi bir binek hayvanı getirmek adet olmuştur. Bu hayvan sırtüstü yere yatırılmış başı sırtından arkaya ve göğsünden karnına doğru bağlanmıştır. Kaçmasını engellemek için de ayakları kesilmiş, susuz ve aç bırakılmış haliyle ölüme terk edilirdi. Koyun veya sığırdan da seçilebilen bu kurbanlık hayvanlar öldüğü zaman hemen gömülebilmesi için mezarın yanında açılmış bir çukura bırakılırdı. Bu hayvanların bazen yakıldığı veya derisi yüzülüp içerisine ot doldurulduğu rivayet edilmektedir⁹⁵. '*Beliyye*' kurban âdetinin, Cahiliye Araplarından bazılarının öldükten sonra dirilmeye inandıklarına ait bir inanç olduğu için bu uygulama genelde yeniden dirilmeye inanan kişilere özel olarak icra edildiği bilinmektedir⁹⁶.

1.4.6. Fera, Atire Kurbanı

Kurbanlık hayvanlar ile ilgili olarak kaldırılmış olan cahiliye adetleri arasında yerini alan bir diğer kurban ise '*fera*' ve '*atire*'dir. '*Atire*', cahiliye araplarının recebiyye dedikleri recep ayının ilk on günü içerisinde kestikleri hayvandır. Cahiliye dönemi arapları, bu '*Atire*' hayvanın kanını putlarının başlarına serperlerdi. İbn Esir

⁹⁵ Özaydın, Abdülkerim, **Beliyye**, DİA, c.V, s.419.

⁹⁶ Mahmud Es'ad, **Tarihi Dini İslâm**, trc. Ahmet Lütfi Kazancı - Osman Kazancı, İstanbul, 1983, s. 318.

(ö.630/1233)'in rivâyetine göre cahiliyede insanlar arzu ettikleri dileklerinin yerine gelmesi veya hayvanlarının istedikleri sayıya ulaşması halinde recep ayının ilk on gününde kurban keserlerdi. İşte recep ayının ilk on gününde kestikleri adaklık kurbanlarının adına '*Fera veya Atire*' denir. Yine İbni Esir'(ö.630/1233)'e göre islâmın ilk yıllarında bu kurban âdeti yürürlükte olduğu, daha sonra iptal edildiği bildirilmektedir.

Arapların, cahiliye döneminde devenin ilk doğan yavrularını putlara kurban ettikleri için bu kurbanı 'fera' adı verdiği iddia edilmektedir⁹⁷. İmam Şafii (ö.204/820)'nin beyanına göre cahiliye insanları anasının bereketi artsın ve nesli çoğalsın diye bu yavruyu putlara kurban ederlerdi. Ebû Davûd, müşriklerin putlara kestikleri bu kurbanlıkların etlerinden yediklerini ve derilerini ağaç dallarına astıklarını kaydeder⁹⁸. Cahiliye devrinde yaşayanlar, '*fera*' kurbanı kestiklerini belirterek ardından ne yapmalarının gerektiğini Hz. Muhammed (s.a.s)'e soran sahabilere Hz. Nebi şu cevabı vermiştir.

*"Çayırda ve meralarda beslenen her bir sürü için bir fera' kurbanı bulunmaktadır. Bu hayvan, aynı yıl içerisinde doğup büyüyen ve hacılara yük taşıyacak güce erişinceye kadar diğer hayvanlarla birlikte beslediğin bir hayvandır. O aşamaya gelince o hayvanı kesip etini yolculara ikram edersin"*⁹⁹. dediği bilinmektedir. Hadisin ravileri arasında olan Halid'in, '*bir fera*' kurbanı gerektiren sürü ne miktar olmalıdır?" sorusuna, Ebû Kılabe ise "*Yüz baş hayvan*" şeklinde cevap vermiştir.

Özet olarak buraya kadar müşriklerin ve cahiliye insanının kurban uygulamaları anlatılmıştır. Bu kurbanlıklar hakkında Allah Kur'an-ı Kerim'de : "*Allah, ne 'Bahire', ne 'Saibe', ne 'Vasile', ne de 'Ham' diye bir şeyi meşru kılmıştır. Fakat o kâfirler, Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Onların çoğu akıl erdiremiyorlar"*¹⁰⁰. ayetiyle müşriklerin ve Cahiliye Araplarının kendi gelenekleri doğrultusunda yaygın olarak uyguladıkları kurban uygulamalarını Allah reddetmiştir. Cahiliyede Arapların ve müşriklerin putları için kestikleri kurbanları ve bu kurbanları ifade etmek üzere icat ettikleri şirk unsurlarını

⁹⁷ Müslim, Edâhî 38, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsabûrî (ö.261/875), **el-Câmi'u'ssahîh**, I-V, Muhammed Fuâd Abdulbâki), Dâru'l-hadîs, Kahire 1997.

⁹⁸ Ebû Dâvûd, **Dahâyâ** 20, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö.275/889), **es-Sünen**, I-V, Thk. Seyyid Muhammed Seyyid - Abdulkadir Abdulhayr - Seyyid İbrahim, Dâru'l-hadîs, Kahire 1995.

⁹⁹ Ebû Dâvûd, **Dahâyâ** 20.

¹⁰⁰ Maide, 5/103.

içeren kavramlarıda, Kur'an-ı Kerim reddetmiştir. Bu uygulama ve kavramları reddeden Kur'an-ı Kerim, şüphesiz doğru olan uygulamaları ve bu hayvanlar için kullanılan doğru kavramları anlatmaktan geri durmamıştır. Kuran neyi ele almışsa mutlaka insan yararınadır. Kur'an, inanlara bilmediği konular hakkında doğruyu öğreten ilahi mükemmel tek kitaptır. Bu manada inananlar için Kur'an'ın önemle üzerinde durduğu doğru öğrenmesini ve uygulamasını istediği konulardan biri de kurban ibadetidir.

Buraya kadar, genel anlamda kurban kelimesini, kurban tanımını ve çeşitli kültürler ile dinlerdeki kurban ritüelleri ele alınmıştır. Ayrıca cahiliye çağında ve İslam öncesi semavi dinlerde kurban ibadetinin nasıl algılandığını ve nasıl uygulandığı gösterilmeye çalışılmıştır. Yukarıda bahsedilen dinlerin kurbanları ve cahiliye dönemi insanının kurbanları hakkında yeterli bilgi edinildiğine göre çalışmamızın ikinci bölümü olan Kur'an'da kurban ibadetine dair âyetlere geçilecektir. Yine bu âyetlerde yer alan kurban kelimelerine karşılık gelen kavramlar işlenip incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2.KURBAN İBADETİNE İLİŞKİN ÂYETLER VE İÇERİKLERİ

2.1. Kur'an'da Kurban Kelimesine İşaret Eden Kelimeler

2.1.1. Kurban Kelimesi

Kurban kelimesi "k-r-b" kökünden gelmektedir¹⁰¹. Bu kelime lügatte 'manen yaklaşmak, yakın olmak ve müşavir olmak' anlamlarına da gelmektedir¹⁰². İstilahta ise, 'ibadet amacıyla hayvan kesimi ve bu maksatla kesilen hayvana' kurban denir¹⁰³. Arapçada kurban kelimesi, terim anlamını da kuşatacak biçimde daha genel bir mana taşımaktadır. İslami uygulamalarda terim anlamını kuşatacak biçimde ibadet amacıyla kesilen hayvana 'udhiyye' denmektedir. Yine bu mana kapsamında eti için kesilen hayvana da 'zebiha' denilmektedir. Kurbanın, 'Udhiyye' olarak adlandırılması, kurban özelliklerini taşıyan hayvanın kurban bayramında kuşluk vaktinde kesilmesiyle alakalıdır. İbadet anlamında "nüsiik, nesike ve mensek" gibi kelimeler özel manalarda kurban ibadetini ifade etmektedir. Umre ve Hacda kesilen kurbanlar ise genellikle "sevkedilip götürülen, hediye olarak sunulan şey" manasında 'hedy' kavramıyla adlandırılır. Yine kesilecek olan hayvanın büyük ya da küçükbaş oluşuna göre "bedene" ve "dem" şeklinde ceza kurbanı olarak özel isimler verilmektedir¹⁰⁴. Türkçede kurban kelimesi, yalın olarak kullanıldığında insanlar tarafından kurban bayramı günlerinde ibadet amacıyla kesilen kurbanlık hayvanlar anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak kurbanlık hayvanlar kesim işlemlerinden önce veya o esnada niyetlere göre "adak kurbanı, kefarek kurbanı" gibi özel isimler almaktadır¹⁰⁵. Yine bu kurbanlık hayvanlara ek olarak yeni doğan çocuk için kesilen kurbana, yeni doğan çocuğun başındaki saçın kesilmesinden hareketle, "akika"¹⁰⁶ kurbanı denilmektedir.

¹⁰¹ İbn Manzur ve Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, **Lisanu'l Arab**, İkinci baskı, Beyrut 1389/1970. c.I, s.662-669.

¹⁰² Güç, Ahmet, **İslâm Öncesi Dinlerde Kurban**, c.XXVI, s.430.

¹⁰³ Bardakoğlu, Ali, **Kurban**, DİA, Ankara 2002, c.XXVI, s.431.

¹⁰⁴ Alıcı, Hüseyin, **Akika ve Hükümleri**, Çev. Muhammed Şahin, İslamhaus Dergisi, 2009, s.4.

¹⁰⁵ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar**, (I-V) (Çev. Ahmet Davudoğlu, Şamil Yay, İstanbul, 1982, s.249.

¹⁰⁶ Alıcı, Hüseyin, **Akika ve Hükümleri**, s.4.

Kurban kelimesi genelde, "*insanları Allah'a yaklaştıran ve yerine getirildiğinde sevap olan işler*" manasına gelen kurbet kelimesi ile aynı kökten gelir. Bu sebeple, "*Allah rızası için, ibadet niyetiyle ve belli bir vakitte, belirli şartları taşıyan ve belirli özelliği bulunan yine Allah'a yaklaşmak adına O'nun adı anılarak kesilen hayvana kurban denir*"¹⁰⁷.

Kurban sözcüğü Arapça'da maddi ve manevi olan yakınlığın her ikisini birden kapsayacak anlamlarda kullanılmaktadır¹⁰⁸. Bütün ibadetlerdeki temel gaye Allah'ın rızasını kazanmak ve O'nunla yakınlık kurmaktır. Böyle bir yakınlığı sağladığı için kurban bu isim verilmektedir¹⁰⁹. Dini terminolojide ise bu kavramın karşılığı kendisi vesilesiyle insanı Allah'a yaklaştıran her şeye kurban denilmektedir. Yine bu kavram özellikle insanın Allah'a yakınlık kurması adına erişilen her türlü çabanın adıdır.

Özetle kurban, ibadet için belli cinsten hayvanların kesilmesi ve bu amaçla kesilmiş olan hayvanlar ile Allah'a yaklaştıran şeyleri ifade etmektedir¹¹⁰. Kurban, Allah'tan başka ilah olmadığının ilanıdır. Kurban kötülükleri terk ederek, en çok sevilen şeylerin Allah'a sunmak anlamında hayvan kesmeye denir¹¹¹. Çalışmamızı Kur'an'da kurban anlamında kullanılan "*nahr*", "*nüsük*", "*zebiha*" ve "*udhiye*" terimleri ayrı ayrı incelemek süretiyle sürdürelim.

2.1.2. Nahr Kelimesi

N-h-r' kökünün bir türevi olan "*en-nahr*" sözcüğü, isim olarak es-sadr (göğüs)¹¹² ve göğüste, gerdanlığın/ kolyenin takıldığı yere, göğsün yukarı kısmı için kullanılır. Zira kolye takıldığı zaman sarkıp durduğu yer '*nahr*'dir¹¹³. '*Nahr*', devenin bir mızrakla boğaz kısmından kesilmesine veya boğazlanmasına denmektedir. Ferahidi (ö.175/791)'nin tespitlerine göre "*O halde sadece Rabbin için namaz kıl ve nahret*"¹¹⁴. Âyetinde geçen '*en-nahr*' kelimesi hakkında müfessirler arasında görüş birliğine

¹⁰⁷ Manzur, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrim, (ö.711/1311), *Lisanu'l-Arab*, (I-XV) 1.bsk, Beyrut, 1410/1990, c.XV, s.662-669.

¹⁰⁸ Güç, Ahmet, *Kurban*, DİA, Ankara 2002, c.XXVI, s.433.

¹⁰⁹ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. XII, s.341.

¹¹⁰ Güç, Ahmet, a.g.e, s.433.

¹¹¹ Şeriati, Ali, *Hac*, Çev. Ejder Okumuş, Şura Yay, 3.bsk. İstanbul, 2002, s.116-137.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XV, s.436.

¹¹³ İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed Hasen, (ö.321/1001), *Kitabu'l Cemhereti'l-Luga* (I-III), 1.bsk, Beyrut, 1408/1987, c.V, s.525.

¹¹⁴ Kevser, 108/2.

varamamıştır. Bazı müfessirlere göre bu kelime “*deve kurban etmek*” anlamına gelirken, bazı müfessirlerce ‘*namazda iftitah tekbiri alınarak sağ eli, sol elin üzerine koymak, bağlamak*’ anlamını ifade etmektedir¹¹⁵.

Yine ‘*nahr / menhar*’ sözcüğü yüce Allah’ın verdiği sonsuz nimetlere şükür vesilesi anlamında yorumlanmaktadır. “*Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik. O halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes*”¹¹⁶. Âyetindeki “*inhar*” emrinin kökü olan “*nahr*”, yorumlama bakımından sayıca ona kadar çıkartılan birçok anlamlara gelmektedir. Bu anlamlardan birisi de “*hayvanı boğazlamak, boğazından kesmek*” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu âyetin kurban anlamında bir delaletinin olmadığını söyleyen ulemalar bulunmaktadır. Ancak kurbanın hükmünü çıkarırken kurban anlamında bir delaletinin olduğunu söyleyen ulemalarda vardır. Özellikle Hanefi fakihleri bahsedilen âyetin ‘*şükür vesilesi olması*’ özelliğini dikkate almaktadır. Hanefi fakihler kurbanın ‘*şükür vesilesi olması*’ yönüyle bu ibadetin hükmünün vacip olduğunu söylemişlerdir. Kevser sûresinin bu âyetini görüşlerine dayanak yaparak ‘*Nahr*’ kelimesinin ‘*Kurban Kesmek*’ manasına geldiği yönünde hüküm vermişlerdir. Arapçada “*menhar*” kelimesi ise hayvan kesim yeri anlamında kullanılmaktadır.

Özellikle Arap dili açısından bu kelime, istisnai yorum ve açıklamalar hariç, hep “*hayvan boğazlama*” anlamında anlaşılmış ve uygulama da hep bu yönde olmuştur. Şâyet kelimenin anlamının “*hayvan boğazlama*” değil de diğer anlamları esas alınmış olsaydı, mütevatir bir gelenek olan kurban kesme eylemi günümüze kadar uygulanarak gelemezdi. Hz. Muhammed’den başlamak sûretiyle tarih boyunca kesintisiz bir şekilde bu kelime - üzerinde farklı yorumlar yapılmasına rağmen- hep hayvan boğazlama şeklinde algılanmış ve uygulama da bu yönde olmuştur.

İbn Fâris (ö.395/1004)’e göre “*en-nahr*” kelimesi, “*bir şeyi ortasından yarmak, bir şeyi delip geçmek, bir fiçiyi delmek sûretiyle veya tapayı açarak sıvıyı akıtmak*” anlamına gelmektedir¹¹⁷. Dolayısıyla bu anlamdan alınarak deve boğazlandığında tıpkı içi sıvı dolu bir fiçi vb. bir şeyin yarıldığı veya delindiği zaman nasıl o delinen veya

¹¹⁵ Ferâhidî, Halil b. Ahmed, (ö.175/791), **Kitâbu’l Ayn**, (I-VIII), Mehdî el-Mahzûmî İbrahim es-Semerâî, Müessesetü’l Âlemî li’l Matbûât, Beyrut 1408/1988, c.III, s.210.

¹¹⁶ Kevser, 108/1-2

¹¹⁷ İbn Fâris, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyya (ö.395/1004), **Mu’cemu’l Mekâyîsi’l Luga**, Tahk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 2bsk, Mısır 1972, c.V, s.400; Ayrıca bkz, **Mücmelu’l-Luga** Tahk. Zuheyr Abdu’l-Muhsin Sultân, **Müessesetu’r Risale**, Beyrut 1406/1986, c.III-IV, s.808.

yarılan yerden sıvı dışarı akıyorsa, aynı şekilde deve boğazlandığında ondan dışarı kan akmaktadır. Zemahşerî (ö.538/1143) “*en-nahr*” kelimesini “*deveyi, delici ya da kesici, sivri bir aletle yaraladı veya kesti*” anlamında açıklamaktadır¹¹⁸. Fîrûzâbâdî (ö.817/1414)’ye göre bir adamın göğsüne veya nahrine vurmak veya dokunmak yahut göğsün yukarisından boğazın görünen yerine ‘*bıçak sokmak*’ anlamındadır. İşte bu tespitler, ilgili fiilin “*boğazlamak*” anlamına geldiğini göstermektedir. Zira deve hayvanı kesim esnasında oradan boğazlanmaktadır¹¹⁹. Kısaca “*nahara*” fiili, “*bir hayvanı kesmek, boğazını almak, boğazlamak*” anlamlarına gelmektedir.

2.1.3. Nüsük Kelimesi

Kesilen hayvan için “*zebîha*” ve “*udhiye*”¹²⁰ kelimeleri yanında, aynı anlama gelen “*nesike*” veya “*nüsük*” kelimeleri de kullanılmaktadır. “*Nüsük, mensek, menasik, nesike*”, gibi kavramlar Kur’an-ı Kerîm’de genel manada kurban anlamında kullanılmış olması muhtemel kavramlardır. Bunların hepsi “*N-s-k*” kökünden türeyen kelimelerdir. Aslında genel anlamıyla ibadet ve itaat anlamı taşıyan bu kelime, ‘*hayvan kesmek*’ manasındadır. Aynı zamanda “*nüsük*”¹²¹ kelimesi, ‘*kesilen hayvan*’ anlamının yanında kurban kesmek manasını da almaktadır. “*Umreyi de Haccı da, Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve başka sebeplerle) engellenir ve alıkonursanız, artık size kolay gelen ‘hedy’ kurbanı gönderin. Bu gönderilen ‘hedy’ kurbanı, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur da tıraş olmak zorunda kalırsa, O kimse fidye olarak oruç tutması veya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi ‘nüsük’ gerekir*”¹²² Bu âyette “*nüsük*” kelimesi, en kesin biçimde kurban anlamında kullanılmaktadır.

¹¹⁸ Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım, Cârullah Mahmûd b. Ömer, (ö.538/1143), *Esâsu’l-Belâğa*, el-Hey’etu’l-Mısriyye, 3.bsk, Mısır 1406/1985, c.II, s.427.

¹¹⁹ Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb, (ö.817/1414), el-Kâmûsu’l-Muhît, (I- IV), 2. Baskı, Mısır 1371/1952, c.II, s.144. el-Okyanûsu’l-Basît fi Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît, (I-III), (çev. Mütercim Âsım Efendi), Matbaatu’l-Osmâniyye, İstanbul 1305, c.II, s.696

¹²⁰ Zebeha, filinin ve diğer türevlerinin Kur’an’da geçtiği yerler için bkz. Bakara, 2/49-67 ve 71; Mâide, 5/3; İbrâhîm, 14/6; Neml, 27/21; Kasas, 28/4; Saffât, 37/102-107.

¹²¹ Neseke, filinin ve diğer türevlerinin Kur’an’da geçtiği yerler için bkz. Bakara, 2/128-196 ve 200; En’âm, 6/162; Hac, 22/34-67.

¹²² Bakara, 2/196.

2.1.4. Zebiha Kelimesi

"Zebh, zibh, zebîha, mezbaha", gibi ifadeler, Kur'an'da 9 yerde geçmektedir. Kök itibarıyla "Boğazlamak, kesmek, kesme işlevini yapmak" anlamlarını ifade etmektedir¹²³. "Zebiha" ifadesini içeren bir âyeti burada zikretmek gerekmektedir. Bilindiği üzere, Allah'tan gelen emirle, Hz. İbrahim rüyasını gerçekleştirme üzere oğlunu kurban etme girişiminde bulunmuştur. Ancak ilahî bir müdahaleyle oğlu Hz. İsmail'in yerine kesilmesi için Hz. İbrahim'e, Allah tarafından 'fidye' yani kurbanlık bir koç hayvanı gönderilmektedir. Bu hadiseyi bahseden âyette kurbanlık hayvana karşılık gelen '**zibh**' kelimesine yer verilmektedir. Konuyla ilgili âyetin manası şöyledir: "...Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandıracağız. Kuşkusuz bu açıkça bilinen bir imtihandır. Biz, İbrahim'e büyük bir kurbanlık (**zibh**) hayvan göndererek oğlu İsmail'i kurtardık. Sonradan gelenler içerisinde ona güzel bir isim bıraktık. İbrahim'e selam olsun. İyilik yapanları bu şekilde mükâfatlandırırız..."¹²⁴. Bu âyette bahsi geçen '**zibh**' kelimesinden açık bir şekilde kurbanlık hayvandan bahsedildiği anlaşılmaktadır.

2.1.5. Udhiye Kelimesi

Hac ve umre yapmayanların 'kurban bayramı dolayısıyla kestikleri kurban' "Udhiye" denilmektedir. Buna göre "d-h-y" sözcüğü 'belli vakitte belli olan hayvanların islama uygun usullerde' Allah için kesilmesi şeklinde tanımlanmaktadır¹²⁵. Hac ve umre dışında haremde kesilmeyen kurbanlıkları ifade eden fıkhi bir terim olarak tanımlanmaktadır. Buna kelimeye karşılık gelen "Edha, dahiyye, udhiye tadhiye" ifadeleri kullanılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde kurban bayramı günü kesilen kurbanlara "dahiyye, dahaya, edhat, edha" denildiği rivayet edilmektedir. Ayrıca kurban bayramı için "idu'l-edha" tabiri özel olarak kullanılmaktadır. 'Eyyam-ı nahir' günlerinde Allah'a yakın olmak için, ibadet niyetiyle kesilen özel hayvanlara, aynı kökten türetilen "udhiye" adı verilir. İnsanlar kurban denilince, hem aklen hemde dilleriyle, diğer kurban türlerini bir yana bırakarak, hep bayram günlerinde kesilen udhiye kurbanını anlamaktadır. Çünkü mütevatiren uygulana gelen bu ibadet hep bu

¹²³ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yay, İstanbul 1986, c.I, s.221.

¹²⁴ Sâffât, 37/99-111.

¹²⁵ Remli, Şemseddin, *TDV, İslam Ansiklopedisi*, c.VIII, s.130.

şekliyle yani kurban bayramı gününde kesildiği Müslümanlar tarafından bilinmektedir. Bu şekliyle kurban bayramında kesildiği bilinen bu ibadeti Müslümanlar Allah'a biraz daha yakın durmak adına fırsata çevirmektedir. Zaten 'udhiye' kökünün sözlük anlamıda "Allah'a feda etmek, özveride bulunmak"tır. Arapçada 'udhiye' ifadesi fiil haliyle "tadhiye"¹²⁶ kelimesiyle aynı şekilde 'kurban kesmek' karşılığında kullanılmaktadır. Kurban, Hz. İbrahim kıssasında geçtiği üzere, Allah yolunda bir fedakârlığı anlattığı için, en çok bu kökten türeyen kelimelerden meydana gelmektedir. Bu kelimeler doğrudan kurban anlamında kullanılmaktadır.

2.2. Kurbanla İlgili Âyetler ve Yorumları

Kurban konusu Kur'an'da yedi sûre olmak üzere toplam onüç âyette geçmektedir. Bunlardan birinci grup Bakara Sûresi 71. âyet ile Mâide Sûresi 27-31 âyetler, Saffat Sûresi 100-107. âyetler ile Kevser Sûresi 2. âyetleridir. Mâide sûresinin ilgili âyetinde Hz. Âdem'in çocukları Habil ve Kabil'in Allah'a adadıkları kurban konu edinmektedir. Saffat sûresinde yer alan âyetlerde ise Hz. İbrahim'in, Hz. İsmail'i gördüğü bir rüya üzerine Allah için kurban etmek istemesi işlenmektedir. Bakara sûresinde ise H.z Musa'ya gelerek bir cinayeti aydınlatmak üzere başvuruda bulunan İsrailoğullarından şirk unsuru haline getirdikleri sığır hayvanını kurban etmelerini emreden âyetler incelenmektedir. Kevser sûresinde ise Hz. Peygamber (s.a.s)'e kurban kesmenin şükür vesilesi bir ibadet olduğu anlatılmaktadır. Kurban ibadetine dair işlenen ikinci grup sûre ve âyetler ise şunlardır: Hac Sûresi 27, 28, 30, 32, 34, 36 ve 37. âyetler ile Fetih Sûresi 25. Mâide Sûresi 2, 95, 97. âyetlerdir. Yine Âl-i İmran Sûresi 183. Âyet İle Bakara Sûresinde geçen 196. âyeti kerimelerdir. Bahsi geçen âyetlerde mü'minlerin hac farızasını yerine getirirken neler yapmaları gerektiği anlatılmaktadır. Yine mü'minlere Mekke'de kesmeleri emredilen kurbanlara ilişkin uyarıları konu edilmektedir. Yine bu âyetlerde Allah adına kesilecek kurbanlar ve bu kurbanlıkların Allahın şiarı olması hususu işlenmektedir. Bu âyetler bağlamında aynı zamanda kurban ibadetinin diğer insanlara katkısı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamlarından hareketle kurbanın yoksullara yardım olması toplumda kaynaşmayı sağladığı ifade edilmektedir.

¹²⁶ Narin, İsmail, *Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, yıl: 2013, s.63-77.

Aynı zamanda etinin yenmesi noktasında yasak koyulmayarak büyük bir israf olayının önüne de geçilmiş olmaktadır.

Zikrettiğimiz Kur'an-ı Kerim âyetlerine bakıldığı zaman çeşitli sebeplerle birçok âyette kurban ibadetinden söz edilmektedir. Hz. Âdem'den, Hz. Muhammed (SAV)' e kadar, kurban ibadetinin bulunduğu âyetlerin neredeyse tamamında, doğrudan ya da dolaylı olarak hem Hz. İbrahim, hemde diğer peygamberler ile Allah arasında bir boyut bulunur. Taki bu boyut, Allah'ın Kur'an aracılığıyla peygamberlerinden veya onların çocuklarından örnekler vermek sûretiyle kurban ibadetinin kabul edilmesine değinmektedir. Bahsettiğimiz örnek hadiseleri konu edinen kurban âyetleri “muttaki, muhsin, ihsan sahibi, ihsanla davranan”, yani Allah'ı görüyor gibi inanan ve bu inanca uygun davranan peygamberleri müslümanlara örnek göstermektedir. Bu vesileyle Allah kendi peygamberlerinden örnek göstermek suretiyle müslümanlardan kurban ibadetiyle kendisine bu yollarla ulaşmalarını istemektedir.

Kur'an'da kurbanı konu edinen âyetlere hususen işaret edilmektedir. Bu âyetlerin özetle içerikleri üzerinde durmak gerekir. Bu âyetleri daha yakından anlamamız için bahsi geçen âyetlerin varsa nüzûl sebebi üzerinde durulacaktır. Sonra âyette geçen önemli kelimelerin tahlilleri yapılacaktır. Bu vesileyle bahsedilen âyetlerin genel manası ve yorumları üzerinde çalışılacaktır. Son olarak bu âyetlerden hareketle kurban kesmenin dini hükmü hakkındaki ulemanın hükümlerinden bahsedilecektir. Kurban ibadetinden bahseden âyetler temel tefsir eserlerinden faydalanılarak açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Kur'an'da Kurbanı İlk Kabul Edilenler: Habil ve Hz. İbrahim

Kurban, Hz. Âdem'den Hz. İbrahim'e uzanan bir zamanda dilimde anlamını bulmaya çalışırken, Hz Muhammed (s.a.s)'e gelen vahiyle gerçek anlamını bulmaktadır. Ancak Kur'an- Kerim'deki bazı ayetler, önceki dönemlere ait kurban hadiselerinden bahsetmektedir. Bu durum vahiy aracılığıyla Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve Müslümanlara hatırlatılmaktadır. Bahsedilen Mâide 27-31. âyetler Âdemin iki çocuğu arasındaki kurbanı konu edinmektedir. İlgili âyeti kerimelerde

“Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku, anlat: Hani iki oğlunher biri Allah'a ayrı ayrı kurban sunmuşlardı. Allah birinin kurbanını

kabul etmişti. Diğerinin ise kurbanı Allah katında kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen kişi, 'Andolsun seni öldüreceğim' demişti. Diğer de 'Allah sadece kendisine saygı duyan kimseden yani muttaki olanlardan bir şey kabul eder. Andolsun ki sen beni öldürmek için bana elini uzatsan bile ben sana, asla elimi uzatacak değilim. Ben, Yüce Allah'tan korkarım. Ben isterim ki, sen, benim günahımla birlikte kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın. İşte zalimlerin cezası böyledir'. Nihâyet nefsi onu, kardeşini öldürmeye zorladı ve kardeşini öldürdü. O, bu yüzden dolayı kaybedenlerden oldu. Hal böyleyken, Allah, kardeşinin cesedini nasıl saklayacağını ona göstermek için yeri başka bir kargayı gömmek için eşeleyen, kazıyan bir karga gösterdi. Katil olan kardeş 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar bile olup da kardeşimin ölüsünü saklayamadım! diyerek serzenişte bulunarak pişman oldu'¹²⁷.

Bu ayette kurban en bariz haliyle 'Allah rızasını gözetmenin ifadesi' olmaktadır.

Saffat sûresinde geçen âyette ise Hz. İbrahim'le oğlu İsmail'in hayatındaki kurban meselesi bahsedilmektedir. İlgili ayetlerde ise bu durum şöyle beyan edilmektedir. "Ey İbrahim! Rüyanı gerçek olarak yerine getirdin. Biz salih kişileri mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık ve net bir imtihandır, diye seslendik. Biz, oğluna bedel olarak ona büyük bir zibh / kurban verdik"¹²⁸. Bahsedilen âyette ise kurban en bariz haliyle 'Yüce Kudret'in takdirine razı oluşun ve teslimiyetin göstergesi' halini almaktadır.

2.2.1.1. Âyetlerin Nüzûl Sebebi

Mâide Sûresi mushaftaki yeri 5. sıradadır. İniş sırasına göre 112. sûredir. Fetih sûresinden sonra Tevbe sûresinden önce Medine'de nazil olmuştur. Bahsedilen Mâide 27. âyete dair bir nüzûl sebebi bulunmamaktadır.

Saffât sûresi mushaftaki sıralamada otuz yedinci sıradadır. İniş sırasına göre elli altıncı sûredir. En'âm sûresinden sonra, Lokman sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Bahsedilen Saffât sûresi 110. âyete dair özel bir nüzûl sebebi bulunmamaktadır.

¹²⁷ Mâide, 5/27-31.

¹²⁸ Saffât, 37/107-111.

2.2.1.2. Âyetlerin Kelime Tahlili

Mâide süresindeki âyette geçen “*Hakk*” kelimesi gerçek demek olup “*batıl*” kelimesinin zıddıdır. Kur’an-ı Kerim’de 247 batılın zıddı olarak kullanılmıştır.¹²⁹ “*Hakk*” sözcüğü ayetlerde “*vâkıya, gerçeğe uygun söz*” yine “*doğru haber*”¹³⁰, “*aslına uygun bilgi*”¹³¹ ve “*bir olayın iç yüzü*”¹³² şeklinde geçmektedir. Bu manalar karşısında anlatılan olayın yaşanmış gerçek bir hadise olduğu anlaşılmaktadır.¹³³

Mâide süresindeki âyette ayette geçen “*Âdem’in oğlu*” kelimesi müfessirler tarafından farklı anlaşılmaktadır. Kimi müfessirler buradaki “*Âdem’in oğlu*” kelimesinden hareketle İsrâiloğulları’ndan iki şahıs olduğu söylemektedir. Ancak bu rivayet itibar görmemiştir¹³⁴. Çünkü bu olayı ele alan âyetin şöyle sürdürülmektedir. “*O, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini bilemedi. Allah ona nasıl gömeceğini göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi*”¹³⁵ Bakıldığı ve iyi düşünüldüğü zaman bir insan tarafından bir ölünün nasıl gömüleceğinin bilinmemesi o zamana kadar ölüm olayının gerçekleşmediğine delâlettir. Çünkü o zamana kadar ölüm olayı gerçekleşmiş olsaydı, defin işlemleri de bilinir olacaktı. Buradan defin bilinmediği düşünüldüğünde “*Âdem’in oğlu*” kelimesine ‘*İsrâiloğulları’ndan iki şahıs*’ yorumu yapanların pek tutarlılığı gözükmemektedir. En bilinen rivâyete göre ve tercih edilen görüşe göre, bunlar Âdem (a.s.)’ın Hâbil ve Kâbil adındaki oğullarıdır¹³⁶. Bu iddia ise kurban ibadetinin ilk insan Âdem (a.s.)’a uzandığına işaret etmektedir.

Mâide süresindeki âyette yer alan bir diğer kavram ise “*muttakî*” sözcüğüdür. “*Muttakî*” kelimesi ‘*emredileni yerine getirmek ve günahlardan kaçınmak*’ demektir¹³⁷. Kişiyi emredileni yerine getirme konusunda zorlayan ve günahlardan kaçınmaya sebep olan şey takvadır. Takva birçok şeyi ifâde eden bir sözcüktür. İnsanın, yapmış olduğu ibadetlerde kusur ederim endişesi ve korkusuna kapılarak, elinden geldiği gücü nisbettince kusurlardan korunmasıdır. İnsanın, yaptığı ibadetleri, Allah rızasını

¹²⁹ Bakara, 2/42; ayrıca bkz, Nisâ, 4/105; Mâide, 5/77.

¹³⁰ Mü’minûn, 23/62.

¹³¹ Yûnus 10/36.

¹³² Yûsuf, 12/51.

¹³³ İbn Kesir, Ebû’l-Fida İsmail el’Kureşi, **Tefsîru’l- Kur’ani’l-Azim**, (I-XII) Dârü’l-Küttübi’l Mısriyye, ts. s.425.c.III, s.100.

¹³⁴ Taberî, Muhammed b. Cerir, **Câmiu’l-Beyân an Te’vil-i Âyi’l-Kur’an**, Mısır 1968, c.IV, s.530.

¹³⁵ Maide, 5/31.

¹³⁶ Taberî, Muhammed b. Cerir, **Câmiu’l-beyân**, c.IV, s.527-530; İbn Kesir, **Tefsîru’l-Kur’ân**, s.III, s.100.

¹³⁷ Taberî, a.g.e, c.IV, s.531.

istemenin dışında, herhangi bir maksad için yapmaktan çekinmesidir. Bu durumların gözetilmesi oldukça zordur. Çünkü Takva kalbin sıfatlarındandır.¹³⁸ Bu zorluğa işaret eden Hz. Nebi “ *kalbini gösterip işaret ederek, "Takva buradadır"*”¹³⁹ buyurmuştur.

Saffât süresindeki âyette geçen “*zibh-i azîm*” sözcüğüne ‘*iri cüsseli, iri boynuzlu, güzel ve gösterişli bir hayvan*’ denilmektedir. “*Zibh*” sözcüğü ibadet amacıyla hayvan kesimi ve bu maksatla kesilen hayvana karşılık gelmektedir. Ayetteki, “*azîm*” veya “*büyük*” sözcüğüne gelince, burdaki kurbanlığın iriliğinden ve semizliğinden dolayı bu adı aldığı söylenmiştir. Bu sözcükten hareketle Sa’îd b. Cübeyr, “*Cennette kırk yıl otlamış olan bir kurbanlığın, çok iri olması onun hakkıdır*” der. Yine bu kurbanı “büyük” ifadesi verilmesi, onun kıymetinin çok büyük oluşu dolayısıyla. Öyle ki, Allah’ın bu hayvanı, Hz. İbrahim (a.s)’in oğluna bir fidiye olarak kabul etmiş olduğu söylenmiştir¹⁴⁰.

2.2.1.3. Âyetlerin Genel İzahı

Hz. Âdem’in iki oğlunun kurban ibadetleri hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Onlara, Âdem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat. Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden, “Yemin ederim ki seni öldüreceğim” dedi. Diğeri de senin kurbanın kabul edilmemesinde benim ne suçum var? “Allah ancak takvâ sahiplerinin ibadetlerini kurbanını kabul eder” dedi*”¹⁴¹.

Yeryüzündeki bu ilk kurban ibadetinin arka planı ilahi dinlerin kaynaklarında etraflıca anlatılmaktadır. Bilindiği üzere kaynaklarda Hz. Âdem’in iki oğlu Hâbil ve Kâbil, arasında vuku bulan kız kardeşle evlenme konusu geçmektedir. Kâbil, Hâbil’e itiraz etmesi üzerine Hz. Âdem her ikisine ayrı ayrı Allah’a kurban sunmalarını ister. Hz. Âdem kurbanın kabul olmasını şöyle izah eder. Hz. Âdem dedi ki : ‘*Kurbanı kabul edilen haklıdır ve bu onun haklılığına delildir*’¹⁴². Bunu üzerine Hz. Âdem her iki oğlundan Allah’a, kurban takdim etmeleri gerektiğini hatırlatır. Hâbil, Allah’a kurban

¹³⁸ Râzî, Fahrüddîn, (ö.606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb, (et-Tefsîru'l Kebîr)* (I-XXXII), Dâru'l-Küttübi'l İlmiyye, Beyrut 1411/1990, c.IX, s.30-31.

¹³⁹ Müslim, *Birr*, 32 c.IV, s.1986; Tirmizî, *Birr*, 18 c.IV, s.325.

¹⁴⁰ Râzî, Fahrüddîn, *Tefsîru'l Kebîr*, c.XVIII, s.633-634.

¹⁴¹ Maide, 5/27-31.

¹⁴² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, c.III, s.100-102.

takdim etmek için mallarının arasından en iyi, iri ve gösterişli olanı seçerken Kâbil ise Allah'a sunabileceği şeylerin en kötü ve cılız olanını seçer. Üstelik Kabil Allah'a sunmak için seçtiği kurbanı da gönül rızasıyla seçmemiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hâbil'in kurbanını kabul eder. Çünkü Habil, bu ibadeti gönül hoşnutluğu içinde, Allah'ın rızasına ermek üzere gerçekleştirmiştir. Gönül rızasıyla ve en güzel şekilde Allah'a içtenlikle yönelmeyen Kâbil'in kurbanı ise kabul edilmemiştir. Zira Allah Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen bu âyette “*ancak takva sahiplerinin, yani O'nun rızasını gözetenlerin ibadetlerini kabul edeceğini*” belirtmiştir.¹⁴³

İlk kurban ibadetinin, ilk insan topluluğu ile birlikte “*iki kardeş*” olayıyla başladığını Kur'an ayetleri anlatmaktadır¹⁴⁴. İki kardeş arasında vuku bulan bu takdimde kurbanı kabul olmayan öfkelenerek Habil'e seni mutlaka öldüreceğim demiş ve öldürmüştür.¹⁴⁵ Ancak Habil ölmeden önce kardeşi Kâbil'in tehditlerine asla aldırmamış hatta ona “*Allah sadece muttaki olanlardan kabul eder.*”¹⁴⁶ cevabını vermiştir. Buradan hareketle her iki kardeş Allah'a birer kurban sunmuşlar fakat Allah takvalı olanların kurbanını kabul eder gereğince Habil'in kurbanını kabul etmiştir. Kurban, bu noktada takva vesilesi olurken Allah katında kabul olunan şeylerinde takva vesilesiyle ona ulaştığını haber vermektedir. Oysaki Kabil de Allah'a kurban sunmuştu. Ne varki sunulan şey kadar, sunuluş şekli ve sunulana karşı ciddiyette önem arz etmektedir. Aksi takdirde Allah'a takva ile ulaşmayan her ibadet, beyhude bir eylem olarak kalacağı aşikârdır.

Kur'an âyetlerinin ulema tarafından yorumlarına bakıldığında üzerinde ittifak olmasa bile çoğunluğa göre ilk insan ve ilk peygamberin Hz. Âdem olduğuna dikkat çekilmektedir. Yine çoğunluk ulemaya göre Hz. Âdem'in iki oğlunun kurban meselesinden bahseden âyetler Kur'an'da geçmektedir. Buna karşılık kurban kesiminin, Hz. Âdem devrinde başladığı kesin olmamakla beraber bu döneme ait olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.

Bu uygulama Hz. Âdem dönemine ait olsun veya olmasın “*İlk uygulayıcısı*” Hz.İbrahim miş gibi “*yanlış bir algı*” bulunmaktadır. Bunun sebebi, Hz. İbrahim ile

¹⁴³ Özdirek, Recep, **Kurban İbadeti**, Erkam Yay, İstanbul, 2007, s.174.

¹⁴⁴ Musaoğlu, Ahmet, **İnsanın Gerçeği**, 2012, s.7. <http://www.ahmetmusaoğlu.org> Erişim tarihi, (17.04. 2019)

¹⁴⁵ İbn Kesir, a.g.e, c.III, s.100.

¹⁴⁶ Mâide, 5/27.

oğlu Hz. İsmail'in "*Allah'ın emrine tam teslim olma*" konusunda verdikleri '*başarılı imtihanın*' bir hatırası olmaktadır¹⁴⁷. Kur'an-ı Kerimde anlatılan, "*gökten inen veya dağdan gelen koç*" âyeti ile bu âyetlere bağlı olarak Hz. Nebi'den gelen rivâyetler bulunmaktadır.

Kur'an'da kurbanın tarihi seyrine damga vuran "*gökten inen koç*" kurbanı olayını anlatan âyetler Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den bahsetmektedir. Bu diyalogun içeren âyetlere göre, bir babadan, oğlunu kurban etmesi istenmektedir. Bahsedilen âyette şöyle anlatılmaktadır: "*Hz. İbrahim'e duaları sonucunda halim bir erkek evlatla müjdelendiği bildirilmektedir. Çocuk, babasıyla koşup oynayacak büyüklüğe geldiğinde, Hz.İbrahim'im oğluna, 'onu rüyasında boğazladığını gördüğünü' anlatır. Hz. İbrahim oğlu Hz. İsmail'e bu durum karşısında ne düşündüğünü sorar. Hz. İsmail 'Babacığım emredildiğin şeyi yap'. İnşAllah beni sabredenlerden bulursun'*"¹⁴⁸. şeklinde cevap verdiği âyetlerde ifade edilmektedir.

Baba ve oğlun, açık ve zor bir imtihanı başarmış olduklarını, yine samimi ve teslimiyet sahibi "*Muhsin yani iyi olan*" kişilerden oldukları, bahse konu olan âyetlerin devamında anlaşılmaktadır. "*...Biz ona: 'Ey İbrahim!' diye seslendik. Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır. Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik...*"¹⁴⁹. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesini emretmiştir. Allah teâlâ'nın bu isteğine Hz. İbrahim ve oğlu İsmail, derin bir teslimiyet göstermiştir. Ancak şeytanın onca vesvesesine rağmen, ne baba ne de oğul bu emri yerine getirme konusunda en ufak bir şüphe ve tereddüt göstermemiştir.

Hz. İbrahim (a.s.) kendisine bir oğul nasip etmesi hususunda Allah'a dua etmektedir. Rabbine ettiği duasında Hz. İbrahim (a.s.) oğlu doğarsa kurban ederim ya da etme isteği gibi bir niyetinin olduğu ayetlerde bahsedilmemektedir. Ne varki, Allah Hz. İbrahim (a.s.)'a rüyasında oğlunu boğazladığını göstermektedir. Ancak o gördüğü rüyayı '*vahiy*' olarak almış ve oğlunu Allah'tan gelen bir emir diye kurban etmek istemektedir. Tam bu noktada şöyle düşünülebilir. Allah, tevhid inancı hususunda putperest olan kavmindeki yanlışlıklar için Hz. İbrahim'in büyük mücadeleler ettiğini

¹⁴⁷ Musaoğlu, a.g.e, s.7.

¹⁴⁸ Musaoğlu, a.g.e, s.7.

¹⁴⁹ Saffat, 37/104-107.

bilmekteydi. Öyle ki Hz. İbrahim (a.s.) putperest olan kavmi tarafından ateşe atılmak istenmiş hatta atılmıştır. Hz. İbrahim bu durum karşısında Allah'a teslim olmuş Allah'ı kendine vekil seçmiştir. Allah, Hz. İbrahim karşı ateşe serin olmasını emretti.¹⁵⁰ Bu durum bu haliyle düşünüldüğü zaman kendisine bir evlat bahşedilen Hz. İbrahim'in gün geçtikçe oğluna olan sevgisi artmaya mı başlamıştı? Rüyası sebebiyle Hz. İbrahim'e Allah aramızdaki evlat sevgisini kaldır mesajını mı vermektedir? Bu soruların ve bu yaşanan olayın hikmeti şöyle açıklanmaktadır. Yüce Allah İbrahim (a.s)'i dost edindi. Rabbinden bir çocuk isteyip Rabbi ona bir çocuk bağışlayınca, kalbinin bir bölümü, çocuğunun sevgisine bağlandı. Bunun üzerine çocuğa olan sevgisinin Allah sevgisinin önüne geçmemesi için çocuğun kesilmesi emredildi. Bu, Hz. İbrahim için büyük bir imtihandı. İmtihan sebebiyle, Allah ile olan dostluğunun safiyetini ortaya çıkaracaktı. Hz. İbrahim (a.s.) Rabbinin emrine uydu ve O'nun sevgisini, oğlunun sevgisinden öne aldı.¹⁵¹ Nihâyetinde Hz. İbrahim mücadele ettiği putperest kavmin yaptığı gibi evladına olan sevgisini bir put haline dönüştürmeden, kendi içinde büyüttüğü evlat sevgisi putundan kurtulmayı imtihan vesilesiyle başarmıştı. Biri evladıyla diğeri canıyla imtihan edilen bu iki peygamber imtihanlarını başarıyla tamamlamıştır. Allah iki peygamberini selamlar eşliğinde büyük bir kurbanla mükâfatlandırmıştır. Hz. İbrahim ve oğlu Hz İsmail Allah'a derin bir sadakat göstermiştir. Allah teâlâ da Hz İbrahim'e oğluna karşılık gelmesi için kurban edilmek üzere (**Zibh**) iri bir koç hediye etmiştir. Bu ağır imtihan baba ve oğulun sadakat ve teslimiyetini güzel bir örnek teşkil etmesi adına Kur'an-ı Kerim'de anlatılmaktadır.

Kurban, İbrahim'i teslimiyet ve İsmail'i sabrın ilahi tasdikine ulaşmış en canlı ve kutsal ifadesi olmaktadır. Kurbanın Allah'a bağlılığı ve teslimiyeti ifade edişi bir kez daha ve fakat bu sefer daha kuvvetli bir şekilde vurgulanmıştır. Hz. Peygamber bu vurguya dikkat çekmek suretiyle şöyle buyurmaktadır. "*Kurban, babanız İbrahîm'in sünnetidir. Atam Hz. İbrahim'den beri devam eden bir ibadettir.*"¹⁵²

¹⁵⁰ Enbiyâ 21/69; Ayrıca tüm detaylar için bakınız, Ankebût, 29/24; Sâffât, 37/97-98; Meryem, 19/42-48; Sâffât, 37/91-93; Enbiyâ, 21/71; Ankebût, 29/26; Sâffât, 37/85-87.

¹⁵¹ Sabuni, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefasir**, Çev, Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz, 6. Bsk, Ensar Neşriyat, c.V, s.259.

¹⁵² İbn Mace, **Kitabu'l-Edâhî** 3, c.II, s.1045, Hadis No: 3127; Bu hadisin geçtiği diğer yerler için ayrıca bkz. Serahsî, Şemsu'l-Eimme, (ö.490/1096), **el-Mebsut**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1409/1989, c.XII, s.8.; Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, (ö.587/1191), **Kitâbu Bedâ'i's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'**, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, c.V, s.62.

Hız. Âdem'den başlayıp Hz İbrahim'e kadar süregelen kurban ibadeti, günümüze kadar her dönemde ve hemen her ümmet için bir ibadet şekli olarak varlığını sürdürmektedir. Bir âyette bu durum şu ifadelerle anlatılmaktadır. *“Biz her ümmete gönderdiğimiz dinde kendilerine rızık olarak verdiğimiz ‘behimler’ (dört ayaklı çift tırnaklı o belli hayvanlar) üzerine Allah'ın adını anıp kurban kesmeyi bir ödev ve boyun borcu kıldık”*¹⁵³. Açıklamasıyla kurbanın her ümmette bir ibadet şekli olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Özetle, bu iki olay insanlığın başlangıcında Hz. Âdem döneminde ilk kurbanları takdim eden *‘iki kardeş’* ile *“oğlunu kurban etmek isteyen”*, baba ve oğul haberlerini anlatmaktadır. İki kardeşten birinin ve baba ile oğlun her ikisinin imtihanın başarılı geçtiği Kur'an'da açıklanmaktadır. Birinci olayda *“Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, hased yüzünden, ‘Andolsun seni öldürecekim’ dedi. Diğeri de ‘Allah ancak tâkva sahiplerinden kabul eder’ dedi ve ekledi. Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan bile ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım dedi.”*¹⁵⁴. âyetten anlaşılacağı üzere *‘içten ve samimi’* olarak Allah'a takdim edilen kurbanların, Allah katında bir değer bulmasıdır. Yine değer vesilesi olan kurbanların insanı takva boyutuna ulaştırdığı anlaşılmaktadır. İkinci olayda ise baba ve oğul haberinde anlatılan *“Biz ona ‘Ey İbrahim!’ diye seslendik. Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır. Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik”*. âyetinde baba ve oğlun Allah'ın emrine teslimiyetleri, samimiyetleri sonucunda verdikleri imtihan başarıyla tamamlanmaktadır. Kazanılan imtihan sonuç olarak baba ve oğluna mükâfat getirmiştir. İyilerin açıkça imtihan edildikten sonra mükâfatlanacağından hareketle özellikle bir bedel hak ettikleri görülmektedir. İşte bu bedel insanlık tarihi kadar eski olan ve halen günümüzde de varlığını devam ettiren kurban ibadetidir.

2.2.2. Kurbanın Her Ümmet İçin Bir İbadet Oluşu

Hac sûresinin 34. âyetine geldiğimizde yüce Allah şöyle buyurmaktadır. *“Kendilerine rızık olarak verdiğimiz kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını*

¹⁵³ Hac, 22/34.

¹⁵⁴ Maide, 5/27-28.

ansınlar diye her ümmet için kurban kesmeyi ibadet olarak emrettik. İlahınız bir tek ilahdır. Öyleyse O'na teslim olun! (Ey peygamberim) sen ihlâslı ve mütevezî olanları müjdele!”¹⁵⁵.

Âyette yer alan ‘*Sen mütevezî olanları müjdele*’ ifadesinden kastedilenin, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali olduğu yine bu âyet bunlar hakkında nâzil olduğu rivâyet edilmektedir¹⁵⁶. İlgili âyetin genel izahı şöyledir.

2.2.2.1. Âyetlerin Genel İzahı

Hac sûresi 34. âyette kurban ibadetinin “*her ümmete mensek kılındığı*” bildirilmektedir. Bu kavramı yukarıda “*bakara sûresi 196. âyet*” bağlamında birinci bölümdeki “*kurban kelimesi*” başlıkları altında incelemiştik. “*Nüsük*” kavramının “*fidye kurbanına*” karşılık geldiğine değinmiştik. “*Kendilerine rızık olarak verdiğimiz kurbanlık hayvanlar üzerine Allah’ın adını ansınlar*”. ifadesiyle âyette “*mensek*” sözcüğü tabirinin “*kurban ibadeti*” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır¹⁵⁷.

Allah, her ümmete kurban kesmeyi ve bu ibadeti yerine getirmeyi emrettiğini bildirmektedir. Dinler tarihi araştırmaları her toplumun dininde kurban ibadeti bulunduğunu, sonradan çeşitli tahrifatlar olduğu halde “*kurban*” kavramının günümüze kadar varlığını koruduğunu bildirmektedir. Dinler tarihi araştırmaları bu ibadetin yeryüzünden silinmediğini göstermektedir. Öyleki bahsedilen bu ibadet varlığı, insanlığın başlancı kabul edilen Hz. Âdem’in iki oğluya başlayan sûre diliminden günümüze kadardır. Kurban ibadetinin varlığı Dinler tarihi araştırmaları açısından ilahi kaynaklı düşünüldüğünde, Kur’an-ı Kerimde “*Hiz. Âdem’in İki Oğlu meselesi ve Hiz. İbrahim’in Oğlu Hiz. İsmail kurban etme isteğini konu edinen âyetlerde*” bariz bir şekilde görülmektedir. Bu ilahi kaynaklı durum Kur’an’da “*Hiz. Muhammed’e kurban kes*” âyeti ile bu ibadetin kıyamete kadar devam edeceğine işaret etmektedir. Öyle ki bu işaret müslümanlara “*Hac farızası sırasında emredilen kurbanlar*” âyetleriyle verilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de yer verilen bu ilahi emir kurban ibadetini ebedileştirilmiştir. Çalışmamız açısından düşünüldüğünde yine dinler tarihine

¹⁵⁵ Hacc, 22/34.

¹⁵⁶ Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Camu’li Ahkami’l-Kur’an*, 2.bsk, Kahire 1387, c.XII, s.614.

¹⁵⁷ İbnu’l Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, (ö.543/1148), *Ahkâmu’l-Kur’ân*, (I-IV), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, c.III, s.1286.

bakıldığında *'Kurbanın farz olduğu görüşünü'* savunanların iddiaları da ele alındığında kurban ibadetinin ilk insan ile başlayıp kıyamete kadar devam edeceği ilahi kaynaklarda ortaya konulmaktadır.

Konumuza hac sûresi 34. âyetin genel izahı ile devam edelim. Bu âyetin *'Kurbanın Allah'ın ismini zikretmeye sebep olduğu'* düşünüldüğünde birkaç hususu izah etmek gerekir. Allah'ın ismini zikretmeye yönelik bu âyette birkaç mana tespit edilmektedir.

a. Bahsettiğimiz Hac sûresi- 33. Âyette *"Onlarda sizin için belirli sûreye kadar sizin için yararlar vardır"*¹⁵⁸. denilmektedir. O yararların temel hakikati, Allah'ın kullarına rahmetidir. Kurban bu yönüyle Allah'ın rahmetinin açığa çıkması ve ona yakınlaşmaya ve rahmeti dolayısıyla O'na yakın olmaya sebeptir. İşte bu *"yakınlaştırıcı"* rolü nedeniyle Allah'ın adını anıp kesilen deve, sığır, keçi ve koyun hayvanlarına *"kurban"* adı verilmektedir. Allah'ın ismini zikretmeye sebep olmasındaki bir incelik budur. Bu incelik kulu Allah'a bağlayan bir vasıta halini kurbanlık hayvanlar sebebiyle alır.

b. Allah, bütün kâinatı hikmetleriyle insan etrafında toplamak sûretiyle bir düzen kurmuştur. Yine Rabbimiz insanın ihtiyaçları için insanı hikmetlerle dolu iyiliklere koşturmuştur. Bu hikmetlerden biri de şüphesiz kurban ibadeti ve kurbanlık hayvanların insana sağladığı hikmetlerle dolu sayısız iyiliklerdir. Elbette ki bu faydaların sebebi şu ihtimalden birine denk düşmektedir.

1. Kurbanlık olsun diğer hayvanlar olsun Allah'ın onlara öğretmiş olduğu ilmin gereğince hareket ederler. Örneğin *'bal arısı ve inek hayvanı'* insanoğlundan hiçbir emir almadan bal yapar ve süt üretir. Bu hayvanlar Allah'ın onlara öğrettiği ilim doğrultusunda insanlara hizmet etmektedir. Allah bu hayvanlardaki iyiliği ve hikmetleri kullarına bu yollarla göstermektedir.

2. Bu hikmetlerin ve iyiliğin bir başka boyutu, Allah'ın bu hayvanları her yönüyle insana hizmetkâr kılmasıdır. Bu hayvanlar insanlar için her türlü hizmet ve ibadet aracı olmaktadır. Örneğin, savaş zamanlarında ve ticaret hayatımızda bu hayvanlar bir ulaşım aracı olmaktadır. Allah'a kurban ibadetini sunarken bu hayvanlar önemli bir ibadet aracı olmaktadır.

¹⁵⁸ Hac, 22/33.

3. İbadet ve ulaşım vs. aracı olan bu hayvanlar kurban ibadetini yerine getirirken özel fayda ve hikmetleri bulunmaktadır. Allah, yarattığı kullarına bu hayvanların hikmetlerle dolu olduğunu hatırlatır. Bu hatırlatma ile kurbanlık hayvanlar insana tam Allah'a yöneleceği esnada O'na yakınlık duymaya sebep olmaktadır. O'na kul olacağı ve O'na şükredeceği esnada *'bismillahi Allahü ekber'* cümlesiyle Allah'ın anılmasının gerektiğini bir kez daha hatırlatır¹⁵⁹. Kurban ibadetinin hikmetli fayda ve iyiliklerin bazılarının bunlar olduğunu söyleyebiliriz.

c. Kurban ibadeti kurbanlık hayvanı keserken insana müthiş bir merhamet öğretir. Kesim esnasında Hz. İsmail'in yerine bir koç gönderildiğini hatırlatmaktadır. Allah tarafından Hz. İsmail'in kesilmesi yerine gelen koç sayesinde kesilmekten kurtulan kişiye kurban bir hatırlatma vesilesidir. Kendisine Allah tarafından nasıl merhamet gösterildiği hatırlatılır. Allah, kurbanlık hayvanların kendine ait birer nişan olduğunu, onları keserken büyük bir titizlik ve merhamet gösterilmesini istemektedir. Bu hayvanlara saygılı ve merhamet ile yaklaşıldığında bir takva vesilesi olduğu öğretilmektedir. Aksi söz konusu olsa idi, her kurban sahibinin kendisinin birer İsmail olabileceği hatırlatılmaktadır.

Açıklamaya çalıştığımız Hac sûresi 34. âyette *"O halde ilahınız bir ilah'tır, O'na teslim olun! Her ümmete kurban kesmeyi emrettik"* hitabıyla, kurban ibadetinin birçok hikmet ve iyiliklerinin bulunduğu da atıf yapılmaktadır. Bu ibadetin her ümmette bulunduğu, ibadetleri emreden İlahın birliğine işaret edilmektedir. Dinin gerçek sahibi yalnız Allah'tır. O halde O'nun dinine teslim olun. O'na teslim olmak ise, müslüman olmaktır. Müslüman olmak ise Allah'ın emir ve buyruklarını yerine getirmeyi gerektirmektedir. Nitekim diğer âyetlerde bütün peygamberlerin müslüman oldukları onun emir ve yasaklarına riâyet ettikleri, yalnızca Allah'a teslim oldukları ve Allah katında dinin yalnız islam dini olduğu bildirilmektedir¹⁶⁰.

Hac sûresi 34.âyetin yer alan *"Muhbitîn"* kelimesini inceleyelim. Bu kelimenin anlamını bir sonraki âyette bulabiliriz. İlgili âyet şöyledir. *"Onlar ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onlar kendilerine isabet eden musibetlere sabredenler."*

¹⁵⁹ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c.III, s.1286.

¹⁶⁰ Al-i İmran, 3/67; bkz, Maide, 5/111; Yunus, 10/72- 90; Neml, 27/31; Al-i İmran, 3/19-85.

Namazlarını dosdoğru kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayanlardır”¹⁶¹.

Hac sûresi 34. ve 35. âyetinde “*Muhbitîn*” kelimesi geçmektedir. Bu kelimedenden kastedilenlerin âyetin nüzûlünde bahsedilenler olduğunu ifade etmiştik. Şöyleki “*Muhbitîn*” olanlar, Hz. Ebu bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali başta olmak üzere Allah’ın varlığı ve birliği hususunda şüphe duymayanlardır. “*Muhbitîn*” kimseler, Allah’a ‘*samimiyetle teslim olan kulları*’ kapsayan bir kavramdır. Âyet bu kavram içinde bahsedilen özellikleri taşıyan kişileri müjdelemektedir. Bu kişilerin sıfat ve vasıflarını nazarımıza sunmaktadır. Âyette bahsedilen “*Muhbitîn*” kişiler şu sıfatlara sahip olan kimselerdir.

- a. Onlar, Allah anıldığı zaman kalpleri ürpermektedir. Çünkü onlar kurban ve diğer nimetlerle Allah’ın kâinatı tutan rahmetini hisseder. O’nun Azamet ve ihsanından kalpleri huşu ile ürpermektedir. Onlar ehl-i takva olanlardır.
- b. Onlar, kendilerine isabet eden musibete sabreder.
- c. Onlar ki, namazı dosdoğru kılar. Onlar Allah’ı tanır. Bu sebeple O’nun her emrine itaat eder. O’nun emri olan namazı usanmadan, huşu içinde şartlarına riâyet ederek kılar.
- d. Onlar, zekât ve sadaka verirler. Elde ettikleri rızıkın Allah’ın malı ve ikramı olduğunu bildiklerinden, mal sevgisi ile şıarmayıp aksine, tereddütsüz O’-O’nun zekât emrini yerine getirirler.

2.2.3. Maddi-Manevi Açıdan İnsanı Ayakta Tutan Unsurlar: Kâ’be, Haram Aylar, Kurbanlıklar ve Gerdanlıkları

Kurban ibadetine işaret eden bir diğer âyette Mâide sûresi 97. âyettir. İlgili âyette şöyle buyrulmaktadır. “*Allah, haram ev olan Kâ’be’yi, haram ay’ı, Beyt-i Haram’da kesilen kurbanı ve kurban gerdanlıklarını insanlar için bir kıyam kalmıştır. Bu, Allah’ın göklerde ve yerde bulunanları bildiğini ve herşeyi en iyi bilici olduğunu bilmeniz içindir!*”¹⁶².

¹⁶¹ Hacc, 22/35.

¹⁶² Maide, 5/97.

2.2.3.1. Âyetin Nüzûl Sebebi

Bahsedilen Mâide sûresinin üçüncü âyetin dışında sûrenin bütününün Medine’de, hicrî altıncı yılda nâzil olduğuna dair bilgi vardır. Öyleyse bu âyette söz konusu zaman diliminde ve Medine’de nâzil olmuştur.

2.2.3.2. Âyetin Kelime Tahlili

1. Kâ'be: Sözlükte ‘dört köşeli yüksek bir yapı’ demektir. Yine ona ‘tomurcuk’ anlamı verilmektedir¹⁶³. İstilahta ise, Hz. İbrahim (A.S) tarafından inşa edildiği kesin delillerle bilinen ve dikdörtgen şeklindeki yapının adıdır. Yine 18 arşın yüksekliği olan siyah örtülere bürünen, Mekke vadisinin ortasında etrafı Harem duvarlarıyla çevrilen yerin adıdır. Ona güç yetirebilen müslümanlar tarafından ömürde bir defa ziyaret edilmesi farz kılınan mukaddes bir yapıya verilen genel isimdir¹⁶⁴. Bir görüşe göre, Kâ'be'ye bu ismin verilmesi, dörtgen şeklinde olmasından kaynaklanır¹⁶⁵. Diğer bir görüşe göre "Kâ'be" isminin verilmesi yüksekliği dolayısıyla. Cahiliye döneminde ondan daha yüksek bir yapı bulunmamaktaydı¹⁶⁶.

Araplar eskiden evlerini, Kâ'be'ye saygılarından dolayı yuvarlak biçimde inşa ederdi. Bu adetlerini sonradan bozarak evlerini Kâ'be gibi dörtgen şeklinde yapmaya başladılar. Yuvarlak ev geleneğine ilk muhalefet eden zatin Humeyd b.Zuheyr olduğu rivâyet edilmiştir. Humeyd b. Zuheyr evini dörtgen şeklinde yapmış bu sebeple Kureyş'in tepkisini çekmiştir¹⁶⁷.

2. Kıyam: Lügatte, ‘ayakta tutmak’ demektir. Bu bağlamda, “insanları sevgi ve kardeşlikte bir araya toplama” anlamına gelmektedir¹⁶⁸.

2.2.3.3. Âyetin Genel İzahı

Allah’u teâlâ bu âyetle, “Kâ'be, haram ayları, kurban ve kurban gerdanlıkları” olmak üzere dört şeyi, insanlar için kıyam kıldığını beyan etmektedir. “Kıyam kelimesi”

¹⁶³ Lüveys, Maluf, *El-Müncid Fi'l-Lügati ve'l-A'lâm*, Darul Mearif Yay, Beyrut, 2005, s.688.

¹⁶⁴ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c.VI, s.324.

¹⁶⁵ Kurtubî, a.g.e, c.VI, s.324.

¹⁶⁶ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c.VI, s.325-326

¹⁶⁷ Kurtubî, a.g.e, c.VI, s.326.

¹⁶⁸ Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş Tefsiri*, c.III, s.108.

geniş çok manalara sahip bir kelimedir. Bu nedenle âyette bahsedilen dört şeyin kıyam olması insanlar için şu hususlara tayin olabilmekte denilebilir.

- a. Âyette anlatılan “*Kâ’be, haram ayları, kurban ve kurban gerdanlığı*” insanların maddi ve manevi yönden ayakta durmalarına vesiledir¹⁶⁹.
- b. “*Kâ’be, haram ayları, kurban ve kurban gerdanlığı*” bir geçim ve ticaret dayanağı olmaktadır¹⁷⁰.
- c. Bir başka görüşe göre “*Kâ’be, haram ayları, kurban ve kurban gerdanlığı*” güven, psikolojik rahatlık ve haz kaynağıdır.
- d. Diğer bir görüşe göre ise insanların maddi ve manevi alanda kalkınmalarına vesiledir.
- e. “*Kâ’be, haram ayları, kurban ve kurban gerdanlığı*” şu şekilde anlaşılmaktadır. İnsan nefis ve vicdanının eğitilmesine, temizlenmesine ve Ruhlar Âlemi ile irtibata hazırlanmasına birer vasıtadırlar¹⁷¹.
- f. Ekonomi ve kültüre yön veren, birlik duygularının doğmasına yardım eden, muhtelif kabile ve ırklar arasında kültür birliğini sağlayan, kısaca güvenlik ve istikrar için birer araçtır¹⁷².

Âyette insanlar için kıyam oldukları bildirilen “*Kâ’be, haram ay, kurban ve kurbanlık gerdanlıklarının*” insanlar açısından “*Kıyam olma yönlerine*” değinmek gerekir.

1. “*Kâ’be’nin Kıyam Olması*” konusu da farklı biçimlerde anlaşılmıştır. Bu farklı yaklaşımlar şöyle sıralanabilir.

- a. Kâ’be birçok sırların düğümlendiği, ibadet dayanağı olup dünya üzerinde kâinatın kalbidir. Dünya bir imtihan meydanı olması cihetiyle kâinatın merkezidir. Arş’ın altında meleklerin tavaf ettiği Beyt-i Ma’mûr bulunmaktadır¹⁷³. Yeryüzündeki hizasında, O’na nurani bir sütunla bağlanan Kâ’be vardır. Yani Beyt-i Ma’mûr, kâinatın dünya üzerindeki kalbi olan Kâ’be’nin Arş’taki modelidir.
- b. Âyette Kâ’be ile beraber hac ibadeti de kastedilmektedir. Çünkü hac ibadeti Ka’be olmadan nasıl yapılabilir. Bu noktadan düşünülürse, insanlık için medeniyet, kültür,

¹⁶⁹ Elmalılı, **Hak Dîni Kur’ân Dili**, c.III,s.344.

¹⁷⁰ Ateş, a.g.e, c.III, s.67.

¹⁷¹ Kutub, **Fi Zilali’l-Kur’an**, c.III, s.391.

¹⁷² Mevdudî, **Tefhimu’l-Kur’an**, c.I, s.514.

¹⁷³ Tur, 52/4.

dayanışma ve ekonomik bir faaliyetin temeli olmaktadır. Hac müslümanların yıllık bir kongresi Ka'be ise bu kongre salonu durumundadır¹⁷⁴. İbadet ve inanç birliği ile bilfiil müslümanların kaynaşmasıyla hem kişinin kendi iç dünyasında hem de tüm müslümanların şahsında muazzam bir şekilde manevîyat oluşmaktadır. İslam âlemi, bu birliktelikle beraber adeta bir şahıs hükmündedir. İşte, islam âlemini ayakta tutan tek şey manevi ruh ve bu birlikteliktir.

- c. Kâ'be bir ibadet merkezidir. Müslümanlar onunla ibadet yapar. Kâ'be, Allah'ın yeryüzündeki cismanîyetinin sembolü halindedir. Müslümanlar namazlarında ona yönelir, ölümlerini ve kurbanlarını ona yöneltir. Ka'be vasıtasıyla toplanır ve onunla birbirlerine bağlanılmaktadır.

Kısaca Kâ'be Müslümanların dinlerini ayakta tutar. Hac ve menasiki onunladır. Namazda ona yönelinir, kurbanlıklar ona çevrilerek kesilir. Müslümanların manevi dünyalarını ayakta tutan yeğane yapıdır. Yine bütün semereler ve ticaret malları, kurbanlıklar oraya gelir. İnsanlık için orada bütün korkulardan uzak bir emniyet vardır. Ka'bedeki her türlü ibadetler kişinin manevî derecelerini yükselmesine, hataların affına, sevap ve kerametlerin artmasına sebeptir. Ka'be böylece insanları manen ayakta tutarak kıyam etmektedir¹⁷⁵. Bu öyle bir ayakta tutmadır ki, Mekke dar ve ziraate elverişsiz bir beldedir. Mekke ahali çeşitli ihtiyaçları için diğer memleketlerin insanlarına muhtaçtır. Allah Kâ'be'nin azametini insanların kalplerine yerleştirip orayı ibadet merkezi tayin etmiştir. Böylece en uzak memleketlerden insanlar ticaret ve ibadet için akın ederler. Bu akın etme kıyamete kadar sürecektir. Bu noktadan Kâ'be, Mekke ehli için, onları ayakta tutan / ihtiyaçlarını karşılamada bir dayanak olan mübarek bir mekânın adıdır¹⁷⁶.

2. '*Haram Ay'ın Kıyam Olması*' konusu açısından farklı yorumlar yapılmıştır. Âyetteki '*şehr*' tabiriyle kastedilen şeyin, bazı âlimler "*zilhicce ayı*" olduğunu söylemektedir. Çünkü hac o aydadır. Ve bu ayda eda edilir. Bu duruma en münasip ay "*zilhicce ayıdır*" denilir¹⁷⁷. Bazı âlimlere göre '*şehr*' tabiriyle kastedilen "*receb ayıdır*". Çünkü diğer aylar ard arda olup receb tektir denilmektedir. Ayrıca Receb ayı için "*recebu'l-esamm*" vasfı verilmektedir. Zira onda kılıç sesleri duyulmazdı

¹⁷⁴ Mevdudî, a.g.e, c.I, s.514-515.

¹⁷⁵ Hazin, *Lubabu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, c.II, s.207.

¹⁷⁶ Razi, *Tefsirü'l Kebir*, c.XII, s.100.

¹⁷⁷ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c.VI, s.327.

denilmektedir¹⁷⁸. Bazı âlimler, 'şehr' tabiriyle kastedilenin 'ard arda gelen üç haram ay olduğunu' söylemiştir¹⁷⁹. Bazı âlimler ise 'her dört haram ayın' kastedildiğini ve bu "şehr" kelimesinin cins ismi olduğu görüşünü savunmuşlardır¹⁸⁰. Ayrıca, bir rivâyete göre haram aylardan biri 'ramazan' ayıdır¹⁸¹.

Bu görüşlerden hareketle "Haram ayın kıyam olma" yönüne bakılması gerekir. Araplar birbirlerini öldüren, birbirlerine saldıran bir topluluktu. Haram aylar gelince, ona hürmeten hiçbir kötülük yapılmazdı. Hatta baba katiliyle karşılaşan kimse, bu aylarda baba katiline bile dokunmazdı. Bu aylarda herkes güven içinde, rahatça dolaşıp ticaret yapabiliyordu. Eğer bu aylar olmasaydı cahil insanlar birbirlerini imha ederlerdi. İşte, Allah bu ayları insanların ayakta durmalarına, hertürlü sıkıntılara karşılık bellerini doğrultmalarına fırsat olarak vesile kılmaktadır¹⁸².

3. Âyette geçen 'Kurbanın kıyam olması' meselesine de değişik yorumlar yapılmıştır. 'Kurbanın kıyam olması kesilip etlerinin fakirlere ve yoksullara dağıtılması ile dir'. Kurban, fakir ve yoksullar için bir geçim kaynağı iken ve kurbanını Allah adına kesen için Allah'a ibadet sunma vesilesidir¹⁸³.

Görüldüğü üzere âyet, kurbanın insanlar için bir geçim vesilesi olduğunu beyan etmektedir. Allah, kurban ibadetinin gayesinin hayvanı kesmek ve sadece kanını akıtmaktan ibaret olmadığına dikkat çekmektedir. Kurbanın kıyam olmasındaki asıl amacın et yiyemeyen fakirleri doyurmak ve onların geçimini sağlamak olduğunu bildirmektedir. Kurban maddi durum sebebiyle darda kalan ihtiyacı sahiplerini ayakta tutmaktadır. Yoksa hayvanı kesip etini oralarda kokuşmaya terketmenin ibadetle alakası yoktur¹⁸⁴. Âyet, kurbanın Allah adına fakirlere bir ziyafet olduğunu ifade eder. Bu sebeple fakirlere dağıtılmasında âyette imanen bir emir vardır.

Ayrıca kurban "Allah'a feda olmayı" sembolize etmekle insanlara, Sahabe-i kiram gibi Allah'ın dini uğruna kurban olma dersini verir. Bu yönüyle de kurban, insanların maneviyatını ayakta tutan bir ibadettir.

¹⁷⁸ Kurtubî, a.g.e, c.VI, s.327.

¹⁷⁹ Kurtubî, a.g.e c.VI, s.327.

¹⁸⁰ Hazin, a.g.e, c.II, s.210.

¹⁸¹ Kesir, **Tefsiru'l- Kur'ani'l-Azim**, c.II, s.355.

¹⁸² Razî, **Tefsirü'l Kebir**, c.XII, s.101; Hazin, a.g.e, c.I, s.207.

¹⁸³ Razî, a.g.e, c.XII, s.102.

¹⁸⁴ Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, c.III, s.67.

4. Son olarak ele aldığımız âyette yer alan “*Kurban Gerdanlıklarının Kıyam Olması*” konusuna de değinmek gerekir. Çalışmamızın ‘*Mâide sûresi 2. Âyet*’ başlığı altında izah ettiğimiz “*Kurbanlıkların gerdanlıklarına saygısızlık etmeyin!*”¹⁸⁵. Âyetinde ‘*Kalaid*’ kelimesine genişçe yer vermiştik. Ancak biz burada ‘*Kalaid*’ kelimesinden hareketle kurbanlık gerdanların insanı ayakta nasıl tuttuğunu ve bu gerdanlıklarının ‘*Kıyam Olarak*’ nelere vesile olduğu anlamaya çalışacağız.

Haram aylarda Mescid-i Haram'a doğru giden kimselere ve yanlarındaki kurbanlıklara hiçbir saldırı ve gasp meydana gelmezdi. Mescid-i Haram'a ticaret ve yolculuklarda herkes emniyet içinde gidip gelirdi. Haram ayların haricinde ise, emniyeti sağlamak, saldırı ve gasb olaylarını önlemek için kurban gerdanlıklarının büyük rolü vardı. Bir kimse hayvanlarının boynuna harem ağaçlarından gerdanlık takarsa hiç kimse ona ve hayvanlarına saldırmazdı. Hatta bir kimse gerdanlıklığı olan bir hayvana rastlar ve rastlayan kişi açlıktan ölecek olsa bile gerdanlıklığı hayvana saldırmazdı. Ve o hayvan asla gasbedilmezdi. Hatta o kurbanlığın sahibi, açlıktan ölmekle karşı karşıya kalsa kendi gerdanlıklığı hayvanına dokunamazdı. Bu ne müthiş bir emniyet ve huzur ortamıdır!¹⁸⁶

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız âyetteki “*Kâ'be'nin Kıyam Olması, Haram Ay'ın Kıyam Olması, Kurbanın kıyam olması ve Kurban Gerdanlıklarının Kıyam Olması*” hususunu Allah insanlara kıyam vesilesi kılmıştır. Sonra bunları niçin kıyam vesilesi kılındığını da bahsi geçen âyetin devamında iki sebeple açıklamaktadır. İlgili âyet şöyle bildirmektedir. Birisi: “*Allah'ın göklerde ve yerde olan her şeyi bildiğini bilesiniz*”¹⁸⁷. Diğeri, “*Allah'ın her şeyi bildiğini bilesiniz*” Allah bu ifadelerde “*Kâ'be ve Haram Ay'ın, Kurbanın ve Kurban Gerdanlıklarının Kıyam Olması*” nedenini ve kıyam olma hikmetlerini en ince detayına kadar “*yalnızca ben bilirim*” demek suretiyle ilminin her şeyi kuşattığına işaret etmektedir. “*Göklerde ve yerde olanları bildiğini bilesiniz.*” ifadesini “*Allah'ın her şeyi bildiğini bilin*” ifadesiyle devam ettirerek kendi ilminin sınırlarını daha açık halde görmemizi istemektedir. “*Hatta Allah'ın her şeyi gök ve yer dâhil bunların haricindeki her şeyi de bildiği*”¹⁸⁸ dikkatle incelenirse, Allah'ın,

¹⁸⁵ Maide, 5/2.

¹⁸⁶ Razî, a.g.e, c.XII, s.107.

¹⁸⁷ Maide, 5/97.

¹⁸⁸ Maide, 5/97.

bütün her şeyin incelikleri ve hikmetlerini bildiğini, ilminin her şeyi kuşattığı bilinecektir.

Herşeyi bilen Allah âyetleriyle inananlara şunları da bildirmektedir. İnsan hayatına en uygun, en merhametli olan şeyler, ancak Allah'ın hükümleri ve kanunları kapsamındadır. Zira O, insanın yaratıcısıdır. Elbette O, insanı, insandan daha iyi tanır ve bilir. Beşeri sistemlerin kanunları insan yararına olsa bile bu kadar mükemmele ulaşamaz. Çünkü beşeri sistemler, insan hayatına uygun bütün yararları bilemeyebilir. Ancak insanın yaratıcısı böylesi mükemmel bir ilme sahip olabilir. Herşeyi mükemmel yaratan ve her şeyin en ayrıntısını bilen sadece Allah'tır. Allah, bütün ahkâmının insan yararına olduğuna bir örnek olsun diyerek, insan yaşantısındaki her şeyin akıl almaz faydalı yönlerini ve hikmetlerini bilmektedir. Öyleki cahiliye insanları kendi dertlerine bir çare bulamazken Allah bu ibadetin faydalarını ve hikmetlerini inananlara öğretmektedir. Cahil dönemi arapların Allah'tan en uzak oldukları dönemlerde bile insanlara faydası dokunan *'kâ'be, haram ay, gerdanlıkların ve kurbanlar'* halen günümüzde kadar ayakta durmaktadır. Allah'ın ahkâmıyla da kıyamete kadar ayakta duracaklarına işaret edilmektedir. Bu da Allah'ın her şeyi bildiğine delalet etmektedir.

Özet olarak bahsedilen âyette, Allah Kâ'be, haram ayları, kurban ve kurban gerdanlıklarını insanların maddî, mânevî hayatlarının kalkınmalarına vesilesi kılmıştır. Şüphesiz Allah göklerde ve yerde her ne varsa hepsini sırlarıyla ve hikmetleriyle en iyi bilendir. İnsanlardan zararları defeden ya da insanlar için gerekli menfaatleri bulunan her şeyi bilmek yine Allah'a ait bir kudrettir. Allah'ın emrettiği ibadetlerin birtakım açık ve kapalı hikmetlerini bilmesi O'nun noksansızlığını göstermektedir. Gizli-açık hikmetler ile bu düzeni ayakta tutması ise Allah'ın hikmetine ve noksansız ilmine delildir. Şu halde ibadetlerin hikmeti açık veya gizli olsun bahsedilen âyetlerdeki Allah'ın şiarlarına saygısızlık ve tecavüz etmenin gizli hikmetlerini, sırlarını Allah'ın ilmine bırakıp, gerekleriyle amel edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

2.2.4. Kurbanlıkların ve Gerdanlıkların Allah'ın Şiarı Oluşu

Mâide sûresinin 2. âyetinde meâlen *"Ey iman edenler! Allah'ın şiarlarına, haram aya, kurbanlıklara, gerdanlıklarına ve Rab'lerinden bol nimet ile onun lütuf ve rızasını kazanmak amacıyla Kâ'be'yi ziyaret etmeye gelenlere sakın saygısızlık*

etmeyin!"¹⁸⁹. uyarısı yapılırken, Hac sûresinin 32-33. âyetlerinde şöyle buyrulmaktadır. *"İşte bu böyledir! Kim Allah'ın işaret ettiği şeylere saygı gösterirse bu kalplerin takvasındandır. Kurbanlık hayvanların kendisinde, sizin için adı konulmuş bir sûreye kadar yararlar vardır. Sonra bu hayvanları varacakları yer Beyt-i Atik'tir"*¹⁹⁰.

Mâide sûresi 2. âyet ile Hac sûresi 32-33. âyetlerde bahsi geçen durumların Allah'a ait işaretler olduğu gerekçesiyle saygı duyulması gerekmektedir. Bahsedilen işaretlere saygı göstermenin kalplerdeki takvadan kaynaklandığı bildirilmektedir. Kurban ibadeti, müşriklerin veya cahiliye geleneği olması yönüyle bir önemi yoktur. Kurban, Allah'a ait bir nişan olduğu için önem kazanmaktadır. Mesela normalde taş öpmek, bid'attır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) Hacerü'l-Esved'i öptüğü için o taşı öpmek, en azından onu taklit etmek olduğu için eleştirilemez hatta ibadet sayılabilmektedir.

Üzerinde durduğumuz âyetteki *"Allah'ın şiarları"* ifadesinden şunlar anlaşılmaktadır. *"Şeair" kavramı 'Allah ve Rasulünün beyan ettiği her bir şeyi ifade eder. Kısaca Allah 'a ve Rasulüne itaatte sembol olan her şey demektir'*¹⁹¹. *"Şeair" kavramı ayrıca 'Allah'ın iradesini gösteren merasim ve dinî sorumluluklardır. "Şeair" bu bağlamda ibadetlere nişane olanı işaret edici alametleridir'*¹⁹².

Şeair, sözcüğüne verilen bir diğer anlam *'Allah'ın emir ve yasaklarını çiğnemeyin, Allah'ın emirlerine itaatsizlik etmeyin!'* demektir. Bu, Hasan Basri (ö.110/728)'nin görüşüdür. Bu görüşe göre *"şeair"* kelimesi Allah'ın diniyle ilgili bütün hususları içine almaktadır. Kurtubî de bu görüşü tercih etmektedir¹⁹³. Yine bu görüşe istinaden, âyet *"Allah'ın şiarlarından ve farzlarından hiçbir şeyi boş görmeyin, Allah'ın emir ve yasaklarını manasız görmeyin!"* anlamında geneldir denilmektedir¹⁹⁴.

Şiârın başka bir anlamı ise Selef'ten bazılarının dediği gibidir. *"Şeair, Allah'ın nişanelerine saygı göstermek demek, her ibadet ve hayrın en güzelini yapmak ve kurbanın en güzel ve besilisini seçmek"* demektir. Hz. Ali (r.a) *"Rasulullah (s.a.s) bize, kurbanlık hayvanlar konusunda hayvanların göz ve kulağına dikkat etmemizi"*

¹⁸⁹ Maide, 5/2.

¹⁹⁰ Hacc, 22/32-33.

¹⁹¹ Kuteybe, *Tefsiru'l Garibi'l-Kur'an*, s.138.

¹⁹² Şafii, *el-Umm*, c.II, s.528.

¹⁹³ Şafii, a.g.e, s.529

¹⁹⁴ Beydavî, Nâsirüddin Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed (ö.685/1286), *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl*, I-III, Dâr-ı reşid, Beyrut. 2000, c.III, s.90.

emrederdi." demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hac ettiği zaman Zülhuleyfe'de en güzel sûrette ve renkte almış adet deve kurban etmişti. Kesilen kurbanlar büyük bir titizlikle saygı içerisinde Allah'a sunulmuştur.¹⁹⁵ Çünkü bahsedilen âyet "*takvayı*" teşvik etmektedir. "*Kim Allah'ın şairine tazim ederse bu kalplerin takvasındandır*"¹⁹⁶. ifadesini Hz. Peygamberin örnek uygulamasına delil getirilmektedir¹⁹⁷.

2.2.4.1. Âyetin Nüzûl Sebebi

Mâide sûresi 2. âyetin nüzûlü hakkında birkaç görüş ileri sürülmektedir. İlgili birkaç görüş şunlardır.

1. Bir rivâyete göre bu âyet Asıl adı şüreyh olan Hutam b.Hind el-Bekrî hakkında nâzil olmuştur. Rivâyete göre Hutam, medineye geldiği vakit atlarını medine dışında bir yerde bırakarak tek başına Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına Medine'ye gelmiştir. Hz. Peygamber'e kendisini bir kavmin davetçisi olarak tanıtmıştır. Yine Hz. Nebi'ye arkadaşlarıyla geleceğini kendisinin müslüman olmak istediğini va'detmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurundan ayrıldığı zaman Rasulullah: '*Bu adam bir kâfir yüzüyle geldi ve bir hain kafasıyla gitti!*' buyurmuştur. Hutam sonra Medine'den çıkarken Medine ahalisinin yayılmakta olan develerine rastlamıştır. Sonra bu develeri önüne katmış, kendini öven şiirler söyleyerek bu develeri alıp gitmiştir.

Sahabeyi kiram bu haberi alınca, Hutam'ı takip ettirmişlerdir. Ancak onu takip edenler El-Hutam'ı bulamamıştır¹⁹⁸. Ertesi yıl, Yemame'den El-Hutam ve O'nun arkadaşları hep birlikte Kâbe'ye gelmiştir. El-Hutam ve onun arkadaşları gasbettikleri develerle, kurbanlık gerdanlıkları beraberinde getirmiştir. Yine yanları sıra bir hayli ticaret mallarını da yanlarındaydı. El-Hutam ve onun arkadaşlarının Kâbe'ye geliş haberini alan müslümanlar, onları vurmak istediler. Müslümanlar, El-Hutam ve arkadaşlarının beraber getirdikleri kurbanlıkları ve ticaret mallarını almayı talep ettiler. Bunun için Resûlullah'a gidip izin istediler. Ancak Peygamber tarafından izin verildi. "*Allah'ın şiarlarına, 'hediy' olan kurbanlıklara saygısızlık etmeyin*"¹⁹⁹. âyeti bu olay

¹⁹⁵ Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c.II, s.4.

¹⁹⁶ Hacc, 22/32.

¹⁹⁷ Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c.II, s.4.

¹⁹⁸ Suyuti, *el-Itkân fî 'Ulûmi'l Kur'ân*, c.I. s.145.

¹⁹⁹ Maide, 5/2.

hakkında nâzil olduğu rivayet edilmektedir²⁰⁰. Bahsettiğimiz âyetin nüzûlü hakkında aşağıdaki rivâyetlere de bakmakta fayda vardır.

2. İbn-i Abbas'tan rivâyet edildiğine göre, müşrikler hacca gelip kurbanlar kesiyorlardı. Müslümanlar, müşrikleri engellemek ve onlara saldırmak istediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu²⁰¹.
3. Ferra (ö.207/822)'dan rivâyete edildiğine göre Cahiliye Arapların hemen hemen tamamı Safâ ile Merve'yi, haccın şiarından görmüyordu. Haccın menasikine girmediği gerekçesiyle Safa ve Merve'yi tavaf etmiyorlardı. Âyet bunun üzere nâzil oldu²⁰².
4. İbn Zeyd (ö.386/996)'den edilen rivâyete göre Mekke'nin fethi günü bir kısım müşrikler umre yapmak üzere Mescid-i Haram'a sığındı. Bunları gören müslümanlar, *"Ya ResûlAllah, bunlar müşriktir, bizi bunlarla başbaşa bırak saldıralım!"* dediler. Bunun üzerine âyet nâzil oldu²⁰³.
5. İslam'dan önce de müşrikler hac yaptıktan sonra kurbanlıklarını Allah'a tazim etmek için Kâbe'ye sevkederdi. İslamiyetin doğuşuyla müslümanlar hac menasikini *"cahiliye âdeti"* diyerek değiştirmek istedi. Bunun üzerine *"Allah şiarı olan bu hayvanlara saygıyı"* emreden âyet nâzil oldu. Bahsedilen âyet, müşriklerin cahiliye âdeti üzerine saygı göstererek kestikleri kurbanlıklara ve gerdanlıklara Allah'ın nişaneleri demektir. Ayet Allah'ın nişanelerinden olan bu uygulamayı cahiliye âdeti olsa bile kaldırmadığını bildirmektedir. Çünkü bu şiarlar cahiliye insanına ait değildir, Allah'a ait ve O'nun şiarları olması gerekçesiyle kaldırılmamaktadır²⁰⁴.

2.2.4.2. Âyetin Kelime Tahlili

Bu âyetteki *"şear"* sözcüğü daha çok hacdaki ibadetleri ifade etmektedir. Çünkü devamında kurbanlıklar ile haram ay ve kurbanlık hayvanların gerdanlıkları zikredilmektedir²⁰⁵. Zaten hacda yapılan işlemler bütünüyle sembol kapsamındadır.

²⁰⁰ Hazin, *Lubabu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, c.IV, s.130.

²⁰¹ Razî, *Tefsirül Kebir*, c.VI, s.128.

²⁰² Razî, a.g.e, c.VI, s.128.

²⁰³ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c.III, s.148.

²⁰⁴ Razî, a.g.e, c.VI, s. 128-129.

²⁰⁵ Alusî, *Ruhu'l-Maâni*, c.II, s.53.

Sa'y, Şeytan taşlama, Tavaf, traş vb. hepsi Cenab-ı Hakka itaat ve bağlılığın alametleridir.

İbn-i Abbas'tan bu âyetteki "*şear*" kavramının '*hac menasiki*' olduğu rivâyet edilmektedir. İkrime ve Ata' bu kelimenin "*Allah'ın hududu ve yasakları*" anlamına geldiği görüşündedir²⁰⁶. Mevdudî (ö.1903/1979) '*şear*' kavramıyla ilgili yorumunda şunları söylemektedir.

*"Bir yol, bir akide, bir düşünce biçimi, bir eylem veya bir sistemi sembolize eden bir nesne veya onun temsilcisine bir amblem görevi gördüğünden dolayı "şiar" denir. Resmi bayraklar, polis veya asker uniformaları, paralar, pullar vs. yönetimi altındakilerden ve belli ölçüde başkalarından kendilerine gerekli saygıyı isteyen hükümetlerin şearidir. Allah'ın şeari ise putperestlik, küfür ve Allah'ı tanımamazlık şekillerine aykırı olarak Allah'a ibadetin saf şeklini temsil eden işaret ve sembolleridir şeklinde yorumlamaktadır"*²⁰⁷.

"Şear" kavramı '*alamet, sembol*' tabir' demektir. Kur'an-i Kerim'de dört yerde "*şear*" ve bir yerde de "*Meş'ar-i Haram*" şeklinde geçmektedir. Bu âyetler '*şear*' kavramının anlamları hususunda bize kanaat vermektedir. Söz konusu âyetler şunlardır.

a. "*Safâ ve Merve Allah'ın şiarlarındandır.*"²⁰⁸

Safâ ve Merve Kâ'be yakınında iki tepedir. Bu iki tepe arasında gidip gelmek Hz. İbrahim'e öğretilen ve "*Sa'y*" adı verilen hac ibadetinin menasikindedir. Fakat müşrikler Safâ diğeri Merve tepesinde yer alan 'İsaf ve Naile' denen putlara ta'zim eder ve onlara tapardı. Araplar, müslüman olduklarında, sa'y ibadetinin islamdan önce müşriklerin icad ettikleri bir gelenek mi, yoksa haccın bir parçası mı diye düşündü? Yoksa bu ibadeti yaptıkları takdirde şirke düşüp düşmeyecekleri hususunda kendi aralarında sorular sormaya başladı. Ayrıca medineliler islamı kabul etmeden çok önceleri Safâ ile Merve arasında gidip gelme geleneğine karşıydı. Bu sebeple Allah, müslümanların şüphelerini gidermek üzere bahsedilen âyetle, Safâ ve Merve'nin Allah'a ait şiarlar olduğunu ve bunların haccın menasikinden olduğunu bildirmektedir. Safâ ve Merve uygulamasının cahil araplar tarafından uydurulmadığını, Safâ ile Merve'nin

²⁰⁶ Sabuni, Muhammed Ali, *Ahkâm Tefsiri*,(I-II) Şamil yay, İstanbul, 2017 c.I, s.521.

²⁰⁷ Mevdudî, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yay, İstanbul, 1991, c.V, s.449-450.

²⁰⁸ Bakara, 2/158.

Allah'a ait semboller olduğu Hz. Peygamber (s.a.s) aracılığıyla müslümanlara bildirmektedir²⁰⁹.

b. *"Kim Allah'ın şiarlarına saygı gösterirse biliniz ki şüphesiz, kalplerin takvasındandır"*²¹⁰.

Mâide sûresinin 2. âyetinde *"Allah'ın şiarlarına saygısızlık etmeyin!"* uyarısı yapılarak bu şiarlara saygısızlık yasaklamaktadır. Halbuki Hac sûresinin 32. Âyeti *"Allah'ın şiarlarına saygıyı"* emretmektedir. Buradan anlaşılıyor ki, bir âyet saygısızlığı yasaklarken, diğer âyet saygıyı emretmektedir. Demek ki, iki âyette aynı anlamı taşımaktadır.

c. *"Biz, kurbanlık büyükbaş hayvanları da sizin için Allah'ın nişanelerinden, kıldık, onlarda sizin için hayır vardır"*²¹¹.

Büyükbaş denilmek sûretiyle vücudunun iri olması sebebiyle bu hayvana deve ismi verilmektedir. Şeriatteki anlamı ise, kurbanlık devedir. Deve hayvanı, Kâ'be için hediye edilen kurbanlık hayvanlara bir simge / önder olmakla meşhurdur.²¹²

Bu âyet *"hedy"* olan deve hayvanlarının Allah'ın nişanı olduğu bildirilmektedir. Bu duruma âyetin genel izahı içerisinde daha detaylı bilgi verilecektir. *'Şiar'* kavramı bazı âlimlere göre, develerin Allah'ın nişanesi olması, Allah için kurban edilmek üzere hörgüçlerinin çizilmesi, cilalanmaları ve boyunlarına gerdanlık takılması ile. Çünkü bunlar kurbanlık alametleridir.

Kurbanlık develerin hörgüçleri yaralanmak sûretiyle kurbanlık olduğu anlaşılması için işaretlenirdi. Hz. Ömer bir savaş esnasında yaralandığı zaman birisi Hz. Ömer için şöyle demiştir. Hz. Ömer, *'şehitlik yolunda yara almıştır'*. O yara, Hz. Ömer'e şehadet yolunda işaret olmuştur. Yani Hz. Ömer, *'Allah 'a kurban olmuştur'* denilmektedir²¹³.

İslam dini, kurbanlıkların boyunlarına takılan gerdanlıkları meşru görmüş ve Allah'ın işaretlerinden biri olarak değerlendirmiştir.

Müşriklerin, boyunlarına taktıkları alametlere bir bedel olması için, Ashab-ı Kiram (r.a) aynı şekilde Allah'ın dini uğruna kurban olmak istediklerini gösteren bazı

²⁰⁹ Mevdudî, a.g.e, c.V, s.465.

²¹⁰ Hacc, 22/32.

²¹¹ Hacc, 22/36.

²¹² Sabunî, *Ahkâm Tefsiri*, c.I, s.609.

²¹³ Kuteybe, *Tefsiru'l Garibi'l-Kur'an*, s.32.

işaretler bağlardı. Mesela: Uhud Savaşında Ebu Düccane hazretleri kırmızı bir sarığı "ölüm işareti" olarak başına sarıp savaş meydanına çıkmıştır.²¹⁴

Yine Zübeyr b. Avvâm (r.a)'dan rivayet olunduğu üzere Bedir gazvesinde Hz. Peygamber (s.a.s) "*Melekler alametli ve nişanlıdırlar, siz de kendinize birer alamet ve nişan yapınız!*" buyurmuştur. Bunun üzerine Uhud savaşındaki sahabiler kendilerine işaretler takındı. Hz. Hamza göğsüne deve kuşu kanadını takarken, Hz. Ali hayvanların alınlarındaki beyaz perçemden yaptığı bir alamet takınmıştı. Zübeyr b. Avvam başına sarı işaretli bir bez takınırken, Ebu Düccane kırmızı, Ukbe b.Amir de yeşil bir bez bağlamıştı.²¹⁵

Hz. Peygamber ve Ashab-ı Kiram, kâ'beye sevk ettikleri kurbanlıklarına da çeşitli gerdanlıklar takmışlardır. Tesbit edebildiklerimiz ise şunlardır.

- a. Hz. Peygamber Zülhuleyfe'de kurbanlık devesinin boynuna iki nal takmıştır²¹⁶.
- b. Sahabi renkli yünden yapılan gerdanlıklar ile hayvanlarını işaretlerdi. Hz. Aişe (r.a)'nin '*kurbanlık hayvanlar için renkli yünden ipleri büker ve gerdanlık yapardım.*' dediği rivâyet olunmuştur²¹⁷.
- c. Bazen kurbanlığın üzerini örtmek üzere çullar yapılırdı. Kurbanın kesiminden sonra kâ'benin örtüsüne bu çullar ilave edilir veya ka'beye tasadduk edilirdi.²¹⁸

Hz. Peygamber (s.a.s)'in '*hedy*' kurbanını götürmekle görevlendirilen zat Hz. Nebi'ye şöyle demiştir. '*Ya Resulüllâh, kurbanlık hayvan sakatlanırsa ne yapayım?*' diye sorunca, Allah Resulü şöyle buyurmuştur. "*Sakatlananı kes, gerdanlığını kanına bulaştır, etini de insanlara ver, yesinler*".

- d. Cahiliye döneminde ağaç kabuğundan da gerdanlık yapılırdı. Hz. Peygamber (s.a.s) hayvanların boyunlarına ok yayı kirişinden veya çan takılı olan gerdanlıkları takmayı yasaklamıştır²¹⁹.

²¹⁴ Köksal, Asım, **İslam Tarihi**, Şamil Yay. İstanbul, 1981, c.III, s.118-119.

²¹⁵ Köksal, a.g.e, c.III, s.142.

²¹⁶ Tirmizî, **Hacc**, 67, s.249.

²¹⁷ Buharî, **Hacc**, 111, s.153.

²¹⁸ Buharî, **Hacc**, 114, s.184

²¹⁹ Ahmed b.Hanbel ve Müsnedü Ahmed b. Hanbel, **Dâru-s Sahnûn**, Çağrı Yay. İstanbul, 1981, s.405.

2.2.4.3. Âyetin Genel İzahı

Âyet-i kerime mü'minlere hitap etmektedir. Âyet, kurbanla ilgili beş meselede yasaklar getirerek müminleri bu yasaklar hususunda ikaz etmektedir.

Birinci Yasak: "Kurbana karşı ihlallerde bulunmayın!"

İhlal etmek, saygısızlık, tecavüz, saldırı ve helal saymak anlamlarına gelmektedir. Bunlardan sakınmayı emretmektedir. Yani, Allah'ın dininin âlem ve sembollerine tecavüz ve saygısızlık etmeyin denilmektedir. Bu hususta âlimlerin muhtelif görüşlerine yer vermek gerekir.

a. Temelleri yalnızca Allah'a ibadete dayandığı ve şirk veya küfürle kirletilmediği sürece, hangi sistemde karşılaşırlarsa karşılaşılsın müslümanların Allah'ın şiarlarına saygı göstermeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, bir müslüman, gayr-i müslimin inanç ve hareketlerine saygılı olmalıdır. Allah'a ait bir ibadetten öğeler taşıyan bir şey gayr-i müslimde bulursa, Allah'a ibadetle bağlantılı sembollere gereken saygıyı gösterecektir. Öyleki bu âyet müşriklerle savaş halinde nâzil olmuştur. Bununla beraber müşriklerin ibadetlerindeki Allah'ın şiarlarına saygıyı emredilmiştir. Bu durum müşriklerin bozuk dahi olsa inançları bağlamında Allah'a ait ibadet öğesinin yüce tutmaktadır. İşte bu hususlar Allah'ın şiarlarının ayaklar altına alınmamasını temin içindir. Demek ki Hak, her yerde ve her zaman yücedir. Hak Müslüman'ın malıdır, onu nerede bulsa almalı ve ona sahip çıkmalıdır²²⁰.

b. Bahsedilen âyet "*Allah için kurban edilmek üzere nişan vurulan kurbanlık hayvanları alıkoymayın, gasbetmeyin!*" anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) kurbanlık devesinin hörgücünü çizerek kanatmıştır²²¹.

Deve hayvanına yapılan kurbanlık işareti hakkında birkaç görüş bulunmaktadır.

1. İmam-ı A'zam'a göre devenin hörgücünü çizmek mekruhtur. Çünkü bu durum hayvana eziyettir. Oysaki Allah, hayvana eziyeti emretmez demektedir. Eğer hayvana işkence maksadıyla yapılırsa haramdır görüşüne yer vermektedir. Bu görüşün dayanağı ve haram hükmünün verilmesi, İbn-i Abbas'tan gelen şu rivayetten kaynaklanmaktadır.

²²⁰Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, c.V, s.450.

²²¹Buhari, *Hacc*, 111, s.107.

"İslam'ın başlangıcında ve cahil araplar 'hedy' olmayan her deve hayvanını gasbediyorlardı. 'Hedy' olan kurbanlık hayvanları da ancak üzerlerinde bir işaret olursa tanıyorlardı. Böyle bir durum kendisinde mevcut bulunan hayvana dokunmuyorlardı. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s) devenin işaretlenmesini tasvib buyuruyordu. Ancak, İslam güçlenip araplardan da bu özür zail olunca, artık iş'ara gerek kalmadı rivayetine yer verilmektedir"²²².

İmam Ebu Mansur Maturidî (ö.333/944) şöyle demektedir. "Muhtemel ki, İmam Ebu Hanife kendi zamanındaki insanların 'iş'ar'da mübalağa etmelerinden endişe ettiğinden bu görüşü savunmuştur"²²³. İmam Ebu Hanife (ö.150/757)'nin "iş'ar" hususunda birçok hadis bulunmasına rağmen 'mekruhtur veya haramdır' şeklinde hüküm vermesi sebebiyle âlimler tarafından ayıplanmaktadır²²⁴.

2. İmam Ebu Yusuf (ö.182/798) ve İmam Muhammed (ö.805)'e göre, bu tür nişanlar sadece mübahtır, mekruh veya sünnet değildir²²⁵.
3. Âlimlerin çoğunluğuna göre, deveyi işaretlemenin sünnet olduğu görüşüne yer verilmektedir. İmam Şafîî (ö.204/820)'ye göre, deve hörgücünün sağ tarafından işaretleme yapılmalıdır. İbn-i Abbas'tan gelen rivâyette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in 'Hedy' kurbanını sağ tarafından işaretlemediği rivayet edilmektedir.²²⁶ İşaretleme konusunda İmam Ahmed b. Hanbe (ö.241/855) de İmam Şafii'nin görüşündedir.²²⁷
4. İmam Mâlik (ö.179/795) ve diğer bazı âlimlere göre ise, işaret kurbanlık devenin sol hörgücünde olmalıdır. Ancak, kurbanlık devenin sağ hörgücün de bulunan işaretle mübahtır denilmektedir. Buna delil olarak da Hz. Peygamber (s.a.s)'in devesinin sol hörgücünde işaret olduğu rivayetini almak esas görülmüştür²²⁸.
5. İmam Mücahid (ö.103/721) ile İmam Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'den gelen başka bir görüşe göre, bu işaretleme devenin hangi taraftaki hörgücünde olursa olsun sünnettir.²²⁹

²²² Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, c.VI, s.38.

²²³ İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l muhtâr**, c.III, s.566

²²⁴ İbn Âbidîn, a.g.e, c.III, s.495.

²²⁵ İbn Âbidîn, a.g.e., c.III, s.495-496.

²²⁶ Müslim, **Hacc**, s.205; Ebû Dâvûd, **İş'âr**, 15; Ebu Davud, **Menasik**, s.14; Tirmizî, **Hacc**, s.64.

²²⁷ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, c.VI, s.38.

²²⁸ Kurtubî, a.g.e, c.VI, s. 39.

²²⁹ Fahr-i Razî, a.g.e, c.II, s.128.

c. Ayet Şu uyarıyı yapmaktadır. "*haccın hiçbir menasikini ihlal etmeyin, eksik bırakmayın*" anlamındadır²³⁰.

Tüm bu görüşler bağlamında "*Allah'ın Őeairi*" tabiri, bütün hac menasikini içeren genel bir kavrama karşılık gelmektedir. Hac menasiki ise, hacda yapılan ibadetlerin esaslarıdır.

Allah, bahsedilen bütün bu ibadetleri ihlal etmeyi yasaklamaktadır. Hac ibadetlerini ihlal etmek, şartlarına göre yapmamak, adab ve erkânına riâyet etmemek hacdaki sembollerin vermek istediği mesajları anlamamak olacaktır.

Hac, sembollerle dolu bir ibadettir. Her bir sembolün verdiği birtakım mesajlar vardır. Örneğin, Safâ ile Merve arasında koŐmak, Hacer annemizin oğlu İsmail için su arama hatırasını canlandırıp o mübarek kadının Allah'ın emrine teslimiyetinden ders almayı sağlamaktadır. Zira Hz. İbrahim, eşi Hacer ile oğlu İsmail'i o ıssız çöle bıraktığı zaman Hacer annemiz "*Bizi buraya bırakıp da nereye gidiyorsun İbrahim?*" diyerek arkasından bir müddet koŐmuŐtur. Hz. İbrahim, bu soru karşısında Őefkati kabartıp Allah'ın emrine itaatsizlik etmek korkusuyla biran bile olsa arkasına dönüp bakmamıŐ ve ona cevap vermemiŐti. Hz. Hacer, ısrarla bunu sana "*Rabbim mi bunu emretti?*" deyince, Hz. İbrahim "*Evet, Rabbim emretti!*" diyerek cevap verebilmiŐti. Bu cevap üzerine o örnek annemiz, İbrahim vâri bir teslimiyetle "*madem Allah emretti, elbette O, bizi korur!*" demiŐti²³¹. İŞte bu teslimiyetten ders almak üzere müslümanlarda Hacer ve İbrahimi bir teslimiyetle sembolik olarak Sa'y ibadetini yapmaktadır. Aynı Şekilde "*Cemre*" adı verilen Şeytan taşlama olayı da sembolik bir hadisedir. Temsili Őeytana taş atarak, Őeytanların hile ve tuzaklarına karşı uyanık olmayı onun hile ve tuzaklarına düŐmemeyi hatırlatır. Kişi kendi nefsinin, Şeytanın, Şeytan misali, Şeytan fikirli insanları protesto etmektedir. Nefsin ve Şeytanın Őerrinden hile ve tuzaklarından kendimizi sakınmayı sembolize etmektedir. Madem hac ibadetinde temsilî dersler vardır. Mina adı verilen yerde tıpkı Hz. İsmail gibi Allah'a kurban olmayı sembolize eder. İŞte kesilen kurbanlar sayesinde müslümanlar Allah uğruna feda olmanın temsilî canlandırmayı yaşamaktadır. Yine hac ibadeti tüm menasikiyle beraber müslümanlara malıyla, canıyla,

²³⁰ Kurtubî, a.g.e, c.VI, s.37; Fahr-i Razî, a.g.e., c.II, s.129.

²³¹ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c.VI, s.138

cihadi ve şehadeti temsil etmektedir. Müslümanlara bunları anlamak bunlardan ders çıkarmak düşmektedir.

İkinci Yasak: "*Hareme sevk edilen kurbanlığa saygısızlık etmeyin!*"

Bu emirle "*Gasp ederek kurbanlıkların yerlerine ulaşmalarına engel olmayın*" denilmektedir²³². Allah'ın evine hediye olunan kurbanlıkları götürmekten vazgeçmeyin şeklinde de yorumlanmaktadır. "*Hedy kurbanını hareme sevk etmeyi ihlal etmeyin*" anlamına da gelmektedir²³³. Bu âyet '*hedy kurbanına saygısızlık etmemeyi*', Allah ve Resulünün bildirdiği şekilde sevk etmeyi, mahallinde ve kurallarına göre kesmek gerektiğini' bildirmektedir. Bu, İmam Mâlik ve İmam Şafii'nin görüşleri bu yöndedir²³⁴.

Âlimlerin çoğuna göre, '*hedy kurbanı*' hac ibadeti için gönderilen bütün kurban ve sadakaların genel adıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet olunan şu hadisi şerif bu durumu ve bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

"*Cumaya erken gelen, bir deve kurban etmiş gibidir.*" Bu hadisin sonunda da şu cümlede geçmektedir. "*Bir yumurta hediye etmiş gibidir.*"²³⁵ Hadisi şerifte '*cumaya erken gelenin kişinin deve kurban etmiş gibi sevap aldığı yine yumurta hediye etmiş gibi sevap aldığına*' işaret edilmektedir. "*Hediye*" sözcüğü "*Hedy*" kelimesinden türediğine göre hadisi şerifte "*yumurta hediye etmiş gibi*" denilmek suretiyle "*yumurta*" burada bir sadaka kapsamındadır. Sadakalar da "*hedy*" kapsamı içinde yer almaktadır²³⁶.

Dördüncü Yasak: "*Kurbanlıkların gerdanlıklarına saygısızlık etmeyin!*"

Bu cümlede "*kalâid*" lafzı '*gerdanlık*' anlamında olmakla birlikte, âyette ne kastedildiği hakkında âlimlerce farklı yorumlanmaktadır. '*Kalâid*' sözcüğü aynı zamanda hayvanın süsü ve âlemi denilmektedir. Yine '*kalâid*' sözcüğüne hayvanın eti veya ayrı bir hususiyeti olması cihetiyle, kurbanın deri ve sakatatı da dâhil edilerek bu kelimenin kapsamında değerlendirilmektedir. Çünkü hayvan kesilip eti dağıtılır ama sakatat ve deri bu mahiyetin dışında kalmaktadır. Ne varki, kurban derilerinin günümüzde İslami kurumları ayakta tutması, vakıfların ve yurtların teşebbüsüyle fakirlerin istifadesine sunulmasındaki rolü göz önünde bulundurulmalıdır. Durum bu yönde olunca kurbanın deri ve sakatatının da '*kalâid*' tabiri içinde olduğu

²³² Alusî, a.g.e, c.VI, s.53.

²³³ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.II, s.44.

²³⁴ İbni Kesir, a.g.e, c.II, s.44.

²³⁵ Buharî, *Cumâ*, s.30.

²³⁶ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c.VI, s.43.

anlaşılmaktadır. “*Kalâid*” sözcüğünün biraz daha iyi anlaşılması için ayrıca bu kelimeyi değerlendirilmek gerekir. Bu değerlerin bazılarını açıklanmaya çalışalım.

1. Âyette kalâid'den kasıt gerçek anlamda kurbanlıkların gerdanlıklarına işaret edilmektedir. Ve bu gerdanlıklar Allah'ın bir işareti olduğundan saygılı olmak emredilmiştir. Müşrikler arasında kurbanlık hayvanlarda gerdanlıkların bulunması, Hz. İbrahim'den kalıntı olmasından kaynaklandığı rivâyet edilmektedir. Hz. İbrahim'in kurbanlıklarının boynuna Allah'ın bir işareti olması için bir ayakkabı asarak işaretlediği rivâyet edilmektedir. Yine gerdanlık olayının Hz. İbrahim'e ait sünnet olduğu rivâyet olunur²³⁷. İslam dini gerdanlık meselesini yeniden rayına oturtmuş ve onaylamıştır. Hz. Peygamber'in de kurban ettiği hayvanlara gerdanlık takması bunun bir kanıtı olmaktadır²³⁸.

Gerdanlıklı kurbanlar Allah adına taksim edilen hayvanlardır. Allah için kurban edilmek üzere işaretlenmek sûretiyle bu hayvanlar diğer hayvanlardan ayrı tutulmuştur. Zira gerdanlıklı olanların '*hedy kurbanı*' olduğu açıkça belli olmaktadır. Burada bir mecaz-i mürsel yapılarak, gerdanlık zikredilmiş ama gerdanlığın takıldığı '*hedy kurbanı hayvanı*' kastedilmektedir²³⁹. Bunun sebebi ise, kurbanın şerefine ve Allah katındaki kıymetine bir kez daha kuvvetle işaret olmasındandır. “*Hedy kurbanları*” Allah'a daha saygılı olmak ve O'na daha yakın durabilmek adına müslümanlar için birer teşvik vasıtası olmaktadır²⁴⁰. Âyette, '*hedy sahiplerine saygılı olun*' denilmek sûretiyle aslında '*gerdanlıklı hayvanları kendinize helal kılmayın*' uyarısı yapılmaktadır. Yine onları tasadduk edin anlamları da verilmektedir²⁴¹.

2. Bahsi geçen ayette 'kalaid' ayrıca zikredilmiştir. Bu durum ise '*hedy kurbanına*' bağlanılmaktadır. Burada, gerdanlıklı olan hayvana dikkatli davranma ve gerdanlıklı hayvanın önemine aşırı değer verilmek sûretiyle gerdanlara saygısızlık yasaklanmıştır. Âyet '*kurbanlara saygısızlık etmeyin*' dedikten sonra '*kurbanlıkların gerdanlıklarına da saygısızlık etmeyin*' şeklindeki ince ayrıntıya önem vermektedir. Buradaki önemi şu âyetle örnekleyebiliriz.

²³⁷ Kurtubî, a.g.e, c.VI, s.40.

²³⁸ Kurtubî, a.g.e, c.VI, s.40-41.

²³⁹ Razî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, c.II, s.129.

²⁴⁰ Alusî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c.VI, s.53.

²⁴¹ Alusî, a.g.e., c.VI, s.53.

"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ve Mikail'e düşman olursa, bilsin ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır!"²⁴². Bu âyette "melekler" diye genel tabir zikredildikten hemen sonra, 'Cebrail ve Mikail' adlı iki melekten ayrıca söz edilmesi onların ehemmiyetine işaret etmektedir. "Hedy olan kurbanlara saygısızlık etmeyin denildikten sonra ayrıca kurbanlık hayvanların gerdanlıklarından, kalaiden" bahseden âyetteki durum aynen benzeşmektedir²⁴³.

Özetleyecek olursak, kurbanlık alameti olan gerdanlıklar daha çok sığır ve koyunların boynuna takılmaktadır. Devenin kurbanlık alameti olması hörgücünün çizilmesi ile olur. Ama sığırın, koyun ve keçinin çizilmek suretiyle nişan edilmesi yoktur. Bu kurbanlıklara sadece gerdanlık takılır. "Şeair" sözcüğü 'işaretlenmiş deve hayvanına' denir. Yine işaretlenmeyen ancak gerdanlık takılan kurbanlık hayvanları ifade etmektedir²⁴⁴. Âyet, "hedy" olan kurbanlıkların gerdanlıklarına saldırmayı yasaklamakla aynı bağlamda kurbanlığın kendisine saldırılmasını engellemek istemektedir. Bu tıpkı türkçede, 'kılına dokunamazsın!' sözü ile aynı anlamdadır. Bu ifadede nasıl ki yalnızca birtakım kıl kastedilmiyorsa, âyette de gerdanlıklar değil, kurban hayvanının kendisi kastedilmektedir. Yine buradaki benzetilen hükme karşılık, Allah'ın kadınlara, "zinetlerini göstermesinler"²⁴⁵ emri getirilebilir. Yani kadınlara zinetlerini göstermemelerini emreden durum karşısında ayet vücutlarını asla ve daha şiddetli bir yasakla göstermemelerini emretmektedir.

Beşinci Yasak: "Rablerinden bol nimet, lütuf ve rıza kazanmak gayesiyle kâbe'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin". İlgili âyet "Rablerinden lütuf ve rıza kazanmak için..." sözü şu anlamları taşıdığı anlaşılmaktadır.

1. Mal ve dünyevi kazanç uğruna Allah'tan lütuf ve bol nimet istemenin mubah olan bir ticarete âyette işaret edilmektedir. Haccın hikmetlerinden birisi de müslümanlar arasında ortak pazar kurmasıdır. Müslümanlar, ticaret ve sanayinin gelişmesi için maddi yönden güçlü olmalıdır. Bu durum onları kâfirlerin ekonomik gücü karşısında ezilmeyecek duruma getirmeyi hedeflemektedir. 'Allah'tan bir nimet ve fadl (bolluk) ile

²⁴² Bakara, 2/98.

²⁴³ Razî, a.g.e, c.II, s.129.

²⁴⁴ Kurtubî, a.g.e, c.VI. s.40.

²⁴⁵ Nur, 24/31.

*döndüler*²⁴⁶. Âyetinde geçen “*fadl*” kelimesi ‘*ticaret*’ anlamındadır²⁴⁷. Bu âyet ikinci Bedir gazvesinde mücahitlerin Bedir’de sekiz gün müşrikleri bekledikleri zamanda nazil olmuştur. Müslümanlar, müşrikleri bekledikleri halde müşrikler gelmediler. Müslümanlar ise müşriklerin gelmediği bu günlerde, ticari bir grupta ticaret anlaşması yaptılar. Bu anlaşma sayesinde kârlı bir ticaret elde ettiler. Müslümanların karlı bir şekilde Medine’ye döndükleri olayını âyet anlatmaktadır. Müslümanların bu karlı ticareti ‘*Rabbinizden bir fadl istemenizde size sakınca yoktur.*’ âyetiyle anlatılmaktadır. Âyet ‘*fadl yani bolluk*’ kelimesi geçmektedir. Bu duruma göre Kur’an’daki “*fadl*” meşru bir ticarettir. Haccın hikmetlerinden birisinin de ticaret olguu açık olarak görülmektedir.

2. İbni Abbas (ö.68/688)’tan gelen bir rivâyete göre ‘*fadl*’ sözcüğü ‘*sevap kazanmak*’, ‘*rıdvân*’ sözcüğü ise, ‘*Allah’ın rızasını kazanmaktır*’ demektir²⁴⁸.

Sonuç olarak yukarıda kısaca açıkladığımız kavramlar hac ibadetiyle ilgili mekânları, bu ibadete dair fiilleri ve nişaneleri ifade etmektedir. Yüce Allah müminlerin bu nişanelere karşı saygılı olmalarını, haram aylarda savaşmaktan sakınmalarını istemektedir. Yine, hareme gönderilen kurbanlıklara veya bu kurbanlıkların sahiplerine zarar vermekten, saygısızlık göstermekten sakınmalarını emretmektedir. Hac veya umre niyetiyle Beytullah’a gelmeleri emredilmektedir. Aynı zamanda ticaret yapıp Allah’ın lutfundan bir şeyler elde etmek ve rızâsını kazanmak isteyenlerin ibadetlerini huzur ve emniyet içerisinde yapmalarına engel olunmamasını istemektedir.

2.2.5. Hac ve Umre İbadeti Yarıda Kalan Kimsenin Kesmesi Gereken

Kurban: Hedy

Bakara sûresinin 196. âyetinde Kur’an-ı Kerim şu açıklamayı yapmaktadır: "*Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer bunlardan alı konursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başınızı traş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa veya başından bir rahatsızlığı varsa oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye vermesi gerekir. Emin olduğu vakit, kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına giden bir kurban kesmesi gerekir. Kurban kesmeyen*

246 Al-i imran, 3/174.

247 İbni Kesir, **Tefsiru'l-Kur, ani, l-Azim**, c.II, s.55.

248 İbni Kesir, a.g.e, c.II, s.50.

kimse, hac günlerinde üç gün, memleketine döndüğü zaman yedi gün olmak üzere oruç tutar ki bu orucun toplamı tam on gündür. Bu söylenenler ise, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve biliniz ki Allah'ın vereceği ceza pek ağırdır!"²⁴⁹.

2.2.5.1. Âyetin Nüzûl Sebebi

Âyetin nüzûl sebebi hakkında birkaç rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin en çok kabul göreni ve âyeti açıklamaya yardımcı olacak rivayetin birinden bahsetmek gerekir.

Ka'b b. Ucre (r.a)'den şöyle rivâyet etmektedir: Rasulü Allah (s.a.s) Hudeybiye'de başucumda durdu. O esnada başımdan bitler düşüyordu. Rasulü Allah bana "*Başındaki haşereler sana ezâ vermiyor mu?*" diye sordu. '*Bende evet ezâ veriyor, dedim*'. Resûlullah (s.a.s) bana "*Öyleyse başını traş et!*" dedi. Bu olaydan sonra Rasulü Allah'a vahiy geldi. "*Artık içinizden kim hasta olur yahut başından bir eziyeti bulunursa, o kimse için oruç veya sadaka veyahut kurban kesmek bu üç şeyden biriyle fidye vardır*". âyetinin benim hakkımda nâzil olduğunu söyledi. Hz. Peygamber (s.a.s) yine bana "*Üç gün oruç tut yahut altı fakir arasında bir ferak²⁵⁰ (yaklaşık 12 kg) buğday sadaka ver yahut kolay gelen bir hayvanı kurban et buyurdu*"²⁵¹.

İbn Kesir'in rivayetine göre bu âyet, Hicretin 6. senesinde, Hudeybiye antlaşması yapıldığı sırada kureyşlilerin, Kâ'beye Resûlullah (s.a.s)'ın girmesini engellemek istedikleri zaman nâzil olmuştur. Bu konudaki hükmün tamamı Fetih sûresinde bildirilmektedir. Bu durum sebebiyle müslümanlara ve Hz. Peygamber'in beraberindekilere kurbanları kesme ruhsatı verilmiştir. Bu ruhsat ile müslümanların hep birlikte yetmiş deve kurban ettikleri rivâyet edilmektedir²⁵².

²⁴⁹ Bakara, 2/196.

²⁵⁰ Ferak, kelimesi başka rivayette 16 rıtlı başka bir rivâyette her bir fakire yarım sa' olarak geçmektedir. Ferak, sa', vesk ve rıtlı gibi kelimelerin detayları için ayrıca bkz, Şeybanî, Muhammed b. el-Hasen (ö. 805/189), Asl, Mabsut, Karaçi, tsz. s.132-134.

²⁵¹ Buhâri, el- Hacc 4/16; ayrıca bkz, Müslim, el- Hacc, 8/118.

²⁵² İbn Kesir, a.ge, c.I, s.232.

2.2.5.2. Âyetin Kelime Tahlili

Âyette geçen Hedy kelimesi: Meful manasında masdar bir kelimedir. “*Hedy*” kelimesine “*hediye edilen*” manası verilmektedir. Yine “*hedy*” sözcüğü hediye'nin çoğulu olup “*hediyeler*” anlamındadır.²⁵³ Kur'an-ı Kerim'de buna örnek olarak “*Bi hediyyetiküm*” şeklinde ifade geçmektedir²⁵⁴. Bu ifadenin geçtiği âyette “*Sebe melikesinin elçileri Hz. Süleyman'a geldiği zaman, Hz. Süleyman (a.s) elçilere dedi ki: Siz bana hediye göndererek yardım mı ediyorsunuz? Allah'ın bana verdikleri sizin bana hediye ettiklerinizden daha hayırlıdır. Fakat siz hediyelerinizle övünüyorsunuz*”²⁵⁵. *Hedy*, ıstılahta, deve, sığır ve davar cinsinden Beytullah'a hediye edilen kurbanlıkların ismine denmektedir²⁵⁶. Ona ‘*hedy*’ denilmesinin sebebi, kulun bu kurbanı rabbinin evine göndermek sûretiyle, rabbine gönderdiği hediye durumunda olmasındandır. Bu sebeple Beytullah'a sunulan kurbanı ‘*hedy*’ adı verilmiştir. ‘*Hedy*’ olan hayvanının en büyüğüne deve denilir. Orta büyüklükte olanına sığır ve küçük olan hayvanlara da koyun veya keçi denilmektedir²⁵⁷.

“*Hedy*” kavramı, kulun Cenab-ı Hakka bağlılığını sembolize eden bir hediye manasındadır. Hüdhüdün veya ‘kubbere’ diye tabir edilen çavuş kuşunun Hz. Süleyman (s.a)’a hediye ettiği çekirgeye benzetilmektedir. Bu kuşun, yavrusu için sakladığı çekirgeyi Hz. Süleyman’a hediye ettiği rivâyet edilmektedir²⁵⁸. İbnü'l-Cevzî’nin el-Ezki (ö.597/1201)’ya eserinde kaydedildiğine göre, ‘*Hüdhüd*’ diye tabir edilen şey bir kuştur. Yine bu kuşun Hz. Süleyman’ın ordusunda askerlere su bulmakla görevli olduğu kaydedilmektedir. İbnü'l-Cevzî, bu kuşun Hz. Süleyman (a.s)’a şöyle dediğini veya kuşdilince hâkim olan Hz. Süleyman’ın bu kuşun halinden şöyle anladığını rivâyet etmektedir. “*Ey Süleyman! Hediyeler, hediye sunanın kudreti ölçüsündedir, eğer insanın kıymeti ölçüsüne göre olsa, bütün dünya ve içindekiler senin kıymetine ulaşamazdı*”²⁵⁹. Yine başka bir rivâyette ise bu kuş, Hz. Süleyman'a çekirge hediye sunduğu esnada şöyle demektedir. İlgili rivâyet şöyledir. “*Bir ikram günü hüdhüd kuşu*

²⁵³ Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l Kur'ânî'l-Azîm**, c.I, s.81.

²⁵⁴ Neml, 27/36.

²⁵⁵ Neml, 27/36.

²⁵⁶ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.I, s.48.

²⁵⁷ Elmalılı, a.g.e, c.I, s.48-49.

²⁵⁸ Salebi, Ebu İshak Ahmed ibn Muhammed ibn İbrahim, **Kasasu'l-Enbiya**, Matbaatu'l-Hayriyye, Çev. Abdullah Yılmaz, Mısır, 1310, s.184.

²⁵⁹ Elmalılı, a.g.e, c.I, s.49.

Hz.Süleyman'ın omzuna konarak gagasında getirdiği bir çekirge hayvanını Hz. Süleyman'a hediye etti. Ve Hüdhüd kuşu, şiirini Hz. Süleyman'a okudu. Hediyeler hediye edenin gücü ölçüsü üzeredir, eğer hediyeler hediye sunulanın kıymeti ölçüsünde olsaydı veya hediye edilseydi. Dünya ve içindekileri sana hediye olarak getirmem gerekirdi”²⁶⁰.

Hz. Süleyman ve Hüdhüd kuşunun bu olayı ve bahsi geçen şiirden hareketle bu rivayetlerin israiliyata dayandığı bahsedilmektedir. Konumuzu ilgilendiren kısmı ise bu rivayetin israili olması değildir. Çalışmamız açısından ‘hedY sözcüğünü anlamıza yardımcı olmasıdır. Bu rivayetde maksat kuşa insan vasfını yüklemek değildir. Asıl maksat inse ve cinne, rüzgâra ve hayvanata Allah’ın mucizesiyle hükmeden Hz. Süleyman’daki mucizeyi anlayabilmektir. Hz. Süleyman (a.s)’ın Allah’ın ona verdiği hayvanların dilini anlama mucizesini idrak edebilmektir. Konumuz açısından, Hz. Süleyman ile kuş arasındaki hediyeleşme noktadındaki mesaj önem arz etmektedir. İşte bahsedilen bu olay ‘hedy’ kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir. Kısaca ‘hedy’ sözcüğünü yorumlayacak olursak rüzgâra, bütün ins ve cinne hükümran olan ve böylesi ihtişamlı bir saltanatın sahibi Hz. Süleyman (a.s) bir kuşun hediyesine muhtaç değildir. Hüdhüd kuşu, Hz Süleyman’ın karşısındaki acziyyetini ve ona bağlılığını göstermektedir. Bu acziyyetinin göstergesi olarak Hz. Süleyman’a ancak bir çekirge hayvanı hediye edebilmektedir. Verilen bu örnekle âyette geçen “*Hedy*” kelimesiyle ilişkilendirirsek şunları söyleyebiliriz. Müslümanlar, kurban hayvanını keserken Allah’a minnet borcumuzu ödemek ve onun azametini kabul etmek için sunmaktadır. Yoksa her şeyin mâliki olan Allah’ın kendisi adına kesilen kurbanlara ihtiyacı bulunmamaktadır.

İnsan kâinattaki, en üstün varlık olmasına rağmen Allah’ın sonsuz gücü ve kudreti karşısında son derece acizdir. Aldığımız nefesimiz, hayatımız, biran dahi olsa oturup kalkmamız, görmemiz, yürümemiz, kısaca herşeyimizi kendisine borçlu olan kullar yüce Allah’ın karşısın aciz kalmaktadır. Yüce Allah’a inanan kimseler kulluğunu gösterebilmek için hac ve umre de mescidi Hâreme “*hedy*” kurbanı göndermektedir. O’nun adına, O’nun rızası için, kesilen kurbanlar, yine O’nun kullarına ikram edilmektedir. Demek ki hediye öyle bir hediye ki, hediye sunanın kıymeti ölçüsündedir. Hediye eden kişinin hediyesi de hediye sunduğu makama karşı

²⁶⁰ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, c.I, s.341.

acizliğinin sembolüdür. Bu duyguyu taşıyan Allah'ın kulları, Mescidi Haram'da yine Allah'ın istediği şekilde kurbanlık hediyelerini sunma fırsatı bulmaktadır. Hâlbuki Cenab-ı Hakkın inanan kullarının sunduğu bu hediye kurbanlarına hiçbir ihtiyacı yoktur. Çünkü hediye olarak sunduğumuz hayvanları da hediye sunan kullarını da yaratan Yüce Allah'ın kendisidir.

Âyette geçen Nüsük kelimesi: Çalışmamızda kurban ile ilgili ifadeleri ele alırken “*nüsük*” sözcüğünün çeşitli manalara geldiği görülmektedir. Kısaca “*Nüsük*”²⁶¹ ‘kesilen hayvan anlamı yanında, kurban kesmek’ anlamında kullanılmaktadır. Dikkat edildiğinde ele aldığımız Bakara sûresinin 196. âyetinde Allah şöyle buyurmaktadır. “Eğer hac ve umreyi tamamlamaktan engellenirseniz kolayınıza gelen ‘*hedy*’ kurbanını gönderin.”âyetinde kurban ‘hedy’ kavramıyla ifade edilirken, aynı âyetin içerisinde “hasta olan veya başından bir hastalığı bulunan kimse oruç, sadaka veya kurbandan biriyle fidye ‘*nüsük*’ versin!” emriyle de kurban “*nüsük*” kavramı şeklindedir. Şu halde “*nüsük*” daha çok fidye kurbanıdır. “*Hedy*” ise, düşman engellemesine maruz kalanın kurbanıdır. Fidyeye kurbanı hakkındaki bilgilere ise âyetin genel izahı içerisinde yer verilecektir.

2.2.5.3. Âyetin Genel İzahı

Âyet-i Kerime, müminlere hacla ilgili yapmaları gereken işlemleri bildirmektedir. Âyette, yedi emrin var olduğu görülmektedir. Bu ilahi emirleri müfessirlerin görüşlerine kısaca izah etmemizde faydalar bulunmaktadır.

Birinci emir: "Hacı ve Umreyi Allah için tamamlayın!"

Hac ve umre mahiyet ve hüküm itibariyle birbirinden farklıdır. Mahiyet itibariyle farkı, hac belli bir zamanda eda edilirken, umrenin belli bir zaman dilimi yoktur. Haccın farzlarından biri Arafat'ta Vakfe'dir. Umrenin böyle bir rüknü yoktur. Sa'y, haccın rüknü olmadığı halde, umrenin bir rüknüdür.

Hac ve umrenin hüküm itibariyle farkı ise, hac farzdır. Umre nafilidir. Bu fark hakkında mezheplerin ihtilafı bulunmaktadır. Mesela İmam Şafiî (ö.204/820)'ye göre umre vaciptir. Çünkü hac ibadetiyle beraber zikredilmesi, onunda hac ibadeti esnasında

²⁶¹ Neseke, filinin ve diğer türevlerinin Kur'an'da geçtiği yerler için bkz. Bakara, 2/128-196 ve 200; En'am, 6/162; Hac, 22/34- 67.

tamamlanması gerektirmektedir. Yine İmam Şafî (ö.204/820) tamamlanması vacip olanın aslı da vacip olması lazım gelir görüşüne yer vermektedir.

"*Hac ve umreyi tamamlayın!*" emrinde birkaç görüş ileri sürülmüştür.

1. Hac ve umreyi, '*farz ve vacipleriyle eksiksiz olarak eda edin*' demektir. Yani yarım kalanı tamamlamak değil, eda etmektir. Bu takdirde umre vacip değildir denilmektedir²⁶².
2. Bu âyet Hudeybiye'de umre yapmaya niyet eden müslümanların umre yapamadan dönmek zorunda kalması olayı üzerine nâzil olmuştur. Burada umre ibadetine başlanılmıştır. Ancak Hudeybiye antlaşması nedeniyle umre ibadeti yarıda bırakılmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple yarı kalan umre ibadetini âyet, tamamlamayı emretmektedir. Bundan bir yıl sonra yapılan umreye "*Kaza umresi*" denilmiştir²⁶³.
3. Süfyan-i Sevrî (ö.161/778)'ye göre hac ve umre, sadece Allah rızası için yapılmaktadır. Ticaret, ihtiyaç, zorunluluk vb. hiçbir kasıt olmaksızın sadece Allah için hac veya umre niyetiyle yola çıkmak demektir²⁶⁴.
4. Hz. Ali (ra)'ye dayandırılan bir rivayete göre hac ve umre, '*tamamlamak aile yurdundan itibaren ihrama girmek demektir*'. Hz. Ömer (r.a)'den gelen bir rivâyete göre hac ve umre, "*tamamlamak*" her birini haccı ve umreyi birbirinde "*ayırarak*" yani umreyi hac ayları dışında yapmak demektir²⁶⁵.

İkinci emir: "Eğer engellenirseniz, kolayınıza giden kurbanı gönderin!" Bu cümlede alıkonmak "*ihsar*" kelimesi ile verilmektedir. İhsar, lügatte '*bir şeyden men etmek veya bir şeyi hapsetmek*' demektir. İstılahta ise iki görüş ileri sürülmüştür:

"Bu iki görüşten biri '*hastalık halidir*'. İkinci görüş ise '*bineksizlik kalmak veya bir düşman sebebiyle*' hac ve umreden alıkonmaktır. Kısaca herhangi bir sebeple hac ve umre yapamaz hale gelmek demektir"²⁶⁶.

Üçüncü emir: "Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başınızı traş etmeyin!"

Müfessirlerin birçoğuna göre buradaki emirden kasıt ihsar kurbanının kesim yeri bildirilmektedir. Bu durumla ilgili ihtilaflar bulunmaktadır.

²⁶² İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.I, s.232; Ateş, *Yüce Kur'an'ın çağdaş Tefsiri*, c.I, s.530.

²⁶³ İbn Kesir, a.g.e, c.I, s.231.

²⁶⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l Kur'âni'l-'Azîm*, c.II, s.80

²⁶⁵ İbn Kesir, a.g.e, c.I, s.231; Alusî, a.g.e, c.II, s.80.

²⁶⁶ İbn Kuteybe, *Tefsiru'l Garibi'l-Kur'an*, s.78.

Seyyid Kutub, bu konuya farklı bir yaklaşım getirmektedir. O'na göre bu emir yeni bir genel hüküm içermektedir. Yani herhangi bir engelleme ile karşılaşılmaksızın hac görevini tamamlanması durumunda geçerli bir hükümdür. Bu durumda Arafat Vakfe'sini yerine getirip oradan ayrıldıktan sonra kurbanlık hayvan yerine varmadıkça başı traş etmek caiz değildir. Bu cümledeki hüküm, ihsarla ilgili değil, başlıbaşına yeni bir konudur. Âyetteki "eğer engellenirseniz bir kurban kesin, ama engellenme olmayan haccınızda keseceğiniz kurban yerine ulaşmadan traş olmayın!" denilmektedir²⁶⁷.

Bahsi geçen 'traş olmak' ihramdan çıkmanın işaretidir. İhramdan çıkmak ise haccın tamamlandığını gösterir. Bazı müfessirler 'hedy' kurbanının yerine ulaşmasını tabirini "Hareme gönderilen kurbanlıkların kesilmesi" şeklinde tefsir etmişlerdir.²⁶⁸

Dördüncü emir: "Sizden kim hasta olur veya başından bir rahatsızlığı varsa ve bu sebeple daha önce traş olursa fidye olarak oruç tutmak veya sadaka vermek veyahut kurban kesmek zorundadır!"

Bu hüküm, yukarıdaki hükme istisna olarak telafi edici bir sınırlamadır. Hacı adayı başını traş etmeyi gerektiren bir hastalığa yakalanabilmektedir. Saçlarının uzamasından ve tarayamamaktan dolayı hacı adayının başında böcekler ya da bitler yuvalanabilir. Bu durumlarda kişi ihramlı iken, kişinin kurbanlık hayvanı kesim yerine varmadan ve hac görevlerini tamamlamadan önce traş olması mubah sayılmıştır²⁶⁹. Ancak buna karşılık kişinin kendisine bir fidye düşeceği beyan edilmektedir. Bu fidye ile ilgili sınırlama, âyetin nüzül sebebine konu olan Kâ'b b. Ucre (r.a)'nin başındaki bitlerin rahatsızlık vermesi sonucu H.z Peygamber (s.a.s)'in kendisine başını traş etmesini emretmesinden kaynaklanmaktadır. İlgili hadiste şöyle buyurulmaktadır. "Ya üç gün oruç tut veya altı yoksula herbirine yarım sa¹ buğday ver yahut kolayına gelen bir kurbanı kes!"²⁷⁰

Fidye kurbanı (**nüsük**): Âyetin nâzil olmasına sebep olan Kâ'b b.Ucre'nin (r.a) başını traş sebebiyle hangi fidyeyi tercih ettiği önemlidir. Bu bağlamda yer alan rivâyet ve anlama biçimleri tefsirlerde yer almıştır. Buradan hareketle şunlara değinmek gerekmektedir.

²⁶⁷ Kutub, Seyyid, **Fi Zilali'l-Kur'an**, çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay. İstanbul, 1986, c.I, s.309.

²⁶⁸ Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l Kur'âni'l-'Azîm**, c.I, s. 81.

²⁶⁹ Kutub, a.g.e, c.III, s.309; Elmalılı, a.g.e, c.III, s.50.

²⁷⁰ Buhâri, **Ebvabu'l-Muhsar**, s.7-10.

Hasan Basri (ö.110/728)'den Kâ'b b. Ucre'nin "*Ben bir koyun kestim*" dediği rivâyet edilmektedir. Keza, İbn Abbas'tan ve İbn-i Enes' in ayrı ayrı yollarla, Rasulü Allah (s.a.s)'ın bu âyetteki fidye kurbanıyla ilgili "*Kurban koyundur, oruç üç gündür, yemek ise altı kişi arasında dağıtmaktır*". buyurduğu rivâyet edilmektedir²⁷¹.

Buhârî'nin rivâyetine göre ise, Hz. Peygamber (s.a.s) Kâ'b b. Ucre'ye "*Bir koyun bulamaz mısın?*" diye sormuştur. Kâ'b "Hayır Ya Nebi!" deyince Rasulü Allah şöyle buyurmuştur. "*Üç gün oruç tut veya herbirine yarım sa' (yaklaşık 1kg 600 gr) buğday olmak üzere altı fakire tasadduk et ve başını traş et!*"²⁷²

Ata, Mücahid, Tavus ve Hasan Basri'nin "*Kurban ve yemek mekke'de yenir, oruç ise istenen yerde tutulur.*" dedikleri rivâyet edilmiştir. Ata'dan nakledilen başka bir rivâyete göre ise, "*Kurban mekke'de kesilir yani orada kan akıtılır, yemek ve oruç ise istenilen her yerde olur denmektedir*"²⁷³.

Bahsedilen Bakara sûresi 196. âyette iki türlü kurbandan söz edildiğini görmekteyiz. Birisi "*İhsar*" kurbanıdır. Bu hac ibadetinden engellenen kimsenin kurbanıdır. Buna '*hedy*' kurbanı ve "*İhsar hedy*" denmektedir. İkincisi ise bu âyette bildirilen fidye kurbanıdır ki, çok geniş bir anlam içerdiğini bahsettiğimiz '*nüsük*' tabiriyle ifade edilmektedir. Âyet, fidye hususunda hacı adayını '*üç gün oruç tutmak, altı fakiri doyurmak veya kurban kesmekten birini ifa etmede*' serbest bırakmaktadır. Yine eza veya hastalık sebebiyle ihramdan çıkılmasına fidye tabiriyle üç şeyden birini tercih hakkı tanınmaktadır. Âyette hastalığın zikredilmesi ayrıca önem arz etmektedir. "*Sizden kim hasta olur veya başından bir eziyeti varsa*" ifadesinde başın traş edilebilmesi için iki şart bulunmaktadır. Birincisi '*hastalık sebebi*', diğeri de '*başında bir eziyet*' bulunmasıdır. Bu iki durum karşısında traşa cevaz verilmektedir. Buradaki hastalıktan kasıt, saçın başta bırakılıp traş edilmediği takdirde zarar veren bir hastalık olduğunu anlamaktayız. Yani baş traş edilmediği durumda insana zararın gelmesi kastedilmektedir. Âyette '*hastalık*' lafzının yanı sıra "*başından bir eza bulunanın*" ayrıca zikredilmesi de hastalık dışında başka bir yolla başa gelen eziyete delalet etmektedir. Başın bitlenmesi, başın yarılıp tedavi için traş gerekmesi gibi durumları kastedilmektedir. Fakat '*ihisar*' durumundaki kişinin kurban kesmesinin gerekliliğini

²⁷¹ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.II, s.233.

²⁷² Buhârî, *Ebvabu'l-Muhsar*, s.9-12

²⁷³ İbn Kesir, a.g.e, c.II, s.233.

“Hacçı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer bunlardan alıkonursanız kolayınıza giden kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başınızı traş etmeyin”²⁷⁴ . âyetinin mutlak kurbanı emretmesinden anlamaktayız.

Beşinci emir: "Eğer güven içinde iseniz, Hac zamanına kadar umreden yararlanmak isteyen kimse kolayına gelen kurbanı keser."

Bahsi geçen âyetten anlaşıldığı üzere hac zamanına kadar umreden yararlanma olayı üç kısımdan müteşekkildir.

1. Önce hac sonra umre yapılan hac çeşitine ifrad hacçı, denilmektir.
2. Umre ve hacçı birleştirmek üzere niyetlenen hac çeşitine kıran hacçı denir.
3. Önce umre için, sonra hac için ihrama girilen hac çeşitine ise temettü hacçı denir.

Üzerinde durmaya çalıştığımız konu kurban ibadetidir. Bu ibadeti biraz daha iyi anlamak için hac çeşitlerinin detaylarına girmeden temettü' ve kıran hacçı kurbanlarını incelemek çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

Temettü' ve Kıran Hacçı Kurbanı: Temettü' ve Kıran hacçı edasında kurban kesmek vaciptir. Umre görevinin bitmesiyle hac görevinin başlaması arasındaki süre ihramsız geçirilmektedir. Bu sebeple hacı adayı “kolayına gelen” bir kurban keser. Bu kurban deve, sığır, koyun ve keçi hayvanlarından olabilmektedir²⁷⁵ . Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.s) temettü' hacçı ibadeti esnasında hanımlarına sığır kesmiştir²⁷⁶ . Temettü' veya kıran hacçı sebebiyle kesilen kurban bazı âlimlere göre zorlama kanıdır. Bazılarına göre şükür kanıdır. Bu duruma göre kesenin kurbandan yiyip yiyememesi hükmü de değişmektedir. İmam Şafiî (ö.204/820)'ye göre bu zorlama kanı 'fidye' olduğundan kesen kişi kurbanın etinden yiyemez. Hanefilere göre hac ve umre ibadetlerini birleştirdiği için yine cahiliyedeki hükmü kaldırdığından dolayı buna şükür kanı denmektedir. Bu şükür kurbanı tıpkı kurban bayramında kesilen şükür vesilesi olan kurban gibidir. Bu sebeple onun etinden, kesen yiyebilir hükmü verilmektedir²⁷⁷ .

İslam'dan önce araplar hac ve umreyi birlikte yapmayı reddederdi. Bu iki ibadeti birleştirmeyi kötü işlerden sayarlardı. Onlar tek seferde hem hac hem de umre yapmayı

²⁷⁴ Bakara sûresi, 2/196.

²⁷⁵ Kutub, **Fi Zilali'l-Kur'an**, c.III, s.310.

²⁷⁶ İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.II, s.234.

²⁷⁷ Alusi, **Ruhu'l-Maâni**, c.I, s.82.

büyük bir günah olarak kabul ederdi. Cahiliye arapları kendi uydurdukları kanunlara göre hac ve umre için ayrı ayrı yolculuklar yapmak gerekirdi. İslam bu şirk unsuru uygulamaya karşılık “*Hac ve umreyi tamamlayın!*” emriyle onların bu şirk içeren hükümlerini geçersiz kılmıştır²⁷⁸. Âyette Mescid-i Haram içinde yaşayanlardan hariç bu sınırlama kaldırılmaktadır. Mescid-i Haramda yaşayanların ayrı yolculuk yapmaları zor olmadığı için hac ve umreyi ayrı ayrı yapmaları gerekmektedir²⁷⁹.

Âyetin başından itibaren tarif edilen engelleme, ölüm, hastalık ve eza durumunda fidye olarak kurban kesmek gerekmektedir. Âyetin bir önceki emrinde kurbanla beraber sadaka ve oruç fidyeleri zikredilmektedir. Yine âyette kurbanlık bulamayanın oruç tutmaları emredildiği dikkate alınır, burada emredilen kurbanın da icbar zorlama kurbanı olduğu anlaşılmaktadır. Hanefî mezhebinde göre burada emredilen kurban icbar kurbanı değildir. Umre ve haccı birleştirme sebebiyle kesilmesi istenilen şükür kurbanıdır. Çünkü kıran haccı temettü haccından temettü haccı da ifrad haccından daha efdaldir²⁸⁰. Şafii mezhebine göre kıran ve temettü haccı için emredilen kurban zorlama kanıdır. Yani kıran ve temettü sebebiyle meydana gelen eksiklik için bir fidye kurbanı gerekmektedir.

Hiz. Ömer (r.a)’den nakledilen rivâyete göre, “*Allah haccı ve umreyi tamamlamayı emrediyor.*”²⁸¹ âyetine binaen Hiz. Ömer (r.a)’in temettü haccını reddettiği ve nehyettiği nakledilmektedir. Hiz. Ömer (r.a)’in bu ihtilafının sebebiyse, Hiz. Peygamber (s.a.s)’in veda haccıdır. Hiz. Ömer (r.a)’in rivâyetinden anlaşılacağı üzere Hiz. Peygamber veda haccı esnasında kıran haccına niyet etmektedir. Bu durum Hiz. Peygamberin veda haccı ile ilgili yaptığı hac hakkında gelen farklı rivâyetlerden kaynaklanmaktadır²⁸². Nitekim bazı rivâyetlerde Hiz. Peygamber (s.a.s)’in temettü haccını bazı rivâyetlerde ise kıran haccı yaptığı bildirilmektedir. Konumuz açısından önemi ise Hiz. Peygamberin her iki haccı yerine getirirken her iki hacda da kurban kestiği gerçeğidir²⁸³.

²⁷⁸ Ateş, a.g.e, c.I, s.343.

²⁷⁹ İbn Kesir, a.g.e, c.I, s.234

²⁸⁰ İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer, **Reddu’l-Muhtar Ale’d-Dürri’l-Muhtar Şerhu Tenviri’l-Ebsâr**, (I-V) Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Çev. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yay. İstanbul, 1982, s.33.

²⁸¹ İbn-i Kesir, **Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim**, c.I, s.234.

²⁸² Buhari, **Ebvabu’l-Muhsar**, s.44.

²⁸³ İbn-i Kesir, a.g.e, c.I, s.234.

Altıncı ve yedinci emir: "Kurban bulamayan kimse üç günü hacda ve yedi gün döndüğünüz zaman olmak üzere tam on gün oruç tutması gerekir. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da oturmayanlar içindir. Allah 'tan korkun ve bilin ki O'nun azabı pek ağırdır!"

Âyette kurban bulamayanların oruç tutması emredilmektedir. Kurban veya orucun hikmeti umre ile hac ibadeti arasında kalbin Allah'a bağlılığını devam ettirmektir. Umre ile hac arasındaki ihramsız dönemde haccın disiplinli atmosferinden ve bu ibadet sûresince kalbi sürekli etkisi altında bulunduran çekingenlik ortamından çıkarmamaktır. Harem-i şerif'te oturanlar ise, sürekli burada bulduklarından onlar için bir geçiş süresi söz konusu değildir²⁸⁴. Bu ayette kurban bulamayan kimselerin hem hac esnasında hemde döndüklerinde belirli gün sayısında oruç tutmasını istenmektedir. Diyebiliriz ki kul, bir bakıma kendi dünyevi arzularını bırakan, nefsinin isteklerini yenerek ilahi huzurda nefsinin de kurban etmeyi öğrenmektedir.

2.2.6. İsrailoğullarında Yaşanan Bir Cinayeti Belirleme Aracı Olan Kurban

Kur'an'da geçen bir diğer kurban konusu 'bakare' olayıdır. Hz. Musa döneminde İsrailoğulları arasında yaşanan bir cinayet sebebiyle Kur'an bu olaydan bahsetmektedir. İsrailoğulları, cinayetin aydınlatılması konusunda Hz. Musa'nın rabbinden yardım istemektedir. Hz. Musa kendisine gelen vahiyle, onlara bu olayın aydınlatılması hususunda bazı bilgi vermektedir. İlgili âyette "*Hani siz bir adam öldürmüştünüz de peşinden katilin kim olduğu hakkında birbirinizle kavgaya tutuşup suçu üzerinizden atmıştınız. Hâlbuki Allah sizin gizlediğinizi meydana çıkarır*"²⁸⁵. buyrulmaktadır.

2.2.6.1. Âyetin Nüzûl Sebebi

Abdullah b. Abbas diyor ki: "*Hz. Musa'nın döneminde, İsrailoğullarından malı çok olan ihtiyar bir zat vardı. Bu ihtiyarın fakir yeğenleri vardı. İhtiyar adamın çocuğu yoktu. Öldükten sonra kendisine kardeşinin oğulları mirasçı olacaktı. Bunlar: "Keşke amcamız ölse de kendisine mirasçı olsak" diyorlardı. Amcaları uzun süre yaşayınca şeytan onlara gidip, "Siz amcanızı öldürüp malına mirasçı olsanız ve yabancı bir şehre*

²⁸⁴ Kutub, a.g.e, c.I, s.311.

²⁸⁵ Bakara, 2/72.

götürerek oranın halkından diyetini alsanız nasıl olur." şeklinde vesvese verdi. O dönemde bir insan öldürülür de mevcut olan iki şehirden hangisinde bulunursa diyeti o şehrin halkı ödermiş. İki şehirin arasında bulunacak olursa mesafe ölçülür, ceset hangi şehre daha yakınsa diyeti o şehir ödermiş. Amcaları uzun süre yaşayınca yeğenleri, şeytanın vesvesesine kapılmışlar ve amcalarını öldürüp diğer şehre götürmüşler ve oraya bırakmışlardır. Sabah olunca da amcalarını öldüren bu yeğenler, o şehir halkına gidip "Amcamız sizin şehirin kapısında öldürülmüş, Allah'a yemin olsun ki onun diyetini bize ödeyeceksiniz." demişlerdir. Şehir halkı: "Allah'a yemin ederiz ki biz onu öldürmedik, onu öldüreni de bilmiyoruz. Şehrimizin kapısını kapadıktan sonra sabaha kadar da hiç açmadık." demişlerdir. Bunun üzerine iki tarafta Hz. Musa'ya başvurmuşlardır. Öldürülen adamın yeğenleri: "Biz amcamızı bunların şehirlerinin kapısında ölü olarak bulduk." dediler. Şehir halkı ise "Allah'a yemin olsun ki biz onu öldürmedik, şehirin kapısını akşamleyin kilitledikten sonra sabaha kadar hiç açmadık." dediler. İşte bunun üzerine Cebrail (a.s.) herşeyi işiten ve bilen Allah tealanın Hz. Musa'ya "Onlara de ki: "Allah sizin bir sığır kesmenizi ve o sığırın bir parçasıyla ölen kişiye vurmanızı emrediyor." âyetini bildirdi²⁸⁶.

2.2.6.2. Âyetin Kelime Tahlili

"Bakare" kelimesi 'bakar' sözcüğünün müennesi veya müfredi olarak ifade edilmektedir. 'Bakar' sözcüğü 'manda hayvanını da kapsayacak biçimde sığır cinsi hayvanlar' için isim olarak kullanılmaktadır. Buna göre, 'bakare' kelimesi 'manda hayvanı ile erkek veya dişi sığır, inek ya da bir öküz, bir tosun veya bir düve hatta boğa' olabilmektedir. 'Bakr' kelimesi ise 'yarmak' anlamına gelmektedir. Bu hayvanın çift sürme, toprağı yarma özelliği ön plandadır. Bu eylemlerinden dolayı bakare hayvanı için bu isimin verildiği görülmektedir.²⁸⁷

2.2.6.3. Âyetin Genel İzahı

Hz. Musa (a.s.) zamanında İsrâiloğulları arasında bir cinâyet vukû bulmaktadır. Kur'an âyetlerinde bu cinâyetin aydınlatılması olayı anlatılmaktadır. İsrâiloğullarının

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.I, s.245-247.

²⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.I, s.381.

kendi aralarında bu konu hakkında büyük tartışmalar yaşanmıştır. Yaşanan bu tartışma ve işin içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Bu durum sebebiyle İsrâiloğulları kendi aralarında Hz. Musa (a.s.)'ya danışma kararı vermişlerdir.

Onlar, Hz. Musa'ya gelerek Ey Musa! *'Bizim adımıza Rabbine dua et, bize onun ne olduğunu açıklasın' dediler.*²⁸⁸ ve gelecek olan emri beklediler. Hz. Musa *'Allah bir sığır kesmenizi emrediyor'* dedi. Bu mesajı duyan ve adeta öfkeden çıldıran, İsrâiloğulları hayretler içinde şaşkına döndüler. Bu şaşkınlıklarıyla beraber, Ey Musa! *'Sen, bizimle alay mı ediyorsun?'*²⁸⁹ diyerek karşılık verdiler. Çünkü İsrailoğullarını hayret ve şaşkınlığa çeviren onların öfkelerini kabartan şeyin ardında *'sığır hayvanına verilen bir kutsallık'* bulunmaktaydı. İsrâiloğullarının sığır hayvanını kesme emrine hayret etmelerinin sebebi, bu hayvanı mukaddes kabul etmeleri idi.²⁹⁰ Yukarıda *'Yahudilikte Kurban'* başlığı altında onların 'apis boğasını' kutsal saydığından bahsetmiştik. İsrâiloğullarının uzun yıllar Mısır'da yaşamış olduğundan ve Mısır kültürünün etkisi altında kaldıklarından bahsedilmiştir. Bu zaman zarfında İsrâiloğullarının, Mısır kültüründen etkilenecek boğayı kutsal olarak saydıklarına değinmiştik. Yine bilindiği üzere Hz. Musa Sînâ dağında bulunduğu sırada, kavminden Sâmirî adında biri altından bir buzağı heykeli yapmıştır. Sâmirî'nin yaptığı buzağı heykeline, İsrailoğulları tapmaya başlamışlardır. Aslında İsrailoğulları bir noktada bu altın buzağı ile beraber maddiyata tapmışlardır. İsrâiloğulları'nın taptıkları boğa, buzağı, sığır kültü özellikle uzun süre yaşadıkları Mısır'ın tarım bölgelerinde yaygın olarak görülmekteydi. Mısırdaki tarım işlerinde boğa hayvanları yaygın kullanım araçlarındandı. Onlar, 'Apis' adı verilen boğa hayvanını tanrı Osiris'in bedenleşmiş şekli olarak kabuletmekteydi. İsrailoğullarının tarım kültüründeki boğa hayvanından ve Mısır'ın kendine özgü inanç kültüründen etkilendikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onlar Hz. Musa'nın Rabbinin, onlara boğa hayvanını kestirmek istemesine anlam veremiyordu. Öyleki onlar zihinlerinde boğanın kurban edilebileceğini tasavvur dahi edemiyordu.

İsrâiloğulları Hz. Musa'yla gelen ilahi mesaj karşısında Allah'ın kurban etmelerini istediği sığır hayvanını kesilmek için direnme kararı aldılar. Öyle ki, o sığırı kesmemek için çok direndiler. Aldıkları karar neticesinde bahsedilen hayvanın

²⁸⁸ Bakara, 2/68.

²⁸⁹ Bakara, 2/67.

²⁹⁰ Ateş, **Yüce Kur'an'ın Tefsiri**, c.I, s.181.

nitelikleri hakkında gereksiz sorularla hem Hz. Musa'nın hemde kendilerini zorlaştırdılar: Yine onlar Ey Musa! *"Bizim adımıza Rabbine dua et, bize onun ne olduğunu açıklasın"* dediler. Hz. Musa: Allah diyor ki: *'O, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek"*. *'Size emredileni hemen yapın'*²⁹¹ dedi. İsrâiloğulları inat ettiler verilen bu emirle kurbanı yine kesmediler. Hâlbuki rastgele bir sığır kesselerdi, kesilen hayvanla bu emir yerine getirilmiş olacaktı²⁹². Yine onlar Hz. Musa'ya gelerek *"Bu defa: 'Bizim için Rabbine dua et, bize onun rengini açıklasın',"* dediler. Hz. Musa, O diyor ki: *'Sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan bir inektir'*²⁹³ dedi. Bu sefer başka sorularla geldiler. *'Söz konusu ineğin daha başka hangi özellikleri bulunduğunu nedir dediler?'*. Hz. Musa'ya *"Bizim için, 'Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, nasıl bir sığır keseceğimizi anlayamadık. Biz, inşaAllah emredilen şeyin yapılma yolunu buluruz' dediler."*²⁹⁴ Sonra Hz. Musa onlara dedi ki: *"Allah şöyle buyuruyor: 'O, henüz boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, ekin sulamayan, serbest dolaşan kendi halinde salma, renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir'. 'İşte şimdi gerçeği anlattın' dediler ve bunun üzerine o ineği bulup kestiler. Ancak az kalsın kesmeyeceklerdi."*²⁹⁵ Kur'an bu olayla ilgili *"Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmıştınız."*²⁹⁶ beyanıyla İsrailoğullarına istemeye istemeye vasıflarının belirlendiği bir inek kurbanı bulup onu kesmelerini emretmiştir.

Sonuç olarak, putperest bir kavim olan Mısırlılar 'Apis' boğasına tapıyordu. Onlardan etkilendiği düşünülen İsrâiloğullarıda, 'Apis' boğasına tapmaktaydı. İsrâiloğulları için boğa kurban etmek, Mısırlılardan almış oldukları tanrı kültürüne ait bir inanç gereği olması yönüyle tanrıları boğazlamak anlamına gelmekteydi. İsrâiloğulları açısından bakılacak olursa, Hz. Musa'nın ferman ettiği *'Allah bir sığır kesmenizi emrediyor'* şeklindeki böyle bir emir, onlar için bir devrim ya da ihtilal anlamı taşımaktaydı. Bu çok basit ve kolayca yerine getirilebilecek bir emir ve hemen yapılması mümkün bir iş olarak gözükmekteydi. Öyleki onlar, Mısır'dan

²⁹¹ Bakara, 2/68.

²⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.I, s.338-340.

²⁹³ Bakara, 2/69

²⁹⁴ Bakara, 2/70.

²⁹⁵ Bakara, 2/71

²⁹⁶ Bakara, 2/72.

etkilendikleri bu şirk unsuru haline gelen boğa kültü meselesini aşırı kutsallaştırmıştı. Bu hayvanın kesilmesi eylemini içlerine sindirebilecek bir durumda değillerdi. Hatta sindirmek ya da memnun olmak bir yana dursun onlar, Hz. Musa'nın Rabbi tarafından bu durumun hayır vesilesi olduğunu anlayamamaktaydı. İsrâiloğullarının bu durumu anlayamadıkları Hz. Musa'ya karşı, "*Böyle şey mi olur, sen bizimle eğleniyor musun?*" demelerinden anlaşılmaktadır.²⁹⁷

Özetleyecek olursak, Kur'an toplum veya kişilerin şirk unsuru barındırdığı her yanlış uygulama ve eylemi kaldırmayı hedeflenmektedir. Kur'an kişi veya toplumların inancının merkezine Tevhidi yerleştirmek istemektedir. Aksi söz konusu olan tüm şirk unsuru barındıran her şeyi reddetmektedir. Bu nedenle Hz. Musa'ya aralarında bir anlaşmazlık sebebiyle gelen ve Mısır putperestliği etkisinde kalan İsrailoğullarının tanrı olarak kabul ettikleri sığır hayvanı Kur'an tarafından hedef alınmaktadır. Şirk unsuru haline gelen ve tevhid inancına kökten zarar veren, tanrı haline getirilen sığır hayvanının kesilmesini yine Kur'an istemektedir. İsrailoğullarının kendi eliyle gerçekleştirilmesini emretmektedir. Tam bu noktadan hareketle sığır hayvanının kesim eylemi İsrailoğullarının kendi elleriyle gerçekleştiğinde, İsrâiloğullarının Mısır kültürüne özenerek şirk unsuru haline getirdikleri putperestliğe son verilmiş olacaktır. Bu durum içerisinde çaresiz kalan İsrailoğulları sığır hayvanını keme hususunda çok direnmektedir. Ne varki inek kesme eylemi gerçekleşmektedir. Bu kesme eylemi tıpkı Hz. İbrahim'in putları kırması gibidir. Onlarda her ne kadar bu emirle zorlanmış olsalar bile kendi putlarını da kırmayı ilahi mesaj sayesinde başarabilmişlerdir. Aslında altın buzağı kültüründen etkilendikleri dünyaya aşırı tapınma eylemine de son bulmaktaydı. Bu vesileyle İsrailoğulları varlıklarından beri böylesi bir şirk unsuru putu kırmaya yönelmektedir. Ku'an ise İsrailoğullarının sığır hayvanını kesmeleri sebebiyle hem inançlarında hemde onların zihinlerinde büyük yaralar açmayı hedeflemiştir. Kur'an, bahsedilen sığır hayvanının kesimiyle eski Mısır dönemine ait şirk unsuru kalıntılar taşıyan İsrailoğullarının hayvana tapma eylemlerini yıkılmıştır. Kur'an bu olayı konu edinerek bir kez daha bu olay sayesinde tevhid inancına vurgu yapılmaktadır.

²⁹⁷ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.I, s.382.

2.2.7. İhramlının Yasak Bir Fiil İşlemesi Durumunda Kesmesi Gereken Kurban

Başlıkta belirttiğimiz bu hususu ele alan âyet Mâide sûresinde geçen 95. âyetidir. İlgili âyetin anlamı şöyle verilmektedir. "*Ey müminler, ihramlı iken av hayvanı öldürmeyin! Sizden kim bu durumda iken kasden av hayvanı öldürürse, öldürdüğüne denk olan bir hayvanı ceza olarak öder. Bu cezayı vurulan av hayvanının dengi olduğuna karar verebilecek iki adaletli kişi gereklidir. İki adaletli kişi bir kurbanlığı ceza olarak kâbe'ye ulaştırıp kesmesi hususunu tasdik eder. Yahut ceza ile yükümlü olan keffaret olarak yoksullara yemek yedirmesi lazım gelir. Ya da bunun dengi kadar gün oruç tutması gerekir. Böylelikle işlemiş olduğu suçun cezasını vebalini tatmış olsun. Allah geçmişteki günahları affetmiştir. Fakat kim bir daha aynı günahı işlerse, Allah ondan intikam alır! Şüphesiz Allah, aziz, üstün iradeli ve intikam sahibidir!*"²⁹⁸.

2.2.7.1. Âyetin Nüzûl Sebebi

Müfessir Mukatil (ö.150/767)'in rivâyetine göre, bu âyet Ebu Yüsr Amr b.Mâlik el-Ensarî (ö.30/655)'nin hakkında nâzil olmuştur. Bu zat Hudeybiye'de umre niyetiyle ihramlı iken bir yaban eşeğinin arkasına düşüp onu öldürmüştür. Bunun üzerine "*ihramlı iken av öldürmeyin!*" âyeti nâzil olup genel bir hüküm bildirilmektedir²⁹⁹.

2.2.7.2. Âyetin Kelime Tahlili

Âyette "*hurum*" sözcüğü geçmektedir. "*Hurum*" sözcüğü '*haram*' kelimesinin çoğuludur³⁰⁰. Aynı şekilde "*muhrim*" sözcüğü ister harem isterse harem dışında olsun '*ihramlı kimse*' anlamında demektir³⁰¹.

Âyette geçen "*sayd*" kelimesi '*av*' demektir. Eti yenen hayvan ile eti yenmeyen hayvanlar için aynı anlamda kullanılmaktadır. Fakat örf'e göre daha çok eti yenen hayvanlar için kullanılmaktadır³⁰². Nitekim avlanmanın yasak olduğu özel durumlar ve özel mekânlar bulunmaktadır. Özel mekân olan harem bölgesinde avlanmak yasaktır. Nitekim bu yasağa rağmen bir Hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır. "*Beş*

²⁹⁸Maide, 5/95.

²⁹⁹ Hazın, *Lubabu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, c.II, s.204.

³⁰⁰ Elmalı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c.III, s.379.

³⁰¹ Elmalı, a.g.e, c.III, s.379.

³⁰² Elmalı, a.g.e, c.III, s.379-380.

şey 'çaylak, karga, akrep, fare ve kuduz köpek hayvanları' hem harem de hemde harem dışında öldürülür demiştir. "kuduz köpek" kavramında diğer yırtıcı hayvanların öldürülmesinin caiz olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır³⁰³. âyet-i kerime "ihramlı iken av hayvanı öldürmeyin! Sizden kim bu durumda iken kasden av hayvanı öldürürse" demek sûretiyle, ihramlı iken veya harem-i şerifteyken avlanmayı yasaklamaktadır. Yalnız, bilerek / kasden ve ihramlı iken bir av hayvanını öldüren kimseye ceza olarak kurban, sadaka veya oruç tutma cezalarından birisi verilmektedir. Çalışmamız açısından bizim burada üzerinde duracağımız konu kurbandır.

2.2.7.3. Âyetin Genel İzahı

Açıklamaya çalıştığımız Mâide sûresinin 95. âyetinin genel izahı konumuz açısından ve kurban ibadeti bağlamında gereklidir.

1. Âyetin genelinden anlaşıldığı üzere, ihramlı iken veya harem-i şerifte hiçbir av hayvanı öldürülemez. Yine âyetten anlaşılacağı üzere Allah '*kasden avlanan, bilerek hayvan öldüren kimseden*' bahsetmektedir. Hataen ve unutmadan dolayı hayvan öldüren kimseden bahsetmemektedir.

Ancak Âlimlerin ekseriyeti, bilerek veya bilmeyerek dahi olsa av hayvanı öldüren kimse için âyette belirtilen cezaları ödemek zorunda olduğu görüşündedir. Onlara göre haremde av hayvanını kasden öldüren hem günahkâr olur hemde cezayı ödemesi gerekmektedir. Bilmeyerek öldüren kimse ise, günahkâr olmasa bile kınanır. Ancak beraber belirtilen cezayı yine de çekmesi gerekir³⁰⁴. Fakat Said b.Cubeyr (ö.94/713) ile onun görüşünü kabul eden Davud-i Zahirî (ö.270/884)'ye göre, âyette bildirilen ceza, sadece haremde bilerek hayvan öldüren kimse içindir. Haremde hata ile hayvan öldürene ceza gerekmez³⁰⁵.

2. İmam Şafî' (ö.204/820)'ye göre, ihramlı kişi, eti yenmeyen bir hayvan öldürüldüğü takdirde ceza gerekmemektedir³⁰⁶. İmam Ebu Hanife'ye göre, eti yense de yenmese de, ihramlı iken veya Harem'de öldürülen hayvan için ceza vardır. Hatta ihramlı kimse ihramlı olmayana yol gösterip bir hayvan öldürmede yardımcı olsa,

³⁰³ Elmalı, a.g.e, c.III, s.379

³⁰⁴ Şafî, **el-Umm**, s.134-135.

³⁰⁵ Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, c.III, s.64.

³⁰⁶ Hazin, a.g.e, c.II, s.204.

ihramlıya yine ceza gerekir³⁰⁷. Yukarıda bahsettiğimiz Hadis-i şerifin bildirdiğine göre, 'karga, çaylak, akrep, fare ve 'akur ve kuduz köpek' ihram iken öldürülebilir. Bazı rivâyetlerde bu hayvanlara 'yılan hayvanı' da ilave edilmiştir³⁰⁸.

3. İbadetlerle ilgili, kur'an'ın koyduğu cezaların çoğu malî cezalar olup fakirlerin ve toplumun menfaati gözetilmektedir. Bu âyette ihramlı iken kasden hayvan öldüren kişinin cezası çok açık mâli cezalar kapsamındadır. Öyle ki bu mâli cezalar suçluyu ekonomik yönden para harcamaya zorlarken sosyo-ekonomik açıdan fakirlerin ve yoksulların iyiliği için yapılan eylemlerdendir. Ancak suçlunun kendisi de fakir veya yoksul olması halinde, nefsine bir ceza olarak âyette oruç cezası takdir edilmektedir.

İmam Şafii, İmam Mâlikî ve İmam Ebu Hanife'ye göre, mükellef bu cezalardan birini tercihte serbesttir. Ama Ahmed b. Hanbel, Züfer ve diğer Hanefî imamlarına göre, tercih olarak istediğini seçmek değil, sırasına uygun olarak yapmak içindir. Birincisine gücü yetmezse diğerini, diğerine de gücü yetmeyecekse bir sonrakini yapar,³⁰⁹ demektir.

Âlimlerin çoğunluğu, cezadaki bu tercih serbestliğinin yani istediğini tercih etmenin av hayvanı öldüren mükellef için olduğu görüşündedir. Hanefî imamlarından İmam Muhammed ise, bu tercihin mükellefe ait değil, cezayı tespite memur iki adil hâkim için olduğunu söylemektedir³¹⁰.

Yukarıda tefsirini sunmaya çalıştığımız âyet bir ihram yasağını ve bu yasağa uymayan kimseye ait cezaları içermektedir. Bunun yanı sıra ihramlıya başka yasaklar da getirilmektedir. İhram yasakları ve getirilen cezaların en mühim hikmeti, bir ibadet disiplini olmasıdır. Bahsettiğimiz Mâide sûresi 95. âyetten aynı sûrenin bir önceki âyeti olan 94. âyeti kerime de şöyle buyrulmaktadır. "*Allah sizi imtihan ediyor*" ifadesi ile "*Allah gaybte kendisinden kimin korktuğunu ortaya çıkarmak için...*"³¹¹ cümlesi, imtihan ve ibadet disiplininin sırrını gözler önüne sermektedir. Zira ibadetin temeli, "*gözle görülmeyen bir güçten korkup O'nun emirlerine itaat*" etmektir. Yani gayba imandır.

İhram yasakları cezalarının ekonomik cezalardır. Bu cezaların mâli olmasının konumuz olan kurban açısından birtakım hikmetleri vardır. "*İnsan çokça zalim ve çokça*

³⁰⁷ Ateş, a.g.e, c.III, s.63.

³⁰⁸ Ateş, a.g.e, c.III, s.63.

³⁰⁹ Hazîn, a.g.e, c.II, s.205.

³¹⁰ Hazîn, a.g.e, c.II, s.205.

³¹¹ Maide, 5/94.

cahildir!"³¹² âyetinin sırrına binaen insanoğlu tahribat ruhludur. Ancak tüm insanlar cahil ve zalim demek değildir. Nitekim insanların çoğu zalim ve cahildir. Her sene dünyanın her tarafından binbir türlü insan Mescid-i Haram'a gelmektedir. Eğer ihram yasakları olmasaydı, bu yasaklarda ekonomik cezalar verilmeseydi. O mukaddes topraklarda çok tahribat yapılırdı. Kimileri zalimlikten, kimisi cahillikten toprağını ve taşını, hatta Kâbe örtüsünü bile tahrip edip götürürdü. Hatta batıl inançlar veya cahillikleri nedeniyle o mübarek topraklara giden insanların toprağını ve taşını değişik memleketlere taşımalarından dolayı *'Uhud dağındaki okçular tepesini'* aşındırdıkları rivâyet edilmektedir.

Gerek diğer ibadetler açısından olsun gerekse bahsettiğimiz âyette cezaların hep mâli ağırlıktaki cezalar olduğunu görmekteyiz. Mü'minler, ibadetlerini yerine getirirken yaptıkları hatalardan dolayı Allah'ın hükmü gereğince bu hataların yerini mâli cezalar almaktadır. İhramlı veya ihramsız olsun, harem bölgesinde bulunan kişi ile harem bölgesinin çevresinde ihramlı olarak bulunan kişinin kasden yabancı kara hayvanı avlmasının yasak olduğu bildirilmektedir. *"iki adaletli kişinin vurulan av hayvanının dengi olduğuna karar verecekleri, bir kurbanlığı ceza olarak kâbe'ye ulaştırıp kesmesi veya keffaret olarak yoksullara yemek yedirmesidir."* emri, hikmetleriyle beraber mâli cezalar içeren ayetlerden biri olmaktadır.

İşte bu husus herşeyi en ince ayrıntısı ve hikmetleriyle bilen Allah'ın insanlara harem bölgesi hayvanlarına ve orada bulunan diğer canlıların korunması için mâli cezalar içeren hikmetlerdendir. Bu hikmetli mâli cezaların başında hemen hemen *'Kurban kesme cezası'* gelmektedir. Zira insanın en fazla sakındığı cezaların maddi cezalar olduğu bilinen gerçeklerdir. *"İnsan mal sevgisine karşı aşırı derecede düşkündür!"*³¹³ âyeti ise insanın bu zayıf yönüne işaret etmektedir. Haremdeki av hayvanları oraya gidenlerin mâli yükü içinde bulunmadığından, onlara zarar vermeleri kuvvetle muhtemeldir. Allah, ihram yasağı koyarak kişinin kazancından olan mâli bir ceza getirmekle Harem'in emniyetini sağlamıştır. Bu ehemmiyeti sağlamak amacıyla mâli cezalara *'Kurban ibadetini ve ibadete ait hayvanları'* eklemiştir. Böylece mükemmel bir ibadet disiplinini tesis edilmiş olmaktadır.

³¹² Ahzab, 33/72.

³¹³ Adiyât, 100/8.

2.2.8. Şükür Kurbanı

Âlimler, kurban ibadetinin gerekliliği konusunda genellikle Kevser sûresinin ikinci âyetini ve Rasulüllah'ın fiilî ve kavli sünnetini delil göstermektedir. Bunun için Kevser sûresinde bahsi geçen âyeti ve rivayet edilen hadisleri incelemek gerekir. Kevser sûresinde geçen âyetinin anlamı şöyledir: “*Biz sana Kevser’i verdik. O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes*”³¹⁴. Kurbanla ilgili Kur’an âyetlerine bakıldığında ‘Allah’a karşı şüküre’ öncelik verildiği görülmektedir. Bahsedilen bu sûrede kendisine verilen ‘Kevser’ karşılığında Allah’a şükretmesi³¹⁵ istenmektedir. Ayrıca Hz. Nebi’ye namaz kılması ve kurban kesmesi gerektiği bildirilmektedir.

2.2.8.1. Âyetin Nüzûl Sebebi

Kevser sûresi Hz. Peygamber (s.a.s)’e dininden dolayı buğzeden ona düşmanlık besleyen bazı müşrikler tarafından “*Ebter*” denmesi nedeniyle nâzil olduğu hususunda âlimler arasında ittifak vardır. İhtilafın bulunduğu yön ise söyleyenin kim olduğu ve ne sûretle söylediği hususudur. Sûrenin nâzil olmasına sebep olan olaylar şu şekilde rivâyet edilmektedir.

1. İbn Abbas’tan gelen bir rivâyete göre; Ebu Cehil, Hz. Peygamber (s.a.s)’e oğlu İbrahim öldüğü zaman “*Muhammed koptu*” demiştir. Yine İkrime’den rivâyet olduğu üzere Hz. Nebi’ye nübüvvet verilip Kureyşlileri İslam’a davet etmeye başladığı zaman Ebu Cehil arkadaşlarına ‘*Muhammed bizden koptu*’ ifadesini kullanmıştır. Sonra Muhammed ve onun arkadaşları hayırlı değil, asıl sizler hayırlısınız demiştir. Bunun üzerine Kevser sûresi nâzil olmuştur.³¹⁶

2. İbn Abbas ve İkrime’den gelen başka bir rivâyette, Ka’b b. Eşref, mekkeye geldiği zaman bir grup insan yanına varır ve ona derler ki: “*Biz hacılara su dağıtan ve kâbeye hizmet edenleriz. Sende Medinelilerin efendisisin. Biz mi hayırlıyız yoksa şu kavminden kopan kimse mi? O, kendisini bizden hayırlı sanıyor dediler. Bunun üzerine Ka’b b. Eşref, O, hayırlı değil, siz hayırlısınız*” dedi. O esnada, Kevser sûresi nâzil olmuştur.³¹⁷

³¹⁴ Kevser, 108/1-3.

³¹⁵ Fahrüddin Râzî, **Tefsîru’l Kebîr**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990, c.XXXII, s.123.

³¹⁶ Özdirek, Kurban İbadeti, s.182.

³¹⁷ Özdirek, **Kurban İbadeti**, s.182

Rivâyetlerden ve bu ifadelerden anlaşılacağı üzere şöyle bir durum görülmektedir. Hz. Peygamber, evlatlarının ölümüyle büyük üzüntüye kapılmaktadır. Bunun üzerine akrabaları ve kavminden olan düşmanları taziye ziyaretinde bulunmak veya teselli etmek yerine adeta bayram yaparlar. Onlar, Hz. Peygamberin kökünün kurduğuna, onun köksüz bir ağaç gibi kaldığına seviniyorlardı. Onların bu sevinçlerini kıyamete kadar kursaklarında bırakan Allah “*Biz sana Kevser’i verdik*”³¹⁸. âyetiyle dünyada hiçbir kimseye verilmemiş olan müjdeyi peygamberine vermektedir.³¹⁹

Sûrenin dönemi hususuna gelince kimi müfessirler bunun mekki döneme ait olduğunu kimi müfessirler de medeni döneme ait olduğu kanaatine varmaktadır. Müfessirlerin çoğuna göre, sûrenin üslubu ve içeriği onun mekkî olduğuna işaret etmektedir.

Elmalılı (ö.1942) bu sûrenin mekkî sûrelerden olup Medenî olamayacağını uzun uzun tartışmaktadır³²⁰. Suyûti, Kevser sûresinin medeni olduğu görüşünü savunur. Elmalılı, Suyûti’nin iddia ettiği gibi Kevser Sûresi’nin medenî oluşuna dair görüşünü kabul etmemektedir. Çünkü Elmalı, Suyûti’nin, bu sûrenin medeni olduğu iddiasının Kevser sûresinin nüzûl zamanıyla alakalı ve süre hakkındaki rivâyetlerden kaynaklı olduğunu savunmaktadır³²¹.

Bazı âlimler konu ile ilgili rivâyetleri uzlaştırarak Kevser sûresinin iki defa nâzil olduğunu ileri sürmüşlerdir³²². Eğer iki defa nâzil olsaydı Kur’an’da bu sûre iki defa yer alırdı. Çünkü Rahman Sûresi’nde ki “*Artık Rabbiniz’in nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?*”³²³. âyeti defalarca tekrar edilmiştir. Âyet tekrarlanıyorsa sûre de tekrar edilir denilmektedir. Rivâyet edilen sürelerin nüzûl sıralamalarına bakıldığında Kevser sûresi ilk nâzil olan mekkî sûreler arasına konulmaktadır.³²⁴ Medine’de indiğini iddia

³¹⁸ Kevser, 108/1.

³¹⁹ Eriş, Zehra, **Kısa Sûrelerin Tefsiri**, Erkam Yay, İstanbul, 2014, s. 350.

³²⁰ Eriş, a.g.e, s.350

³²¹ Müslim, **Salât**, 53 c.I, s.300. Hadis No: 400; bkz, Ebû Dâvûd, **Sünnet** 23, c.V, s.110. Hadis No: 4747; Nesâî, **İftitah**, 21, c.II, s.134. Hadis No: 902.

³²² Celâluddîn Abdurrahmân b. Kemal es-Suyûti, **el-İtkan fî Ulûmu’l-Kur’ân**, Dâru İbn Kesir ve Dâru’l Ulûmi’l-İnsaniyye, Dimaşk 1414/1993, c.I, s.42.

³²³ Rahmân, 55/13.

³²⁴ Derveze, M. İzzet, **Nüzûl Sırasına Göre Kur’an Tefsiri**, Çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Muharram Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım, Ekin Yay, İstanbul 1997, c.I, s.185.

edenler olsa bile sûrenin üslubu mekkidir. Âlimlerin çoğu da mekkî olduğu görüşündedir³²⁵.

Özetle Kevser sûresinin medeni olduğunu savunanlara göre daha risaletin başlangıç yıllarında Hz. Peygamber'e Mekke döneminde kurban kes emrinin verilmesi düşünülmez. Yine sûrenin medeni olduğu görüşünü savunanlara göre Hz. Peygamber'in kurban uygulaması hicretten iki yıl sonra olmuştur³²⁶. Kevser sûresinin Mekke döneminde indiğini savunanlar ise namaz ve kurbanın birlikte aynı sûrede emredilmiş olmasından dolayı mekki olduğunu iddia ederler. Yine mekki olduğu görüşünü savunanlara göre Cahiliye döneminde *"Müşrikler de namaz kılar, kurban keserlerdi. Fakat bunları putları için yaparlardı. İşte yüce Allah peygamberine namazın sadece Allah rızası için kılınıp, kurbanını da yalnız Allah adına kesmesini emretti"*³²⁷. durum böyle olunca Kevser sûresinin mekkî mi medenî mi olduğu hususundaki görüş ihtilafıdır. Mekki olması kuvvetle muhtemeldir.

2.2.8.2. Âyetin Kelime Tahlili

Âlimlerin çoğu, kurban bayramı günlerinde kesilen kurban kesme ibadetine dayanak olarak Kevser sûresi'ndeki *"Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"*³²⁸ âyetini delil almaktadır³²⁹. Bundan dolayı âyette geçen *"inhar"* kelimesine değinmek gerekmektedir. Bu kelime *'nahr'* kelimesinden türetilmektedir. *"Inhar"* emri manasına ihtilaf edilmektedir. Kaynaklar dikkatlice incelendiği zaman *"nahr"* kelimesinin manasıyla ilgili rivâyetleri şu beş grupta toplamak mümkündür.

1. Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan aktardığı ve cumhurun da kabul ettiği görüş, *"nahr"* kurban bayramında kurban kesme emrini ifade etmektedir³³⁰. Yalnız kurban kesme konusunda birleşenler ayrıntıda farklı görüşler ortaya atmaktadır. İbn Abbas, İkrime, Rebia ve Hasan, bahsedilen *'nahr'* kelimesini mutlak kurban kesme

³²⁵ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.IX, s.6172.

³²⁶ Gezgin, Ali Galip, **Kur'an'da 'Nahr' Kelimesi ve Türkiye'de Kurban İbadetinin Algılanışı**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Isparta 2005, s.33.

³²⁷ Âlûsî, Şihabuddîn Muhammed, **Ruhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1418/1997, c.XVII, s.230-232.

³²⁸ Kevser, 108/2.

³²⁹ Zeynuddin Zekeriyâ b. Muhammed, Zekeriyâel-Ensari, **Fethu'l-'Allâm bi Ehâdisi'l Ahkam**, Thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1990, s.656.

³³⁰ Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdadi Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesir fî İlimi't-Tefsîr**, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1994, c.IX, s.249.

manası görüşündedir. Mücahid, Ata ve Katade, deve hayvanını kurban etme olarak anlamaktadır. Said b. Cübeyr ve bir görüşe yine Mücahid'den gelen rivâyette Mina'da kesilmesi gereken yani mekân ismi zikredilerek o mekânda kurban edilmesi gereken deve anlamı verilmektedir³³¹.

2. Namaza başlarken iftitah tekbirinden sonra sağ eli, sol elin üzerine koyarak göğsün "*nahr*" denilen kısmında bağlamaktır³³². Anlamındaki bu görüşün sahibinin Hz. Ali'ye ait olduğu söylenmektedir.

3. Ebu Cafer'e ait olduğu kaydedilen görüş tahrime tekbirinde elleri göğüste *nahr* denilen yere kadar kaldırmaktır³³³. Rağıp el-İsfahani de (ö.502/1108) "*venhar*" kelimesinin "*kurban kes*" anlamına geldiğini vurgulamakla beraber '*eli boğaza götürme anlamı taşıdığı*' belirtmektedir. Hatta bu ifadenin '*nefsin şehvetini söküp atmağa*' teşvik olduğu görüşünde bulunduğunu söylemektedir³³⁴.

4. Ferrâ (ö.207/822)'a göre "*nahr*" kelimesi '*göğsü kibleye çevirmektir*'³³⁵.

5. Diğer bir görüşe göre de "*nahr*" kelimesinin anlamı '*Namazın Allah için kılınması ve kurbanın da Allah için kesilmesidir*'. Çünkü cahiliye döneminde insanlar bu ibadetleri Allah'tan başkası adına yapmaktaydı³³⁶.

Bu rivâyetlerde '*nahr*' ifadesi hem namazda elleri kaldırma hem de kurban kesme manasına kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu âyetin altına bu rivâyetlerden hangisini getirirsek, bahsedilen rivâyetin anlamına geldiği izlenimi uyandırmaktadır. "*İnhar*" emrine kurban kesme anlamı veren müfessir ve fakihler, âyette emredilen namaz ve kurbanı "*sabah namazını kıl ve kurban kes*" olarak yorumlamaktadır. Yine müfessir ve fakihler "*bayram namazını kıl ve kurban kes, Müzdelife'de sabah namazını cemaatle kıl sonra da Mina'da kurban kes ve nihâyet herhangi bir belirlemede bulunmaksızın genel anlamda sırf Allah için namaz kıl ve sadece O'nun adına kurban kes*". şeklinde de anlamışlardır³³⁷.

³³¹ Taberi, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, Mısır 1968, c.XXX, s.722-23.

³³² Taberi, a.g.e, c.XXX, s.721-22.

³³³ Taberi, a.g.e, c.XXX, s.722.

³³⁴ İsfahânî, Ebu'l-Hüseyn b. Muhammed er-Rağıp, *Müfredât li El-fâzi'l-Kur'an*, Thk. Safvân Adnân Davûdî, Dâru'l-Kalem, Şam, 2002. s.794.

³³⁵ Ebu Zekeriyâ Yahya b. Ziyad b. Yakup el-Ferra, *Meâni'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ali en-Neccar, Ahmed Yusuf Necati, Abdülfettah İsmail Şelebi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, c.III, s.184.

³³⁶ İbn Kesir, Ebü'l-Fida İsmail el'Kureşi, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (I-XII) Dâru'l-Kütübi'l Mısıriyye, ts. s.425.

³³⁷ Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Camu'li Ahkami'l-Kur'an*, 2.bsk, Kahire 1387, c.XX, s.148-149.; Ayrıca bkz, Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö.310/922), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili*

“*İnhar*” emrine “*kurban kes*” anlamı verenler, bu âyetteki talebin emir kipinde olduğunu ve bu emrin gereğine karşılık amel bakımından vucubunu gerektirdiğini söylemektedir³³⁸. Serahsi ve İmam Kâsânî’ye göre bir konuda “*şöyle yap ya da şöyle yapılınsın*” diye bir emir var ise bu emir vucuba delalet eder³³⁹. Bu âlimlere göre Kevser sûresi’nde geçen “*inhar*” emri, her ne kadar namazda sağ eli sol el üzerine koymak ve namazda kıbleye yönelmek gibi anlamlara gelse de burada “*kurban kesmek*” anlamında kullanılmıştır. Çünkü kurban kesmenin haricindeki diğer mânâlar namaz kılarken namazda yapılan davranışlardır. Bundan dolayı “*namaz kıl*” emrinden sonra namaza duran kişi açısından ellerini şöyle bağla. Veya namazda ellerini göğsüne kaldır demek sûretiyle namazın diğer rükunlarından ayrıca bahsetmenin bir anlamı yok denilmektedir³⁴⁰.

“*Venhar*” kelimesine ‘*kurban kes*’ manasını verenler kurban kesmenin vucubiyetini savundukları “*venhar*” emri ile burada kastedilen hayvanın veya bu hayvana işaret eden devenin göğsün üst kısmından gerdanlık yerinden kesmek olduğunu savunmaktadır³⁴¹. Bu düşünce de olanlar bu hitabın Hz. Peygamber’e olduğunu ancak bunun aynı zamanda onun ümmetini de kapsadığını söylemektedir. Onlar bu görüşten hareketle gerekli şartları taşıyan müslümanlar tarafından kurban bayramı namazından sonra yapılacak ilk zorunlu işin kurban kesmek olduğunu kabul etmektedir. Buradaki kesimi emreden âyet ‘*Rabbin için namaz kıl ve kurban kes*’ âyetidir. Âyette ‘*kurban kesme fiili namaz kıl*’ filine emir ile bitişiktir. Âyetteki “*Venhar*” kelimesine bu manaları verenler buradan hareketle bayram namazının hemen akabinde yapılması gereken ibadetin bu noktadan hareketle sadece kurban bayramı günü kesilen ‘*udhiyye*’ kurbanı olduğunu savunmaktadır. Aynı zamanda burada bahsi geçen namaz ibadeti için kurban bayramı namazı olarak anlayanlarda bulunmaktadır.

Âyi'l-Kur'ân (I-XXX), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995, c.XXX, s.422-425; İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ ismâil, (ö.774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (I-VIII), Dâru'l-Endelus, 1.bsk, Beyrut, 1385/1966, c.VII, s.387-389.; Elmalılı, M.Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili* (I-IX), Eser Neşriyat, Haznedar Ofset, İstanbul 1979, c. IX, s.6197-6199.

³³⁸ Muhammed b. Ahmed Serahsi, *el-Mebcut*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1989, c.XII, s.8; bkz, Ebu Bekir Muhammed Râzi ec-Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1993, c.III, s.42.; Muvffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudame, *el-Muğnî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1997, c.IX, s.95.

³³⁹ Cassâs, Ebû Bekr Ahmed Râzi, (ö.370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (I-III), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1993, c.III, s.42; ayrıca bkz, Serahsî, *el-Mebcut*, c.XII, s.8; Alâuddîn b. Mes'ud Kâsânî, *Bedâyi'u's-Sanâ'i fi Tertîbi's-Şerâi*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1997, c.V, s.62.

³⁴⁰ Cessas, a.g.e, c.V, s.42.

³⁴¹ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c.III s.71; Kâsânî, *Kitâbu Bedâ'i's-Sanâ'i fi Tertîbi's-Şerâi*, c.V, s.62.

2.2.8.3. Âyetin Genel İzahı

Kevser sûresi 2. âyette, kendisine pek çok hayır lütfedilmiş olan Hz. Peygamber'in bu nimetlerin şükrünü eda etmek üzere sadece Allah'a yönelerek namaz kılması ve O'nun rızâsı için değerli mallarından kurban kesmesi emredilmektedir. Bu sûretle putlar için kurban kesen müşriklerin çok tanrılı inancını silip tevhid inancını yerleştirmesi ve kesilen kurbanlar sayesinde Allah'a şükrün eda edilmesi amaçlanmaktadır. Yine âyette vurgulanan husus, belli bir namaz veya sadece kurbana yönelmek manasında değildir. Allah'a karşı bütün namazlarda ve gerektiği koşullarda şükür ibadetinin yerine getirilmesi bağlamındadır. Bu bağlamda bütün nimetlerin sahibi olan Allah kendisine şükür edilmesi istemektedir. Allah'ın bu ibadetleri kendine özgü kılması yine yalnızca Allah'a ibadet edilmesinin gerektiğine vurgu yapılmasındandır.

Sonuç olarak Kevser Sûresi 2. âyette, kendisine pek çok hayır lütfedilmiş olan şahsın Hz. Peygamber olduğu aşikârdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu kadar nimetlere karşılık şükür istenmektedir. Bu şükürü eda etmek için sadece Allah'a yönelerek namaz kılması ve O'nun rızâsı için değerli mallarından kurban kesmesi emredilmektedir. Bu bağlama aykırı şekilde putlar için kesilen kurbanlar reddilmektedir. Âyet, müşriklerin çok tanrılı inancını silip tevhid inancını yerleştirmek ve kesilen kurbanların sadece Allah'a sunulması hususunda Cahil Araplara ve müşriklere hem uyarı hemde mesaj vermektedir.

Âyetteki '*Namaz kıl*' emrinden hareketle, bilindiği üzere namaz, azdan çoğa göre arttırılarak Mekke döneminde, yaygın kanaate göre hicretten üç yıl kadar önce gerçekleşen mi'rac olayında farz kılındı. Kurban ibadeti uygulamasına Hz. Peygamber hicretten iki yıl sonra başladığı bilinmektedir³⁴². Bu âyette geçen namazın beş vakit namaz mı, bayram namazı mı olduğu konusunda farklı tesbit ve değerlendirmeler vardır. Âyetteki kurbanın da vâcip veya sünnet kurban mı yoksa nâfile de dâhil olmak üzere mutlak kurban mı olduğu tartışılmaktadır. Bize göre âyette vurgulanan husus, belli bir namaz ile beraber kurban kesmek gerektiğidir. Bütün ibadetler içerisinde namaz başta olmak üzere, Kevser sûresinde anlatmaya çalıştığımız "*Udhiye*" kurbanı ibadetini bütün nimetlerin sahibi olan Allah'a, özgü kılınması şartıyla ibadete dönüştürülmesidir.

³⁴² Dönmez, İbrahim Kâfi, Çağrıcı, Mustafa, Karaman, Hayreddin, Gümüş, Sadrettin, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, DİB Yay. Ankara, 2006 c.V, s.700-702.

2.2.9. Kurbanlık Büyükbaş Hayvanların Nişane Oluşu ve Kurbanın Takva Boyutu

Konumuz bağlamında Hac sûresinin 36-37. âyetlerinin nüzûl sebebi, âyetlerin kelime tahlili, âyetlerin genel yorumuyla devam edelim.

Hac sûresi 36-37 âyetlerinde Allah şöyle buyurmaktadır. *“Büyükbaş hayvanları, kurban etmeyi de sizin için Allah’ın şairinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Ön ayaklarını bağlayarak onları boğazlarken Allah’ın adını anınız! Yanüstü yere düşüp öldüklerinde onlardan hem kendiniz yiyiniz, hem isteyen ve istemeyene yediriniz şükredesiniz diye o hayvanları istifadenize sunduk. Bu hayvanların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşmaz. Fakat sizin takvanız O’na ulaşır. Bu şekilde onları istifadenize sunduk ki, sizi hidâyete ilettiği gerekçesiyle Allah’ın büyüklüğünü dile getiresiniz. Muhsin olanlara müjdele!”*³⁴³

2.2.9.1. Âyetin Nüzûl Sebebi

Cahiliye halkı Kâbe’de kurban kestiklerinde bu hayvanların kanını Kâbe’ye sürerlerdi. Onlar Kâbe’yi kurbanlık hayvanların kanıyla kirletiyorlardı. Kâbe’ye ve etrafındaki taşlara bu hayvanların kanını sürerek Allah’a ulaştığını zannediyorlardı. Müslümanlar haccettikleri esnada cahiliye insanları gibi bu hayvanların kanını Kâbe’ye sürmeye kalkıştılar. Müslümanlar ise Kâbe’ye ta’zim ve saygı göstermeye konusunda cahiliye insanından daha layık olduğunu düşünüyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s)’e *‘bizde kurbanlarımızın kanlarından Kâbe’ye sûrelim mi’?* diye sordular. Hz. Peygamber bunu yasaklamadı. Ancak Müslümanların bu sorularına cevaben Allah (cc) şu âyeti nazil etti. *“Onların ne kanı ne de etleri Allah’a ulaşacaktır!”*³⁴⁴. âyeti bu hususla alakalı istemeden de olsa yanlışlık yapma isteği bulunan mü’minleri ikaz etmektedir³⁴⁵.

2.2.9.2. Âyetlerin Kelime Tahlili

Hac sûresinin 36. âyetinin başlangıcındaki ilk kelime *“büdñ”* sözcüğüdür. *“Büdñ”* sözcüğü ise *‘bedene’* kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin sığır hayvanları için kullanılıp kullanılmayacağı tartışılmaktadır. *“Büdñ”* kelimesine *“Kâbe’ye hediye edilen*

³⁴³ Hacc, 22/ 36-37.

³⁴⁴ Hacc, 22/ 36.37.

³⁴⁵ Kurtubî, *Camii’li Ahkami’l-Kur’an*, c.XII, s.65.

kurbanlık develer” denilmektedir. Bu kelimeyi İbn Ebi İshak (ö.151/768) iki damme ile okumaktadır³⁴⁶. Söz konusu “*Büdn*” kavramı “*iri cüsseli deve*” manası içinde kullanılmaktadır. Öyleki islam hukuku uleması “*büdn*” kelimesine hem deveyi hem sığırı yedi kişi kurban edebilir hükmünden hareketle, “sığır” hayvanını da dahil etmektedir. “*Büdn*” kelimesine ‘bedene’ kelimesi hamledilmek suretiyle bu kelime büyükbaş hayvanlarının genel adı olmuştur. Fakat koyun ve keçi ‘*bedene*’ kelimesinin kapsamı dışında tutulmaktadır³⁴⁷. Bu görüşlere göre Ebi İshak (ö.151/768), sığır hayvanını da dâhil ederek sadece büyükbaş hayvanlar için ‘*bedene*’ demektedir. Koyun, keçi hayvanını hariç tutmaktadır. Diğer görüşte olanlar deve hayvanının kesim şekliyle hareketle sığır hayvanını dâhil etmemektedir. ‘*Bedene*’ kelimesi içinde sığır hayvanına yer verilsin veya verilmesin genel görüşe göre deve hayvanına ‘*bedene*’ denir³⁴⁸.

Hasan Basrî, Mücahid, Zeyd b. Eslem âyette geçen “*savaffe*” kurban edilmek üzere sıra halinde duran, ‘*sıralanmış deve*’ hayvanıdır demektedir³⁴⁹. Yine İbn-i Mes'ud (r.a)’un okuduğu şekliyle “*savaffe*” ifadesi ‘*ayağı kıvrıp arkasına getirmek*’ anlamına gelmektedir³⁵⁰. Deve hayvanı kesim esnasında ‘*ön ayaklardan biri kıvrılıp bağlanarak, üçayağı üzerinde durdurup kesildiğinden*’ develerin kesim şekliyle hareketle “*savaffe*” kelimesi deve hayvanı için kullanılmaktadır³⁵¹.

Âyette geçen “*kânia*” kelimesi ise ‘*kanaat eden, fakirliğini göstermeyen*’ demektir. Ancak bu kelimenin anlamı hususunda da ihtilaf edilmektedir. Said b. Cubeyr (ö.94/713)’e göre “*kânia*” sözcüğü ‘*isteyen kimse*’ manasındadır. Mücahid (ö.103/721)’den gelen görüşe göre bu sözcük “*tamahkâr*” anlamındadır. Zeyd b. Eslem (ö.136/704) “ev ev dolaşan yoksul” olarak yorumlamaktadır. İkrime (ö.13/634)’den gelen rivâyete göre “*mekke ahalisi*” anlamındadır.³⁵² Fahr-i Razî ve Taberî “*kânia*” kelimesi için “*isteyen kimse*” anlamını tercih etmektedir³⁵³.

³⁴⁶ Razî, *Tefsiru’l Kebir*, c.XXIII, s.135.

³⁴⁷ İbn Kesir, *Tefsiru’l Kur’ani’l-Azim*, c.III, s.221.

³⁴⁸ Razî, a.g.e, c.VIII, s.225.

³⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, c.IX, s.153.

³⁵⁰ Razî, a.g.e, c.VIII, s.137; Taberî, a.g.e, c.IX, s.157

³⁵¹ Kurtubî, *Camii’li Ahkâmu’l-Kur’ân*, c.XII, s.161.

³⁵² Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, c.III, s.223.

³⁵³ Taberî, a.g.e, c.IX, s.156.

"*Mu'terra*" kelimesi ise '*fakirliğini gizlemeyip isteyen*' demektir. Bazı âlimler yine bu kelimenin "*istemeyen*" anlamında olduğunu söylemişlerdir³⁵⁴.

"*Kania*" sözcüğü '*isteyen*', '*Mua'terra*' sözcüğü ise '*istemedi zelil halini göstererek lisan-i hal ile isteyen*' anlamına gelmektedir, İbn Kuteybe bu görüşü savunmaktadır³⁵⁵. Bu bilgiler kapsamında ayetin genel izahını incelemekte birçok fayda bulunmaktadır.

2.2.9.3. Âyetlerin Genel İzahı

İşlemekte olan Hac sûresi 36-37. âyet-i kerimeler, sekiz alt başlıkta ele alınmaktadır. Alt başlık halinde sunduğumuz hususlar müminlere emir ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu emir ve tavsiyeleri maddeler halinde yorumlanmaktadır.

1. "*Biz sizin için büyükbaş hayvan kurban etmeyi, Allah'ın şairinden kıldık!*"

Âyetin bu cümlesinden kurbanın bir ibadet ve Allah'ın dininin sembolü olduğunu, yalnız O'nun adına kesilebileceğini anlamaktayız. Bu ifadelerden inananlar için şu dersler vardır.

a. Hac sûresi 36-37. âyeti kurbanın sadece Allah için olduğunu bildirmektedir. Bu sebeple "*Allah'ın dininin şiarı*" olan kurban kesme eyleminde doğrudan doğruya Allah'ın ismi zikretmek gerekir. Yine onun şanının yüceltilmesi istenmektedir. Kur'an büyükbaş kurbanlıklara "*Allah'ın şiarı*" diyerek bu hayvanların sadece Allah için kesilmesinin önemini vurgulamaktadır³⁵⁶. O halde başkası için kurban kesilemez. Her bir hayvan, Allah'ın malıdır. Ancak O'nun izni ve O'nun adıyla kurbanlıklardan faydalanılabilmektedir.

b. "*Şea'irillah*" sözüyle Allah, kurbanın sembol, bir işaret veya başka meseleleri kapsayan mecazî bir ibadet olduğunu buyurmaktadır. Kurbanın mecazî ibadet bağlamı oluşu ise, kişi gerektiğinde kendini "*Uhud Şehitleri*" gibi nişanlayarak Allah yolunda canını feda etmesi demektir. Böylece kişi mecazî bağlamda Allah'a kurban olmaktadır. Kişi malından en güzide olan bir hayvanı bu maksatla Allah'a feda edeceği gibi kendi canını feda etme konusunda asla geri durmaz. Kişi, Allah'a canını ve malını feda etme hususunda bir an bile olsa geri durmayacağını bu eylemiyle göstermek

³⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c.IX, s.156-157.

³⁵⁵ Kuteybe, *Garibi'l-Kur'an*, s.293.

³⁵⁶ Arabî, a.g.e, c.III, s.1288.

istemektedir. Ve temsilî olarak bunun hükmünü Allah yolunda kurban olmak olarak kabul etmektedir.

Kurban, kişinin canını Allah için feda etmekten çekinmeme konusunda bir mecaz olduğu aşikârdır. Kurbanın mecaz yönünü gösteren en büyük delillerden biri Hz. Peygamber (s.a.s)'in *'Uhud Savaşı'* öncesi gördüğü rüya örneğidir. Hz. Peygamber efendimiz rüyasını şöyle buyurmaktadır.

Ebu Musa (ö.42/662)'nin rivâyetine göre Rasulüllah şöyle demiştir. *"Ben rüyamda birtakım (ineklerin) sığırların boğazlandığını gördüm. Allah'ın bunu böyle yapması ve bana rüyamda böyle göstermesinde hayır vardır. Gördüm ki o sığırlar, Uhud günü şehit edilen müminlerdir!"*³⁵⁷.

"Uhud Şehitleri" önceden mecazî bir halde Hz. Peygamber (s.a.s)'in rüyasında mana Âlem-inde sığır şeklinde görünmektedir. Uhud günü kurban edilen her bir mü'mini peygamberimizin sığır (inek) olarak görmesi tamamen mecazîdir.

c. Hz.Peygamber (s.a.s)'in ifadesiyle kurban Hz. İbrahim (a.s)'in sünnetidir³⁵⁸. Hz. İbrahim ise Allah'ın emri gereği en sevdiği varlığı olan oğlunu feda etmekten çekinmemiştir. Allah emretti diye bıçağı oğlunun boğazında gezdirmiştir³⁵⁹. O halde kurban, Allah'ın emrini tereddüdsüz kabul etmek demektir. Hz. İbrahim'in milletinden olup Hz. İbrahim misali Allah'a teslim olunduğunda temsilî bir fiil haline gelmektedir. Kurban, Hz. İbrahim'in müthiş teslimiyetini hafızalarda her zaman canlı tutmaya yarayan sembolik bir hatıra olmaktadır.

d. Nasıl ki kelime-i şehadet müslüman olmanın bir şartı ise, kurban da Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (a.s)'in teslimiyetlerine bağlılığın bayrağı olmaktadır. Uhud savaşı *'İsmaili misal sahabelerin'* Allah ve Resûlu uğruna kurban olmanın fiilî tatbikatı olmaktadır. Uhud günü ashabtan özellikle gençler koşuşuyorken, Hz. Peygamber efendimiz onlara soruyor. *"Nereye gidiyorsunuz?"* Onlar Hz. Peygamberin gördüğü rüyasını ona hatırlatarak, *"rüyanda gördüğün boğazlanmış kurbanlıklar olmaya gidiyoruz yâ Resûlullâh !"* diye cevap veriyorlardı³⁶⁰.

³⁵⁷ Buharî, *Kitabu'l-Meğazî*, 26, c.V, s.39.

³⁵⁸ İbn-i Mace, *Edahî*, 3, c.II, s.1048.

³⁵⁹ Saffat, 37/105.

³⁶⁰ Köksal, Mustafa Asım, *İslam Tarihi*, Şamil Yay, İstanbul, 1981, c.III, s.66-67.

Hakikaten Ashab-ı Kiram (r.a) Uhud savaşında ve diğer gazvelerde kurbanın fiilî ve gerçek manasını ortaya çıkarmışlardır. Bu bağlamlarından hareketle müslümanlar kendi canlarını ‘İsmaili sahabilere’ bir bedel bir hatıra olması adına Allah’ın dini uğruna kurban etmekten geri durmamaktadır.

2. *"Onlarda sizin için hayır vardır!"*

Kurban, Allahın kullarına bir ziyafetidir. Et bulamayan veya almayan fakirlere, yoksullara Allah’ın bir ikramı olduğu aşikârdır. Kurban, Allah’ın kullarına sevap kazanmaya vesile olan ibadetlerden biri olmaktadır. Öyle ki kurban Allah ile kul arasında yakınlaşmayı sağlarken, zengin ve fakir arasında yardımlaşma ile bu yakınlığı sağlamaktadır. Kurban bu yönüyle de birçok hikmet ve hayırlara işaret etmektedir. Kurbanın böylece hem dünyevî, hem uhrevî birçok hayırlara vesile kaynağı olduğu görülmektedir³⁶¹.

3. *"Ön ayağını bağlayıp onları boğazlarken Allah’ın ismini zikrediniz!"*

Cahiliye Arapları ile müşriklerin hem et yemek için hemde putlarına kurban sunmak için hayvan kestiklerinden bahsetmiştik. Ne varki müşrikler ve cahiliye halkı kurban keserken Allah’ın adını değil, özellikle kendi putlarının adını zikrederlerdi. Onlar putlar aracılığıyla kestikleri bu kurbanlar ile Allah’a yaklaşmayı istiyorlardı. Bahsedilen âyette Allah kurban kesim esnasında ‘Allah’ın ismini zikredin!’ diyerek kendi isminin zikretmesini emretmektedir. Çünkü kurban yalnız Allah’a aittir. Yalnız O'nun adına kesilir. Kurbanlık hayvanlar zaten O'nun malıdır. Ancak O'nun izni ile müslümanlara helal olur. Nasıl ki nikâhta evlenecek kadın-erkek Allah izniyle birbirlerine helal oluyorsa, kurban ibadeti de Allah’ın ismini zikrettiğimizde böyle bir izin akdiyle helal olmaktadır. Allah ise mü’minlere kesecekleri kurbanlar üzerinde kendi isminin anılmasını isteyerek, müşriklerin ve cahiliye dönemi insanının yanlışlıklarına dikkat çekmektedir. Bu dikkat sayesinde mü’minlerin cahiliye insanı kurbanlarına Allah’ın ismini zikrettirerek muhalefet etmesini istemektedir.

4. *"Yanıüstü yere düştüklerinde, onlardan hem kendiniz yiyiniz, hem isteyen ve istemeyene yediriniz!"*

Çeşitli yönlerini açıklamaya çalıştığımız hac sûresi âyeti kurbanın Allah’ın ziyafeti olduğunu bize bildirmektedir. Kurbanın fakirlere Allah’ın bir ikramı olduğunu

³⁶¹ Cessas, Ebûbekir Ahmed b. Ali er-Râzî, **Ahkamu’l-Kur’an**, Beyrut 1992, c.III, s.323.

beyan edilmektedir.³⁶² Nitekim bazı âlimler bu âyetten kurbanın üçe bölünmesi gerektiği görüşündedir. Bu görüşe göre kurbanın bir kısmının fakirlere, bir kısmının komşu ve yakınlarla diğer bir kısmının da kendi ailesine ayrılması gerektiğini açıklamışlardır³⁶³.

5. *“İşte böylece o hayvanları sizin itaatinize ve hizmetinize sunduk, umulur ki şükredersiniz!”*

Âyette geçen *“Lealleküm Teşkürün”* cümlesi mü’minlere Allah’a karşı şükür etmeleri emredilmektedir. Allah, bu şükürün gerekçesini bu hayvanları istifademize sunmasından hemde o hayvanları rızıklandığı gerekçesiyle istemektedir. Mü’minlere kurbanlıkların şükür vesilesi olduğu hatırlatılmaktadır. Hayvanlar istifademize sunarak insanlara hizmet ve itaat ettiği vurgulanmaktadır. Örneğin Allah’ın üstün yaratmasıyla deve hayvanı çöl ikliminde seyahat esnasında, ulaşımda veya ticaret hayatında insanlar için birçok faydaları bilinen gerçeklerdendir. Allah bu hayvanları bir yönüyle müslümanlar için besleyip terbiye etmek suretiyle insanlara itaat etmelerini sağlamıştır. Böylesine mükemmel bir hizmetten dolayı insanların, Allah’a ayrıca şükretmesi lazım gelmektedir³⁶⁴. İşte âyetin kurbanlık hayvanlara ve diğer hayvanlara karşı inanlardan şükür istemesi Allah’ın bu hikmetleri sebebiyledir.

6. *“Bu hayvanların ne etleri ne de kanları Allah 'a ulaşmaz, fakat sizin takvanız ulaşır.”*

Âyetlerin nüzûlü cahiliye araplarının kestikleri kurbanların kanını Kâbe’ye sürüp etlerini de serpmeleri sebebiyledir. Zira o dönemin insanları kurbanlarının kan ve etinin putlar aracılığıyla Allah 'a ulaştığına inanıyordu. Cahiliye dönemi insanı ve müşrikler tevhitte yoksun olduklarından her şeyi maddede arardı. Âyet bu cahiliye âdeti ve şirk içeren çirkin fiilleri reddetmiştir. Allah, bu konu hakkında şöyle ferman buyurduğunu söylemek mümkündür.

Her şeyin tek ve gerçek sahibi şüphesiz Allah’tır. Âyette Allah’ın *“Siz”* diye hitap ettikleri müslümanlardır. Müslümanların canının sahibi Allah’tır. Dolayısıyla Allah’a inananların sunduğu kurbanlık da O’na aittir. Herşey O’nun malıdır. Kestiğiniz kurbanlarınızın *“etleri ve kanları bana ulaşmaz”* diyerek Allah inanları hemde cahiliye

³⁶² Şâfiî, Muhammed b. İdris, (ö.204/820), **el-Umm**, (I-VIII), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1410/1990, c.V, s.243.

³⁶³ İbn Kesir, **Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim**, c.X, s.5498.

³⁶⁴ Kırkıncı, Mehmet, **Hikmet Pırıltıları**, Yeni Asya Yay, İstanbul, 1976, s.32.

halkı insanı uyarmaktadır. Kişiyi emredilene yerine getirme konusunda zorlayan ve günahlardan kaçınmaya sebep olan şeyin adıdır takva. Takva birçok şeyi ifade eder: İnsanın, yaptığı ibadetlerde kusur edeceği endişesi ve korkusuna düşerek, elinden geldiği nisbette kusurlardan korunmasıdır. İnsanın, yaptığı ibadetleri, Allah rızasını istemenin dışında, herhangi bir maksad için yapmaktan çekinmesidir. Bu durumların gözeltmesi oldukça zordur. Çünkü Takva kalbin sıfatlarından. Bu açıklamaya bakıldığında Allah inanalardan halis niyetle, sırf Allah rızası için Allah'ın adını anarak büyük bir samimiyetle ve teslimiyetle kurban kesmemizi emretmektedir. Bu hususta inanalardan nezdinde müşriklere uyarılarda bulunmaktadır. Bu uyarılara uyulduğu vakitte artık insan takva boyutuna adımını atmış olacaktır. Âyet, samimiyetle sunulan kurbanın insanı takvaya ulaştıracağına, takvaya ulaşan kişinde "*Cenab-ı Hakka muhataplık*" seviyesine çıkacağına işaret etmektedir. Aksi takdirde takva olmazsa insanın Allah'a sunduğu kurbanlığın sadece et ve kan seviyesinde kalacağına delalet etmektedir³⁶⁵. Örneğin namaz ibadeti, kendi içerisinde el kaldırma, eğilme, yer çökme ve oturma vb. hareketlerini barındıran bir ibadettir. Bu hareketler spor için olmayıp ibadetin gereğini göstermektedir. Ancak bu hareketlere namaz kılariken içinde sportif bir faydası olabilir diyebilmekteyiz.

Özet olarak, bu bağlamıyla düşünüldüğünde, kurbanın gayesinin et olmadığıdır. Âyette geçtiği üzere '*onların ne etleri nede kanları Allah'a ulaşmaz. Sadece sizin takvanız Allah'a ulaşır.*' denilerek kurbanın asıl gayesinin '*takva*' olduğuna dikkat çekilmektedir. Et yemek belki kurbanın sadece faydalı bir hikmeti olabilmektedir. Ancak sonuç olarak kurbanın asıl geyesinin kurbanlık hayvanların Allah'a sunulurken teslimiyet ve samimiyet gösterildiği takdirde gerçek anlam ifade edeceğidir. Bahsedilen durumlara dikkat edildiğinde kurbanlıkların kişi Allahâ yaklaştıran takva boyutlu bir ibadet haline dönüştüğü görülmektedir.

7. "*Sizi hidâyete ilettiği gerekçesiyle Allah'ın büyüklüğünü dile getiresiniz diye bu şekilde hayvanları istifadenize sunduk.*"

Allah'ı tekbirlemek, O'nun kudret ve azametini anlamak için bu hayvanlar insanların istifadesine sunulmaktadır. Hayvanlar vücutça daha iri ve güçlü olmalarına rağmen, insanların hemen hemen tüm hizmetlerini görebilme kabiliyetine sahiptir.

³⁶⁵ Razi, *Tefsirü'l Kebir*, c.XXIII, s.49.

Ancak böylesi mükemmellikte onları yaratmak Allah'ın kudretine has bir durumdur³⁶⁶. Âyet kurban keserken hem "*Allah'u Ekber*" şeklinde tekbir getirmeyi emretmektedir, hem de Allah'ın büyüklüğünü anlamamıza vesile olduğunu beyan etmektedir³⁶⁷.

Allah, kurbanlık hayvanların ne sürette insanların istifadesine sunulduğunu Müslümanlara nazar etmektedir. Bu hayvanların et, süt, deri, yün gibi nimetlerle nasıl donatıldığını kullarından görmesini istemektedir. Bunları gösterirken de doğru olan şeyin hidâyet olduğunu onlara hatırlatmaktadır. Allah insanlara bu hayvanları hidâyet aracı kılmaktadır. Bu hayvanlardan '*deve*' hayvanının yaratılışı üzerinde insanların düşünmelerini "*Acaba deveye bakıp düşünmezler mi, deve nasıl yaratıldı?*" âyetiyle istemektedir. Bu âyet deve hayvanındaki mucizevi yaratılmaya bakarak Allah'ın büyüklüğünü anlamaya yardımcı olmaya vesiledir. İnsanları hayvanlar üzerindeki yaratma sanatının mükemmelliğiyle tevhide ve hidâyete davet etmektedir. O yaratmasıyla şanı en yüce olandır. Onun içindir ki bahsedilen âyette kurbanlıkları keserken, '*Allah'ın şanını yüceltmemizi ve Allah'ın büyüklüğünü dile getirmemizi Allah emretmektedir*'. Çeşitli din ve kültürlerde bahsettiğimiz '*Apis*' boğası örneğinde olduğu gibi hayvanların kutsanmasına ve yüceltilmesini şirk unsuru sebebiyle reddetmektedir. Bu karşı gelinmenin sebebi '*Apis*' boğası da dahil olmak üzere kullarının istifadesi için yaratılan tüm hayvanları Allah yaratmıştır. Allah'ın yarattığı hayvanlar değil, yer ve gökteki herşeyi yaratan ve her şeyin sahibi olan Allah'ın yüceltilmesi gerektiği mesajı verilmektedir. İşte kurbanlıklar ve kurban ibadeti tüm Müslümanları böylesi mükemmel bir tefekküre zorlamaktadır.

8. "*Muhsin olanlara müjdele!*"

Daha önceki âyette "*Muhbitîn*" kavramı geçmişti. "*Muhsin*" kavramı da ona uygun bir sıfattır. "*Muhsin*" sözcüğü '*ibadetlerinde ihsan yapan*' demektir. Yani, '*Allah'ı görüyor gibi ibadet eden*' demektir. Her ne kadar kul O'nu görmese de Allah kullarını görmektedir³⁶⁸. İbn Abbas (ö.68/688)'tan rivayet edildiğine göre "*Muhsin*"

³⁶⁶ Kurtubî, *Camî'u'lî Ahkâmi'l-Kur'ân*, c.XII, s.69.

³⁶⁷ Alusî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c.XVII, s.158.

³⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c.VI, s.30.

sözcüğü “*Muvahhid*” kelimesiyle aynı manayı vermektedir. Yani, ‘*tevhid dininden olan kimse*’ demektir³⁶⁹.

Kurbanı gereği gibi anlayıp bu ibadeti ifa edenler “*muhsin*” unvanıyla anılmaktadır. Âyet ‘*muhsin olan kimseye*’ müjdeler vadetmektedir. Özetle ‘*muhsin*’ kişi ‘*kesilen kurban hayvanından hiçbir şekilde istifade murad etmeyen*’ kişidir. O sadece Allah’ın rızasını murad etmektedir. “*Muhsin*”, Allah’a ‘*en saygılı olan ve O’nu daima yücelten*’ demektir. Âyet, müminlerin bu unvanı elde etmelerini teşvik etmektedir. Herkes hayatında bir şeyleri adaya bilmektedir. Kimi kurban adar, kimi hayatını Allah’a adar. Ancak buradaki ‘*muhsin olan kimseye*’ Allah’ın rızasını murad etmeye kendini adayan kimse manasına gelmektedir.

2.2.10. Kurbanın Paylaşma Boyutu

Hac sûresi 27 ve 28. âyetlerde şöyle buyrulmaktadır.

“*İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler*”³⁷⁰.

“*Yararlarını gözleriyle görmek ve Allah’ın kendisine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanları belli günlerde kurban ederken Allah’ın adını anarak kessinler. Kestiğiniz kurbanlardan kendiniz yiyiniz ve sıkıntı içinde bulunan fakirlere de yediriniz!*”³⁷¹.

2.2.10.1. Âyetlerin Nüzûl Sebebi

Mücahid (ö.103/701)’in anlattığı şu olay müfessirlerce bahsi geçen âyetlerin nüzûl sebebi olarak kabul edilmektedir. “*Cahiliye halkı hacca yaya olarak gelirdi. Cahiliye insanı binitler üzerine binmeyerek hacca gelmeyi ve bu şekildeki uygulamalarının doğru olduğunu iddia etmekteydi. Bu durum üzerine şu âyeti kerime nâzil oldu demiştir.*” İlgili ayet şöyle ferman etmektedir. “*gerek yaya, gerek yorgun binitler veya develer üzerinde çok uzak vadilerden ve yollardan sana gelsinler.*”

³⁶⁹ Hazin, Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim, **Lubabu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil**, Daru'l-Küttübü'l-İlmiyye, Hâşân Hilmi Baskısı, Beyrut, 2004, c.III, s.324.

³⁷⁰ Hacc, 22/27.

³⁷¹ Hacc, 22/28.

Mücahid (ö.103/701)'in naklettiğine göre “Allah, insanlardan hac yolculuğuna çıkmak isteyen kimselerden azık edinmelerini emrettiğini, hac yolculuğunda ise binitlere binerek yolculuk yapmaya ruhsat verdiğini rivayet etmektedir”³⁷².

2.2.10.2. Âyetlerin Kelime Tahlili

Bahsedilen 27. âyette geçen “*dâmir*” sözcüğüne, ‘*yorgun, argın, yorgunluktan incelmış deve*’ anlamı verilmektedir. Bu kelime “*hacca yolcu götüren, yol çok uzun olduğundan zayıf ve bitkin düşen deve*” için kullanılmaktadır.³⁷³ Bundan hareketle deve hayvanı, Allah’ın yolunda “*hedy*” kurbanı olarak kesilmektedir. Allah yolunda “*hedy*” kurbanı olan bu hayvan zayıf ve bitkin düşmekle ancak O’na kurban olunacağını göstermektedir. Bu âyet haccın birçok yararlarının, müşahede edilmesine fırsat sunan yararları pek çok olan kurbanlık hayvanları anlatmaktadır.

Bahsedilen sûrenin 28. âyette “*behime*” kelimesi geçmektedir. “*behime*” sözcüğüne ‘*dört ayaklı ve vahşi olmayan kara ve deniz hayvanlarına*’ anlamı verilmektedir. Bu kelime hakkında sahabeden Keşsaf (ö.538/1144) şöyle rivâyet etmektedir. “*Behime, karada olsun, denizde olsun dört ayaklı canlıyı ifade eden müphem kapalı bir ifadedir demiştir*”. Bu kelime ‘*en’am*’ lafzı ile açıklanmaktadır³⁷⁴. “*En’am*” sözcüğü deve, sığır, koyun ve keçinin genel adıdır. “*En’am*” lafzı ise kurbanlık hayvanları ve bütün diğer hayvanları kapsayan “*behime*” den ayrılmaktadır. Anlaşıldığı üzere ‘*behime*’ kelimesi genel mana ifade ederken “*en’am*” kelimesi daha özel manayı ifade etmektedir. Yani “*en’am*” kelimesi “*behime*” kelimesi ile açıklandığında kurbanlık hayvanları kastetmektedir.³⁷⁵

2.2.10.3. Âyetlerin Genel İzahı

Bahsi geçen âyetler biraz düşünüldüğünde manası açısından birkaç önemli hususa değinmek gerekir. Bu hususları şöyle sıralamak mümkündür.

Birincisi, Cenab-ı Hak, insanlara haccı ilan ettikten sonra, haccın temel hikmetine değiniyor. Yani haccın temel hikmeti, “*insanların kendileri için birtakım*

³⁷² Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Kemâl (ö.911/1505), *el-Itkân fi ‘Ulûmi’l Kur’ân*, (I-II), Dâru İbn Kesîr ve Dâru’l-‘Ulûmi’l- İnsâniyye, 2.bsk, Dımaşk, 1414/1993, c.II, s.42.

³⁷³ Şevkani, Muhammed b. Ali (ö.1250/1834), *Fethu’l-kadîr, Dâru’l-vefâ*, 3.bsk, Beyrut, 2005. c.II, s.674.

³⁷⁴ Razi, *Tefsirü’l Kebir*, c.VIII, s.225.

³⁷⁵ Razi, a.g.e, c.VIII, s.229; Alusî, *Ruhu’l-Maânî*, c.VII, s.145.

menfaatlere şahit olmaları" dır. Bu menfaatler ise, dünya ve ahiret hayatına ilişkin menfaatlerdir. Zira hac sebebiyle müslümanlar arasında ticari ilişkiler, tanışma, kaynaşma, toplumsal dertleri müşahede ve çarelerini arayış gibi nice dünyevi menfaatler elde edilmektedir³⁷⁶. Bunun yanında hac, temsillerle, sembollerle ahireti, mahşer ve hesap gününün tatbikatı olması yönüyle insanlara ders vermektedir. Uzak yerlerden Allah'ın emriyle koşup gelmek, ibadetleri eda etmekle çok sevap kazanılmaktadır. Bu da uhrevî bir menfaati elde etmeye sebeptir.

İkinci olarak ayet haccın mühim bir menasiki olan kurbanı anlatarak bazı önemli noktaları açıklıyor. Allah'ın isminin zikredilmesi noktası kurbanın kesilirken insana Allah'ı zikretmeyi hatırlatması yönüyle kinayedir. Bu kinayeler telbiye ve dua ile hac menasikindeki kurbanlarda veya diğer kurban kesme eylemlerinde insana sùrekli Allah'ın yüceltilmesini hatırlatmaktadır.

Yine âyetlerdeki hac ve umrenin tamamlanması ve ibadetinin ilan edilmesidir. Âyetlerdeki "*malum günlerin*" ne olduğu hakkında üç görüş ileri sürülmektedir. Bu görüş, ibn-i Abbas, Hasan Basrî, İbrahim Nahaî ve Katade'den Zilhiccenin ilk on günüdür şeklinde nakledilmektedir³⁷⁷. Başka görüşlere göre Zilhiccenin onuncu ve bunu takip eden üç gündür denilmektedir. Zilhiccenin onuncu ve bunu takip eden iki gündür rivâyetlerine de yer verilmektedir.³⁷⁸

"Kurbanın etinden kendiniz yiyin! buyrulur kurbanı kesene kurbanlık hayvanların Allah'ın bir ziyafeti ve ihsanı olduğunu hatırlatılmaktadır. Bu âyetler kurbanlık hayvanların insanın hizmet ve istifadesine rızık olarak sunulduklarını beyan etmektedir. *"Kurbanın etinden kendiniz yiyin!"*³⁷⁹. denilmesinin sebebi cahiliye insanı kesilen kurbanların etinin yenilmesini yanlış kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Öyleki cahiliye insanı kendi kestikleri kurbanın etinden yemeyi haram sayıyordu. Bu âyet cahiliye hükmünün iptal edildiğine ve kurbanlık hayvanın etinden yemenin hayırlı olduğuna delalet etmektedir³⁸⁰. Bu âyetlerin doğrultusunda İmam Şafii (ö.204/820) ve İmam Mâlik (ö.179/795), kurbanın etinden yemenin müstehab olduğunu yedirmenin ise vacip olduğu görüşüne yer vermektedir. Yine imam Ebu Hanife (ö.150/767), kurban

³⁷⁶ Razî, *Tefsiru'l Kebir*, c.VIII, s.29.

³⁷⁷ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c.III, s.1281.

³⁷⁸ Taberî, a.g.e, c.IX, s.138; Kurtubî, *Camu'li Ahkami'l-Kur'an*, c.XII, s.243.

³⁷⁹ Hac sûresi, 22/ 28.

³⁸⁰ Razî, *Tefsiru'l Kebir*, c.VIII, s.29.

etini hem yemenin hem de yedirmenin caiz olduğunu söylemektedir. O'na göre âyetteki emir ibâha içindir. Bir kısım âlimlere göre de, kurban ikiye bölünmek suretiyle taksim olunur. Bir bölümünü kesen yer, diğer bölümünü de fakirlere dağıtılır demektir³⁸¹.

Yine Âyette geçen "*Kurbanın etinden kendiniz yiyin! "Zorluk çeken sıkıntı içinde olan yoksulu doyurun!"*" diyerek bu emrin vucuh ifade ettiği şüphesizdir. Kurbanın kesimindeki en büyük hikmet, fakirleri doyurmak, onlara yardım etmektir. Yoksa hayvanı kesip ortalıkta bırakıp terketmek, Allah'ın kurban kesme emrinin hikmetine aykırı olmaktadır³⁸².

Cahiliye müşrikleri ve kâfirler kestikleri kurbanın etinden yemezlerdi. Çünkü fakirlere üstünlük taslamayı ve onların fakirliklerine karşı zengin olmaları hasebiyle kestikleri kurban ile böbürlenmeyi çok seviyorlardı. Aynı zamanda kestikleri kurbanın etinin yemeyerek putlarına ayırıyorlardı. Bu hareketleriyle de fakir insanları daha çok incitirlerdi. Bu duruma karşılık islam dini müslümanlara karşı böbürlenene ve kestiği kurban etinden yemeyen cahiliye halkının inat ettikleri bu yanlış uygulamalardan vazgeçmek istemektedir. Kurbanın Allah adına kesilmesi gerektiğini müslümanlara da kestiği kurbanın etinden en başta sahibinin kesilen hayvandan yemesi gerektiğini öğretir. Yine kurbanın sosyal denge bağlamında yolsulluk ve fakirlik çeken insanların ihtiyaçlarının karşılanması gibi daha birçok sosyo-ekonomik hikmetlerinin var olduğunu islam dini inanlara anlatmaktadır.

Son olarak âyette “*Yararlarına şahit olasınız göresiniz*”³⁸³. denilmek suretiyle kurbanın birçok hikmetlerinin olduğunu anlaşılmaktadır. Kurban kesmenin hikmetine gelince, bu Hz. İbrahim'in fiiline benzemek, onun oğlunu Allah yolunda kurban etmek istemek gibidir. Tıpkı Hz. İbrahim gibi burada yani Mina'da fiilen bu arzusunu yerine getirmeye çalışması olayını yâdetmektir. Orada Arapların atası Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'e olan Allah'ın gönderdiği kurban nimetini anmaktır. Bu tür hatıraların aynı mekân ve zamanda yâdedilmesinin, nefis üzerinde etkisi son derece büyüktür. Sadece temettü ve kıran haccı yapan kişiye, şükür ifadesi olmak üzere kurban kesmesi vacip kılınmıştır. Çünkü cahiliye itikadınca hac mevsiminde umre yapılamazdı. Bu

³⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.IX, s.138.

³⁸² İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c.III, s.1282.

³⁸³ Hacc, 22/27.

meşakkatin kaldırılmış olması insanlar için büyük nimet olmaktadır. Buna şükür olmak için kurban kesilmesi vacip kılınmıştır³⁸⁴.

Özetle, kurbanın, Allah'ın emri olması itibariyle yalnız O'nun adına kesilmesiyle kurbanın bir zikir olduğudur. Zikirin ise ibadet olduğunu, bir ibadet disiplini olarak her ibadetin bir vakti olmasıdır. Bu itibarla kurban rastgele bir ibadet değildir. Belli günlerde, Kurban Bayramında kesilmesi gerekmektedir. Yine kurbanın ancak Allah'ın verdiği bir rızık olduğudur. Bu rızık sebebiyle kimsenin hiçbir kimseye minnet edemeyeceğini, insanlara verilen kurbanın rızık olarak bunlara delalet eder. Allah bu gibi sebeplerden ötürü kurbanın etinden yemeyi aynı zamanda fakirlere de bu etlerden yedirmeyi esas teşkil etmiştir. Allah kurbanlık hayvanları rızık haline getirdiğini kullarına hatırlatarak bu kurbanlık hayvanların kurda kuşa terk edilemeyeceğini konusunda müslümanları uyarmaktadır³⁸⁵.

2.3. Kurban'ın Dini Hükümü

Buraya kadar kurban kelimesi ile bu kelimeye anlamdaş olan ifadeler, bunlar arasındaki farklılıklar ve kurbanı konu edinen âyetleri inceledik. Şimdi ise kurban ibadetini hükümü açısından özetlemek istiyoruz. Aslında bu husus konumuzla direkt olarak ilgili değildir. Ancak işlediğimiz ayetlerin bu hükümlere dayandığını bilinen gerçeklerdir. Bu bakış açımızdan hareketle Kur'an'da anlatılan kurban ile İslam imhahalinde anlatılan kurbanı beraber görme imkânı bulabileceğimiz düşünülmektedir.

Bilindiği üzere Kurban denildiğinde hemen akıllara bayram günlerinde kesilen kurban hayvanı gelmektedir. Özellikle kurban bayramı günleri yaklaştığı zaman ülkemizde kurban ibadeti tartışılmaya başlanan ilk meselelerdendir. Ancak bu tartışma İslamda kurban ibadeti var mıdır? sorusu için değildir. Tartışmanın ana sebebi kurban ibadetinin dindeki hükümü farz mı, vacip mi, sünnet midir? şeklindedir. Bu hususlara kısaca değinmemiz yukarıda bahsettiğimiz kurban âyetlerinin daha iyi anlaşılması için çalışmamız açısından ayrıca önem arz etmektedir.

İslamda kurban ibadeti var mıdır veya yok mudur tartışması Hz Peygamber (s.a.s)'den bu yana hiç olmamış ve tartışılmamıştır. Kurban ibadeti, sadece '*hükümü*

³⁸⁴ Şah Veliyullah Dihlevî, **Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, İslâm Düşüncesinin İlkeleri, çev. Mehmet Erdoğan, 2. bsk, İz Yay, c.II, s.187-188.

³⁸⁵ Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, c.VI, s.2.

açısından' ulemanın kendi arasında ihtilafa neden olmaktadır. Ulema arasında ihtilafa neden olan kurban ibadetinin farz, vacip ve sünnet hükümlerini hadis, fıkıh ve tefsir bağlamında incelemek gerekmektedir.

Klasik fıkıh kaynaklarında hâkim olan görüşe göre, kurban ibadeti meşruiyetini kur'an, sünnet ve icmadan almaktadır³⁸⁶. Kurban ibadetini hükmü açısından savunanlar tarafından üç şekilde hüküm verilmek suretiyle yorumlanmaktadır. Birinci görüşü savunanlar Ashabtan bazıları ve âlimlerin çoğudur. Ashabtan bazıları ve âlimlerin çoğu kurban kesme emrinin Kur'anda bulunmaması ve Kur'anda açıkça yer almadığını ifade ederek sadece peygamberin sünnetiyle, onun uygulamalarıyla icra edildiğini savunmaktadır. Ashabtan bazıları ve âlimlerin çoğu kurban ibadetine müekked sünnettir demektedir³⁸⁷. Anlaşılacağı üzere bu görüşün savunucuları kurban sünnet hükmünü vermektedir. İkinci görüşü savunanlar ise İmam Ebu Hanife ile bazı âlimler kurban ibadetinin her iki kaynaktan, hem Kur'an'da hemde sünnette yer aldığını savunmaktadır. Kurban ibadetin meşruiyetine kurandan delil olarak Kevser sûresinde geçen "*nahr*" kelimesinden hareketle kurban ibadetine onlar vacip hükmünü vermektedir. Yine bu iddia sahibi âlimler kurban ibadetine sünnetten delil olarak Hz. Peygamber tarafından bu ibadetin hiç terk edilmeyişinden hareketle vacip hükmünde ısrar etmektedir³⁸⁸. Son görüşe göre Kurban ibadetinin farz olduğunu söyleyen âlimler, kurbanın Kur'an merkezli olduğu görüşünü savunmaktadır. Onlara göre Hac sûresinde geçen kurban âyetlerinin sadece '*hedy*' kurbanıyla ilgili âyetler olduğu düşünülmemelidir. Aynı sûrede bahsedilen '*udhiye*' kurbanı çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

³⁸⁶ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed, (620/1223), **el-Muğnî**, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyâd 1997, c.XIII, s.360.

³⁸⁷ Şevkani ve Hz. Ebu Bekir, Hz.Ömer, İbn Mes'ud, İbn Abbas başta olmak üzere Alkame b.Kays, Sa'id b.Cübeyr, Buhari, İmam Şafiii, Hanbelî, İmam Malik ve Ebu Yusuf'un da aralarında olduğu cumhur fukahaya göre kurban kesmek müekked sünnettir. Detaylı bilgi için bkz, İbn Hazm, **el-Muhalla**, Tah: Abdülğaffar Süleyman el-Bendari, Beyrut, ts. c.VI, s.3; İbn Abdilber, **et-Temhid**, c.XXIII, s.192; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, İstanbul, 1985, c.1, s.347; Nevevi, Ebû Zekeriyya (676/1277), **Ravdatu't-Talibin Şerhu'l-Aziz**, Dâru'l-Alemi'l Kütüb, Beyrut 2003. Yemani, Ebû'l-Hüseyn İbn Ebi'l-Hayr Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Salim b. Es'ad el İmranî (558/1163), **el-Beyân fi Mezhebi İmam-ı Şâfiî**, Dâru'l-Minhac, Beyrut 2000. c.XIII. s.162; Şevkani ve Hz. Ebu Bekir, Hz.Ömer, İbn Mes'ud, İbn Abbas başta olmak üzere Alkame b.Kays, Sa'id b.Cübeyr, Buhari, İmam Şafiii, Hanbelî, İmam Malik ve Ebu Yusuf'un da aralarında olduğu cumhur fukahaya göre kurban kesmek müekked sünnettir. Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil(256/869), Câmiu's-Sahîhi'l-Buhârî, Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, ts; Ebû İsa Muhammed İbn-u İsa İbn-i Sevre (824-893), **el-Câmiu's-Sahîh** (Sünenü't-Tirmizî), Mısır trs. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (458/1066), **es-Süneni'l-Kübrâ**, Dâru'lKütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003. c.IX, s.441.

³⁸⁸ Mâverdi, el-Hâvi'l-Kebîr, c.XV, s.71; Ayrıca bkz, İbn Hacer, Fethu'l-Bârî c.X, s.3; Hısnî, Ebû Bekir Takiyuddîn Muhammed b. Abdu'l-Mü'min, (ö.829/1426), **Kifâyetu'l-Ahyâr fi Halli Gâyeti'l-İhtisâr**, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s.695.

Ayrıca onlar Hac sûresi 36. âyeti bu görüşlerine delil göstermektedir³⁸⁹. Kurban sünnet, vacip ve farz hükmü getiren âlimlerin savundukları bu görüşler âyet ve sünnetten delilleriyle ayrı başlıklar altında detaylarıyla incelenecektir. Dolayısıyla burada ayrıntıya girilmeyecektir. Görüldüğü üzere üç farklı dini hükmü verilen Kurban ibadetinin, hükmü ne olursa olsun, islam ibadetler sisteminde her daim var olduğu üzerinde icma edilmektedir. Kurban ibadetinin insanlığın başlangıcından günümüze kadar varlığını sürdürdüğü bu hususta herhangi bir ihtilafın bulunmadığına dikkat çekilmektedir³⁹⁰. Âlimler arasında değişik hükümlerin verildiği kurban ibadetini farz, vacip ve sünnetten deliller konusu incelenecektir.

2.3.1. Kurbanın Farz Oluşu

a) Kur'an-ı Kerimde kurban ibadeti ile ilgili birçok âyet bulunmaktadır. Kurban ibadetine işaret eden âyetleri sadece '*Hedy*' kurbanı ile ilgili değerlendirmem gerekir. Bu âyetleri '*udhiye*' kurbanı kapsamında da ele almak gerekir. '*Udhiye*' kurbanının meşruiyetinin Kur'an-ı Kerim olduğunu savunan kaynaklar aşağıdaki âyetleri delil getirmektedir.

a. "*Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın dininin nişanelerinden kıldık*"³⁹¹. âyetiyle kurban ibadetinin, Kur'an'a dayandığını delil göstermektedir. Yine Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi örneğiyle de bu iddialarını desteklemektedirler. Bunlara ek olarak,

b. "*Biz, (İbrahim'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık*"³⁹² âyeti gösterilmektedir. Bu âyet kurbanın başlangıcı olarak görmektedir³⁹³. Bu âyetin yanında "*O halde Rabbin için namaz kıl ve kurbanı kes*"³⁹⁴. âyeti de en önemli delillerdendir.

c. Yine bu iddia sahipleri, Hac sûresi 34. âyette geçen "*Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban*

³⁸⁹ Mâverdi, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, (ö.450/1058), **el-Havi'l- Kebir**, Darul-Kütübi'l ilmiyye, Beyrut, 1994 c.VI, s.376.

³⁹⁰ Buhûfi, Şeyh Mansur b. Yunus b. Selahiddin el-Hanbelî, (ö.1051/1641), **Keşşâfu'l-Kına'**, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, c.IV, s.1238.

³⁹¹ Hac, 22/36.

³⁹² Saffât, 37/107.

³⁹³ İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed (el-Ced), (ö.520/1126), **el-Mukaddimât el-Mümehhedât**, Dâru'l- Ğarbi'l-İslâmî, Riyad 1988, c.I, s.431.

³⁹⁴ Kevser, 108/ 2.

*kesmeyi meşru kıldık*³⁹⁵. âyetinin genel olarak kurbandan bahsettiğini savunmaktadırlar. Bu âyetin ‘*Hedy*’ kurbanından bahsettiğini savunan farklı görüşlere karşılık da şu ifadelere yer verirler. Hac sûresi 34. âyette kurbandan bahsedilirken hemen birkaç âyet sonra aynı sûrede savaşa ilk izin veren âyetlere geçilmektedir. Savaş âyetinin “*Hac*” ismini taşıyan bir sûrede yer alması buradaki savaşın farklı izah edilmesini gerektirmemişse veya gerektirmiyorsa kurban ile ilgili bahsi geçen Hac sûresi 34. âyetin konu edindiği kurban ibadeti de hac kurbanıyla aynı olmasını gerektirmez şeklinde değerlendirirler³⁹⁶.

Kurbanın farz olduğu ile ilgili görüşün delillerine genel olarak baktığımızda Kur’an merkezli âyetlerin olduğunu görülmektedir. Bu görüşü savunanlara göre bu konudaki kurban ibadetinin hükmü farzdır. Ancak hemen belirtelim ki bu iddialı hükmün kur’an ve hadislerdeki bir lafzın mantukuna delalet ettiği mana değil, kurbanla ilgili birçok âyetin yanı sıra Hz. Peygamber’in kavli ve fiilî sünnetindeki genel mana ve mefhumuna dayanmaktadır. Çünkü Ebû İshâk eş-Şâtîbî’nin (ö.790/1388) de isabetle kaydettiği gibi namaz, oruç, hac, zekât gibi konularla ilgili bir dini hüküm, bir tek delile dayandırılmaz. Sözelimi namazın farziyetiyle ilgili hüküm, salt kur’andaki “*namazı hakkıyla kılınız*” (*akîmû’s-salât*) emrinden çıkarılmaz. Bilakis bu hüküm söz konusu emrin yanı sıra namaz kılanların övüldüğü, kılmayanların yerildiği, namazın öneminin ve manevi semeresinin zikredildiği diğer bütün âyet ve hadislerdeki mana ve mefhumdan bir türev olarak ortaya çıkmaktadır. Şâtîbî (ö.790/1388), cüz’lerden küllîlere ulaşmayı ifade eden bu istikrâ yöntemini, “*el-İ’tisâm*” adlı eserinde şöyle bir benzetmeyle de açıklamıştır. “*Şeriat, bütün uzuvları tam ve yerli yerinde bir insan gibidir. Şöyle ki el, ayak, baş ve dil gibi uzuvlar insana özgü fonksiyonları tek başına yerine getiremez ve insan ancak bütün uzuvlarıyla birlikte insan diye anılır. Tıpkı bunun gibi şeriat da tek tek hükümleriyle şeriat vasfı kazanamaz. Bu sebeple, gerçek manda*

³⁹⁵ Hacc, 22/34.

³⁹⁶ Bu görüşün savunucuları, İslamın beş temel esaslarından olan namaz, oruç, zekât gibi ibadetler ile ilgili dini hükümlerin tek bir delile dayandırılmayacağıdır. Bu bağlamda Kurban ibadetinde tek bir delille sınırlandırılmayacağını, tıpkı namaz, oruç gibi kur’an bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Yaman, Ahmet, **Güncel Dini Meseleler İstisare Toplantısı**, İstanbul 2002, DİB. Yay, Ankara, 2004, s.653.

şer'i bir hüküm çıkarmak söz konusu olduğunda bu hükmün tek bir delilden değil, şeriatın bütününden araştırmak gerekir"³⁹⁷

Bütün bu delillerin dışında kurbanla ilgili kur'anda geçen ve bu ibadeti öven bütün âyetler delil olarak alınmaktadır³⁹⁸. Bu görüşe göre bütün bu deliller bir arada mütalaa edildiğinde ortaya çıkan sonucun kurbanın hükmü farzdan başka bir şey değildir. Yine bu delillerin yanında Ebû Hanife'nin de "*Udhiyye kurbanı farzdır.*" şeklinde bir görüşünün olduğunu³⁹⁹. Bazı kaynaklarda kurbanla ilgili olarak, "*dinin şeirinden olduğu hususunda hiçbir ihtilaf yoktur.*" farz-ı kifâye denilmektedir. Terkine ruhsat tanınmayan sünnettir gibi nitelendirmelerde zikredilmektedir⁴⁰⁰. Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1361/1942)'ın ise kurbanın farza yakın veya aşağı yukarı farz '*şibhi farzdır*' dediği rivâyet edilmektedir⁴⁰¹.

2.3.2. Kurbanın Vâcip Oluşu

Bu görüşü savunan ulema hem sünnetten hemde kurandan delil getirmektedir. En önemli delilleri Kur'an'ı- Kerimin Kevser sûresinde geçen "*O halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes*"⁴⁰² âyetindeki '*nahr*' kelimesinin geçtiği âyettir. Vücüb görüşü ile ilgili delillerin değerlendirilmesi ile ilgili âyeti değerlendirdiğimizde özellikle Kevser sûresinde geçen "*nahr*" kelimesi üzerinde durmak gerekir. Öncelikle bu kelimenin geçtiği âyeti delil olarak kullanan âlimlerin özet olarak görüşlerine bakılmalıdır. Serahsî (ö.490/1096) bu âyette geçen "*nahr*" kelimesinin kurban kesme manasına geldiğini, bunun bir emir olduğunu, emrinde vücüb gerektirdiğini belirtmiştir.⁴⁰³ Kâsânî (ö.587/1191) ise eserinde bu âyetin "*bayram namazını kıl, ardından kurban kes*", yahut "*sabah namazını cemaatle kıl, sonra da Mina'da kurban kes*" anlamına geldiğini dile getirmiştir. Âyette namaz kılma ve kurban kesme emredilmektedir. Mutlak emir vücüb gerektirir. Hz. Peygamberimiz'e vâcip olan, ümmetine de vâciptir. Çünkü o ümmetine

³⁹⁷ Öztürk, Mustafa, **Dini Bir Şiar Olarak Kurban**, Nida Dergisi, 2012, sy. 150, s.25; Bkz, Narin, İsmail, **Kur'an Ve Sünnet Açısından Kurban**, Doktora Tezi, s.150, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

³⁹⁸ Hac, 28-38.

³⁹⁹ İbn Hazm, **el-Muhalla**, c.VII, s.355.

⁴⁰⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed, (ö.852/1449), **Fethul Bârî Dâru-t Tîbe**, Riyâd 2006, c.X, s.6.

⁴⁰¹ Öztürk, **Dini Bir Şiar Olarak Kurban**, s.25-26.

⁴⁰² Kevser, 108/2.

⁴⁰³ Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, (ö.483/1090), **el-Mebsût**, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1989, c.XII, s.8.

örnek denilmektedir⁴⁰⁴. Bu âyet-i kerîmede namazın akabinde hemen yapılması gereken bir kesim emredilmektedir. Bu da ancak “*udhiye kurbanıdır*” şeklinde yorumlanmıştır. Bu görüşün savunucuları tarafından bu ibadete vacip hükmü verilmektedir⁴⁰⁵.

Kurban kesmeyi vacip kabul edenler ayrıca Rasulüllah’ın birçok hadisinde kurban kesmeyi emretmesi ve kendisinin de kurban kesmeyi terketmemesini görüşlerine dayanmaktadır⁴⁰⁶. Hz. Peygamber’den günümüze kadar nakledilen aşağıdaki hadisi şerifleri kurban ibadetine vacip hükmünü verenler ve bu görüşü savunanlar tarafından delil olarak getirilmektedir.

1. Mihnef b. Süleym (ö.157/773)’den rivayet olunmaktadır. Bizler Rasulüllah ile Arafat’ta vakfede iken Hz. Nebi’den şöyle işittim. “*Ey insanlar her aile sahibine her sene bir udhiye bir de atire borç olmaktadır. Atire’nin ne olduğunu biliyor musunuz? O, recebiye dediğiniz şeydir*”⁴⁰⁷. “*Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse bizim mescidimize veya musallâmımıza yaklaşmasın*”⁴⁰⁸.

2. Berâ b. Âzeb (ö.71/690)’den şöyle rivayet olunmaktadır. Ben peygamber (s.a.v) den işittim, kurban bayramı hutbesini irad ediyordu ve Hz. Nebi şöyle buyurdu. “*Bu günümüzde bizim yapacağımız ilk şey namaz kılmaktır. Ondan sonra dönüp kurban kesmektir. Her kim böyle yaparsa sünnetimize uymuş olur. Her kim kurbanını namazdan evvel keserse bu, ancak ailesine takdim etmekte olduğu bir ettir; kurban ibadetiyle hiçbir münasebeti yoktur*”. Bunun üzerine Ebu Bürde (ö.104/722) Ya Rasulüllah! “*Ben hayvanımı namazımı kılmadan önce kesmiş buldum. Benim yanımda yaşına girmiş keçiden daha hayırlı çebiş, keçi yavrusu, var dedi*”. Rasulullah cevap verdi. “*Dediğin çebişi namazdan önce kestiğin kurbanın yerine tekrar kes, onu kurban et lakin bu yinede tam kurban yerine geçmeyecektir buyurdu*”⁴⁰⁹.

3. Ashâb sordu: Ey Allah’ın Nebisi bu kurban kesme nedir? Hz. Nebi “*O, babanız İbrahim’in (A.S) sünnetidir diyerek cevap verdi*”⁴¹⁰.

⁴⁰⁴ Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Hanefî (ö.587/1191), **el-Bedâiu’s-sanâî**, Dâru’l-Kütübü’l-Arabiyye, Beyrut 1974. s.62.

⁴⁰⁵ Mevsilî, Ebû’l-Fazl Meccüddîn Abdullâh b. Mahmud b. Mevdûd, (ö.683/1284), **el-İhtiyâr**, Pamuk Yay, ts. s.722.

⁴⁰⁶ Bardakoğlu, **Kurban, DİA.**, s.437.

⁴⁰⁷ Ebu Davud, Süleyman b. Eşâs es-Sicistânî, **es-Sünen**, Thk. Seyyid Muhammed Seyyid Abdülkadir Abdülhayr-Seyyid İbrahim, Daru’l-Hadis, Kahire 1995, s.1.

⁴⁰⁸ İbn Mâce, **Edahi**, s.2.

⁴⁰⁹ Buhari, **Edahi**, s.11; Müslim, **Edahi**, s.7; Ebu Davud, **Dahâyâ**, s.5.

⁴¹⁰ İbn Mâce, **Edâhî**, s.3.

4. Ebu Hureyre (ö.58/668)'den rivâyet olunan hadiste “*Ey insanlar! Her sene ev halkına kurban kesmek gerekir*”⁴¹¹.

5. Ebu Hureyre (ö.58/668)'den gelen rivayete göre “*Maddi durumu kurban kesmeye elverişli olduğu halde kurban kesmeyen sakın namazgâhımıza yaklaşmasın*”⁴¹².

6. Berâ b. Âzeb (ö.71/690)'den rivâyet edilen “*Kim bayram namazından önce kurban keserse, onun yerine bir kurban kessin; kurbanını kesmeyen de Allah adına kesiversin*”⁴¹³.

7. İbn Ömer (ö.73/692)'den rivayet edilen hadiste “*Allah Rasûlü (sav) Medine’de on yıl ikamet etti. Bu sûre içinde sûrekli kurban kesti*”⁴¹⁴.

Kurban için, vacib görüşünü savunan âlimler “*yevmü’l-edhâ*” tamlamasında kesim gününün kurbanıza izafe edilmesini, bu ibadetin vacip oluşuna yorumlamışlardır. Kurbanın günü anlamında kurban bayramı denmektedir. Kurban mutlaka o günlerde kesilecek olmasaydı, o günlerin kurbanıza izafe edilmesi doğru olmazdı. O günlerde kesilmesinin mecburiyeti ise ancak vâcip kavramıyla izah edilebilir demişlerdir⁴¹⁵.

Yukarıda bahsedilen hadislere bakacak olursak genel olarak, kurban bayramı gününde namazdan sonra yapılacak ilk işin kurban kesmek olduğu anlaşılmaktadır. Aksi söz konusu olduğunda Hz. Peygamber’in yani yanlış zamanda kesildiğini öğrendiği kurbanlığı doğru vakitte tekrar kesilmesini istenmektedir. Yine hadiste kurbanlık hayvanlar için yaş kriterleri açısından doğru hayvanın kesilmesini gerekmektedir. Anlaşılacağı üzere sünnetin bir yol olduğu ve bu yolun takip edilmesinin gerekliliğidir. Hadisi şerifler her sene kurban kesmeyi emretmektedir. Maddi durumu olduğu halde kurban kesmeyenlerin mescidimize yaklaşmasın şeklinde tehdit edildiği aşikârdır. Hz. Peygamber durumu elverişli olduğu halde bu ibadeti terkedeni ibadethaneden men etmektedir. Kurbanın doğru zamanda kesilmesi hususunu tayin eden açıklamalar getirilmektedir. Bu hadisler ışığında Hz. Peygamberin kurban ibadetini bizzat her sene keserek ashabını teşvik etmiştir. Yukarıda bahsi geçen hadisi şerifleri emir kabul eden bu görüşün tüm savunucu âlimleri, kurban ibadetine vacip hükmünü vermektedir.

⁴¹¹ Ebû Dâvûd, **Edâhî**, s.1, İbn Mâce, **Edâhî**, s.2.

⁴¹² İbn Mâce, **Edâhî**, s.2

⁴¹³ Tirmizî, **Edâhî**, s.11, Nesâî, **Dahâyâ**, s.4.

⁴¹⁴ Tirmizî, **Edâhî**, s.11

⁴¹⁵ Merğînânî, Ebû’l-Hasan Burhaneddîn Ali b. Ebî Bekr, (ö.593/1197), **el-Hidâye**, Daru’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, 1994 c.IV, s.55; Bkz, Mevsilî, Ebû’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmud b. Mevdûd, **el-İhtiyâr**, Pamuk Yay, ts. s.722.

2.3.3. Kurbanın Sünnet Oluşu

Kurban kesmenin sünnet olduğunu savunan âlimlerin çoğuna göre kurban kesmeyi emreden farz veya vacip konusunda Kur’anda açık bir emrin olmayışından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla onlar bu ibadete sünnet hükmü vermişlerdir. Öyle ki bu görüşün savunucuları Rasulü Allah’ın bu ibadeti devamlı yaptığını iddia ederler. Ayrıca sahabenin yaşantısında da kurban kesme ibadeti uygulamalarını gördüklerini söyleyerek bu ibadetin hükmüne sünnet demişlerdir⁴¹⁶. Kurban kesmek sünnettir diyenlerin de delil aldıkları birtakım hadisi şerifler vardır. Ne var ki onlar vaciptir görüşünü savunanların göstermiş olduğu hadisi şeriflerle hemen hemen aynı hadisleri delil getirmektedir. Fakat cumhuru ulema kendi arasındaki ihtilaf sebebiyle sünnet hükmüne varamamaktadır⁴¹⁷.

Sünnet görüşünü savunanların delil getirdiği birkaç hadisi şerifi şöyle sıralamak mümkündür.

1. Ümmü Seleme (ö.62/681)’den gelen bir hadiste Rasulü Allah (s.a.v)’ın “*zilhicce ayının hilâlini görüp de biriniz kurban kesmek isterse, ne kollarından ne de tırnaklarından bir şeye dokunmasın yani onları kesmesin*” buyurduğu rivayet edilmektedir⁴¹⁸. Ümmü Seleme (ö.62/681)’nin bu rivayeti kurban ibadetine hükmü açısından sünnet diyen ulemanın en önemli delilleri arasında yer almaktadır. Ulema arasında İmam Şafii (ö.204/822) başta olmak üzere kurban ibadetine bu Hadisi Şerif sünnetten delil gösterilmektedir. İmam Şafii (ö.204/822)’ye göre bahsedilen Hadisi Şerif, kurban ibadetinin vacip olmadığına delalet eder. Ona göre hadisteki “...biriniz kurban kesmek isterse...” ifadesi bu işin kişinin iradesine bırakılmış olduğunu göstermektedir. Hâlbuki İmam Şafî, vacip bir iş kişinin iradesine bırakılmaz demektedir. Aksi söz konusu olsa yani vacip olsa idi Hadisi Şerifin ibaresi “*Kurban kesinceye dek ne kollarından ne de tırnaklarından bir şeye dokunmasın*” şeklinde olması gerekir demektedir⁴¹⁹.

2. Cabir (ö.78/697)’den rivayet olunan “*Rasulü Allah (s.a.v) ile namazgâhta bayram namazında hazır bulundum. Hutbesini tamamlayınca minberden indi. Kendisine bir koç getirdiler. Koçu kendi eliyle kesti. Keserken ‘Bismillahi Allah-u ekber’ dedi. Bu*

⁴¹⁶ Bardakoğlu, **Kurban, DİA.**, s.437.

⁴¹⁷ Bâbanzâde Naim, Ahmed, Sahih-i Buhârî, **Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, DİB Yay, Ankara 1987, c.III, s.163.

⁴¹⁸ Tirmizi, **Edahi** s.24.

⁴¹⁹ Nevevi, **el-Mecmu**; c.VIII, s.356.

benim adıma ve ümmetinden kurban kesmeyenlerin adınadır!". Hz. peygamberin Hadisi şerifinde bahsedilen koçu, hem ümmetinden kesmeyenler adına, hem de kendi adına kesmiş olması, kesmeyenlere kurban kesmeyi emretmemesi anlamına gelmemektedir.

3. Birisi İbn Ömer'e, "*kurban kesmek vacip midir?*" diye sordu. İbn Ömer, "*Hz. Peygamber kurban kesti, müslümanlar da kestiler*" dedi. Soruyu tekrarlayınca İbn Ömer "*Anlıyor musun? Hz. Peygamber kurban kesti, müslümanlarda kestiler*" dedi.⁴²⁰ Burada peygamberin kurban kesmesi ile beraber müslümanların da kurban kesmiş olmaları gerektiği belirtilmektedir.

4. Yine Tirmizi (ö.279/892)'den rivâyet edilen bir hadiste "*Ben kurban kesmekle emrolundum; bu sizin için sünnettir*" şeklindeki rivâyet olunan hadisi şerif bu konuda delil olarak ileri sürülmektedir.

Buraya kadar kurban ibadetinin hükmüyle alakalı verdiğimiz bilgiler açısından kurban ibadetinin Farz, vacip ve sünnet olduğuna dair ulemaların görüş ve delillerini incelenmektedir. Bazı husustaki ihtilafların peygamberden rivâyet edilen hadislerin yorumlanmasıyla beraber kur'an âyetlerinde farklı yorumlandığını görülmektedir. Müfessir âlimler tarafından yorumlanan kurban kesme ibadetine fikhî açıdan değişik hükümlerin verilmektedir. Bu bağlamda klasik fıkıh kaynaklarında da görüldüğü ve bilindiği üzere Hz. Peygamberin kurban kesme ibadetini hiç terk etmediği bahsi geçen rivâyetlerde açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak '*Kurbanın Dini Hükümü*' başlığı altında kurban kesmenin farz olduğunu savunanların görüş ve delillerine yer verilmektedir. Birçok ilmi ve akademik çalışmalarda kurban kesmeyi farz kabul edenlerin bu ibadeti farz hükmüyle dillendirdiklerini bilinmektedir. Ayrıca bu çalışmamızda farz iddiasında bulunanlarında görüşlerini Kur'an âyetlerine dayandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Aynı şekilde çalışmamızda vacip ve sünnet hükmü verenlerinde Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'in hadislerinden delil getirdikleri görülmektedir.

⁴²⁰ Tirmizi, **Edahi**, s.11.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kurban, Hz. Âdem'den beri süregelen önemli bir ibadettir. Âdem'in iki oğlu Habil ile Kabil'in kurbanı ile Hz. İbrahim ve oğlunun kurban etme hadiseleri hakkında Kur'an-ı Kerim mü'minlere bazı bilgiler vermektedir. Hz. Âdem'den sonraki dönemlerde farklı şekillerde uygulansa bile kurban, insanlar tarafından terkedilmeyen bir ibadet haline dönüşmüştür. Kur'an-ı Kerim, Hz. Âdem ve iki oğlundan bahsederken yine bu iki oğul arasındaki kurban konusunu özel olarak ele almıştır. Bu âyetlerin işaretleri bağlamında kurbanın Hz. Âdem'den beri süregelen ilahi kaynaklı bir ibadet olduğu muhakkaktır.

Şüphesiz İslam, Allah katında tek ve son olan mükemmel hak dindir. Bütün peygamberler bu dinin mensubu olduğundan dolayı hepsi müslümandır. Peygamberler gönderildiği kavme hak ve hidâyeti güneş gibi göstermiş, onları yanlış yollardan kurtarmak için çırpınmıştır. Bu çırpınan peygamberlerin başında Hz. İbrahim (a.s) gelmektedir. Hz. İbrahim (a.s) putperest kavmine karşı büyük mücadeleler vermiştir. Ancak kendisi de hem ateşe atılmak süretiyle hemde oğlunu kurban etme hadisesinde ağır bir imtihandan geçmiştir. Aynı şekilde Hz. Musa (a.s)'da putperest kavmiyle büyük mücadele vermektedir. Hz. Musa (a.s) İsrailoğullarının şirk unsuru haline getirdiği sığır hayvanı Allah'ın emretmesiyle büyük uğraşlar sonucunda onlara bu hayvanı kestirmeyi başarmıştır. Ne varki peygamberlerin yeryüzünden çekilmesiyle birlikte, insanlar şeytan ve şeytan şerli insanların etkisiyle en önemlisi cehaletleri sebebiyle, hak dinleri tahrif etmeye kalkışmıştır. Allah'ın bazı hikmetler sebebiyle emrettiği ibadetler insanlar tarafından ya tahrif edilmiş veya şuursuzca taklid edilen bir uygulama veya gelenek haline getirilmiştir. İşte bu taklid ve şuursuzluk onları birer şirk unsuru olan put tanrılar yapmaya sevk etmiştir. Böylelikle put ve diğer tanrılara yönelen insanlar hak doğru yoldan uzaklaşarak yanlış uygulamaları ve batıl inançları sebebiyle müşrik olmuşlardır. Tam bu noktada putperest cahiliye dönemi insanı, İslam dini Hz. Muhammed (s.a.s) ile yeniden hayat bulmuştur. İslam dini, insanlar tarafından şirk unsuru haline gelen putları ve onlar için yapılan tüm ibadetleri tahrif edildiği gerekçesiyle reddetmiştir.

Kurban ibadeti üzerinde de aynı şekilde şirk unsuru ve bir takım tahrifler bulunmaktaydı. Öyleki bu ibadet şuursuzca yapılan, ne için yapıldığı bilinmeyen karmaşık ibadetlerden biri haline gelmiştir. Ancak birçok ibadet zamanla terke uğradığı halde kurban ibadeti süregelen zaman zarfında ilk insandan bu yana insanlar tarafından hiç terk edilmediği görülmektedir. Aksine tehlikeli boyutlarda putlar uğruna takdime yapılı hale gelmiştir. Bazı din ve kültürlerde insanlar putlarına kurbanlar adamaktan hatta insan kanı dökmekten geri durulmadığı çalışmamızda görülmektedir. Onlar cahillikleri sebebiyle her şeyi yeniden düzenlemeye kalkışan İslam dinine ve kurban anlayışı sistemine kendi kurdukları inanç düzenleri bozulduğu gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. İslam dini, onların bu karşı çıkmalarını ve karşı çıktıkları tüm uygulamalardaki karışık hale gelen herşeyi yeniden düzenlemektedir. İslamın yeniden düzenlediği ibadetlerden birisi de kurbandır. İslam dini bu ibadeti enine boyuna ele almış, kurbanın ne olduğunu ortaya çıkarmış, kurban konusunda yapılan itirazlara ise peygamberi vasıtasıyla cevap vermiştir. Kur'an, kurban ibadetini kökten reddetmemiş ancak şirk içeren tüm unsurları ortadan kaldırarak tevhid inancını merkeze almıştır. Zira Kur'an, Allah kelamı olduğundan bütün kapalılıkları ilahi bilgiler sayesinde açarken, bütün yanlışlıkları ilahi bir metodla düzeltmektedir. İnsan açısından fayda ve hikmetin neler olabileceğini ve insanın bilemediği yanlış uygulamanın sınırlarını o öğretir. Kur'an, hikmetler ve sınırlar içeren, her şeyin çaresini, hikmetini ve cevabını barındıran yeğane ilahi kitaptır.

Çalışmamızın en başından beri anlaşıldığı üzere kurban, "zalim ve cahil" olan insanın içinden gelen "kan dökme" arzusunu düzene sokan ilahi bir eğitimidir. Ancak insanların tamamı "zalim ve cahil" değildir. Kurban, ister zalim olsun ister cahil olsun insan hayatına ekonomik, sosyal, kültürel açıdan faydalar kazandıran pek çok hikmeti bünyesinde barındıran bir ibadettir. Kurbanın bir hikmeti de insanda kan dökme arzusunu bastırmaktadır. Bu hayvanları kesmek süretiyle içgüdüsel arzular giderilmektedir. Bu yönüyle kurbanın insandaki kan dökme arzusuyla beraber insanı zararsız fakat hikmetli hale getiren İlahî bir teknik olduğunu söyleyebilmekteyiz.

Kur'an-ı Kerim âyetlerinden anladığımız kadarıyla aslında kurban, kulun Rabbine karşı sevgi ve bağlılığını sembolize eder. Çünkü insan, fitrat itibariyle kendisine yapılan iyiliklere karşılık vermek ve Allah'a karşı kendi sevgisini belirtmek isteyen bir varlıktır. İnsan kendisini yaratıp onu eğiten ve kendisine sayılamayacak

kadar nimetler verenin Allah olduğu bilmektedir. İnsan, kendisine hayat bahşeden onca nimetler veren Allah'a karşı, çok aciz kalmaktadır. Peki, insan bu acizlik karşısında Allah'a nasıl bir karşılık verebilir?

İnsan aciz olduğundan, Rabbine tam manasıyla karşılıkta bulunması mümkün değildir. Allah'ın insana verdiği en mükemmel şeylerden birisi de candır. Ancak insan en sevdiği ve en kıymet verdiği şeyin kendi hayatı olduğunu da çok iyi bilir. İnsan kendisine bahşedilen hayatını Allah'ın sayısız nimetlerine karşılık yine O'na şükran duygularını ifade edebilmek için Allah'a feda etmek ister. Öyle ki Allah yolunda ölecek adının şehit olmasını ve bu unvanı almayı arzu eder. İnsanın hayatı dâhil herşey yalnızca Cenab-ı Hakkın eseri ve O'nun nimetidir. Öyle ki insan en sevdiği canını, Allah'a feda etmesi, onun yolunda ölmesi tıpkı bir kuşunun Hz.Süleyman'a hediye ettiği çekirge bacağı mesabesindedir!

Kurban ibadeti, insan fitratının Allah yolunda ölme veya kan dökme isteğine karşı Allah'tan gelen bir çaredir. Ayrıca âyette emredilen şeyin "*İnsanın nefis ve malını Allah'a satma akdini*" sembolize etmektedir. Kul, kurban kesmekle nefsinin ve malını Allah'a satmayı kabullenmiş olmaktadır. Aynı şekilde hayatını ve malını Allah yolunda harcayacağını taahhüt etmiş olmaktadır. Kurban'ın nihaî anlam ve maksadı budur!

Kur'an, "*ey iman edenler, kendinizi Allah ve Rasulü'nün önüne geçirmeyin!*" fermanı ile hiçbir şeyi ve hiçbir sevgiyi Allah ve Resûlünün önüne geçirmemeyi emretmektedir. Bu sevgiyi âyetin hükmü gereğince topluma yerleştirmek için, önce sevdiğimiz şeylerden bizler tasadduk etmeliyiz. Tasadduk ettiğimiz şeylere olan sevgimiz Allah ve Rasul'ünün sevgisinin önüne geçmediğinde kurbanlarımız gerçek manasını bulmuş olacaktır. Tıpkı Hz. İbrahim (a.s)'in, Allah ile arasındaki oğlu İsmail'e olan sevgisi kaldırması gibi. O halde diyebilir ki kurban, Allah'a olan sevgimizin, bağlılığımızın nişanesi, O'nunla aramıza hiçbir şeyin girmeyeceğini gösteren bir işaret ve takva vesilesidir. Bu işarete dair kurbanlarımız Allah ile aramızdaki bir nişan olmaktadır. Bu nişanlara istinaden Kur'an-ı Kerim, kurban ibadetini yine bu ibadete ait kurbanlık hayvanları "Allah'ın Şiari" olarak isimlendirmektedir.

Çalışmamızda Kur'an'da bahsedilen âyetlerde kabul edilen veya reddilen kurban hadiselerine değinilmiştir. Nüzûl öncesi dönemlere ait çeşitli din ve kültlerin kurbanı ve Kur'an'da kurbanı ait yer alan kavramların Kur'an âyetlerinde nasıl ele alındığı

incelenmektedir. Ayrıca bu kavramlara ve âyetlere dair müfessirlerin çeşitli görüş ve düşünceleri ile bu kavramlara ve âyetlere ait değişik mânâlar üzerinde durulmaktadır. Son olarak kurbana dair hükümlere bir derece temas edilmektedir.

KAYNAKÇA

- ADEWALE S. A; (1998), “Afrika’nın Geleneksel Dininde Kurban”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (U.Ü.İ.F.), Dergisi**, Bursa.
- ALICI Hüseyin, Akika ve Hükümleri; (2009), çev: Muhammed Şahin, **İslamhaus Dergisi**.
- ÂLUSÎ Şihabuddin Mahmud ; (1985), **Ruhu'l-Maânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb-u'l-Mesânî**, Daru ihyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut.
- ATEŞ Süleyman; (1998), **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul.
- ATTAR Fahrettin, Akika; (1989), **TDV, İslam ansiklopedisi**, A, c. II, İstanbul.
- AYDIN Aslan. Ali.; (1995), “Kurbanın Dinî Hükümleri ve Hikmetleri”, **Diyanet Dergisi**, c. XIV, sy. 6, s.325–341.
- AYDIN Mehmet, **Hristiyanlıkta Din ve Din Anlayışı**, Dinler Tarihi Araştırmaları II.
- BAĞDADÎ Cemaluddin, Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî; (1994), **Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsîr**, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut.
- BARDAKOĞLU Ali, **Kurban**; (2005), DİA, TDV Yay, 1.bsk, Ankara 2002, c.XXVI, s.434.
- BAŞARAN Murat, **.Kurbansal Sunu**, Ayrıntı Yay, İstanbul.
- BEYDÂVÎ Kadı Nasiruddin Abdullah b. Ömer, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil**, *Osmanlı* Matbaası, İstanbul, 1306.
- BİANCHİ Ugo;(1999), **Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri**, Çev. Mustafa Ünal, Geçit Yay, Kayseri, s.59.
- BUHÂRÎ; (1401/1981), .Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-sahîh**, I-VIII, Çağrı Yay, İstanbul.
- BUHÛTÎ Şeyh Mansur b. Yunus b. Selahiddin el-Hanbelî, (1051/1641), **Keşşâfu'l-Kına**, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, IV, 1238.
- CESSÂS Ebû Bekr Ahmed Râzî, (ö.370/980);(1414/1993), **Ahkâmu'l-Kur'ân**, (I-III), Dâru'l-Fikr,Beyrut.

- CHALLAYE Felicien; (1994), **Dinler Tarihi**, Çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yay, 3.bsk, İstanbul.
- CİLACI Osman; (2001), **Dinler ve İnançlar Terminolojisi**, Damla Yay. , İstanbul.
- DARYAL Ali Murat; (1994), **Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri**, 2.bsk. İstanbul.
- DEMİRCİ Kürşat; (1991), “Hinduizm'in Kutsal Metinleri Veda”,**Bilimsel Araştırma Dizisi**, sy.15, İşaret Yay, İstanbul.
- DERVEZE Muhammed İzzet, et-Tefsiru'l-Hadis; (1997), **Nüzül Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, (çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Muharram Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altinkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım, Ekin Yay, İstanbul.
- DİHLEVÎ Şah Veliyyullah; (2012), Hücetullâhi'l-Bâliğa, **İslâm Düşüncesinin İlkeleri**, Çev. Mehmet Erdoğan, 2.bsk, İz Yay, Türkiye.
- DÖNMEZ İbrahim Kâfi, ÇAĞRICI Mustafa, KARAMAN Hayreddin ve GÜMÜŞ, Sadrettin; (2006), **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, DİB Yay. Ankara.
- ELİADE Mircea; (2014), **Ebedi Dönüş Mitosu**, Çev. Ümit Altuğ, İmge Yay, Ankara, 1994
- ERİŞ Zehra; (2014), **Kısa Sûrelerin Tefsiri**, Erkam Yay, İstanbul.
- ESÂD Mahmud; (1983), **İslâm Dini Tarihi**, Çev. Ahmet Lütfi Kazancı, Marifet Yay, İstanbul.
- FERÂHİDÎ Halil b. Ahmed, (ö.175/791); (1408/1988.), **Kitâbu'l Ayn**, (I-VIII), Mehdî el-Mahzûmî İbrahim es-Semerâî, Müessesetü'l Âlemî li'l Matbûât, Beyrut.
- FERRÂ Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad b. Yakup; (2002), **Meânî'l-Kur'ân**, (Thk. Muhammed Ali en-Neccar, Ahmed Yusuf Necati, Abdülfettah İsmail Şelebi), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- GEZGİN Ali Galip; (2005), “Kur'ân'da 'Nahr' Kelimesi ve Türkiye'de Kurban İbadetinin Algılanışı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Isparta.
- GÜÇ Ahmet; (2003), **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, Düşünce, Kitabevi, İstanbul.

- GÜÇ Ahmet. ; (2010), İslâm Öncesi Dinlerde Kurban, TDV - İstanbul Müftülüğü **Dergisi** Sayı: 11.
- GÜNAY Ünver Güngör; (1997), **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Ocak Yay. Ankara.
- GÜRBÜZ Erginer; (1997), **Kurban Kurbanın kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri**, Yapı Kredi Yay, 1.bsk, İstanbul.
- HANBEL, b. Ahmed; (1981), **Müsnedu Ahmed ibn Hanbel**, Çağrı Yay. İstanbul.
- HARMAN Ömer Faruk, Yeni Ahid'de Din ve Din Anlayışı; (1998), **Dinler Tarihi Araştırmaları II**. Sempozyum: 20-21 Kasım, Konya.
- HAZİN Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrahim; (2004), **Lubabu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Hâşân Hilmi Baskısı, Beyrut.
- HENNINGER Joseph.; (1987), Sacrifice, Encyclopedia of Religion (ER), ed. Mircea Eliade, c.XII, **Macmillian Publishing Company**, New York.
- <http://www.kuranâyetleri.net/kokler/zel-be-ha>.
- İBN ABİDİN Muhammed Emin ibn Ömer ibn Abdulaziz; (1982), **Reddu'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar**, (I-V), çev. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yay. İstanbul.
- İBN ARABÎ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, (ö.543/1148), **Ahkâmu'l-Kur'ân**, (I-IV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut.
- İBN DUREYD Ebû Bekr Muhammed Hasen, (ö.321/1001), **Kitabu Cemhereti'l-Luga** (I-III), (tahk. Remzî Münîr Ba'lebekkî), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1.Baskı, Beyrut 1408/1987.
- İBN FARİS Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyya, (ö.395/1004), **Mu'cemu Mekâyisi'l Luga** (I-VI), (tahk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), 2.Baskı, Mısır 1972
- İBN HÂCER el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed; (2006), **Fethul Bârî**, Dâr-ı Tîbe, Riyâd.
- İBN HÂCER *Fethu'l-Bârî X*, 3; Hısnî, Ebû Bekir Takiyuddîn b. Muhammed b. Abdu'l-Mü'min; (2001), **Kifâyetu'l-Ahyâr fî Halli Gâyeti'l- İhtisâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İBN HAZM **el-Muhalla**, Tah: Abdülgaaffar Süleyman el-Bendari, Beyrut, tsz,
- İBN KUDÂME Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed, (620/1223), **el-Muğnî**, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyâd 1997, XIII, 360

- İBN KUTEYBE Ebu Muhammed Abdullah ibn Müslim, **Tefsiru Garibi'l-Kur'an**, Daru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, (Tarihsiz).
- İBN MANZUR Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem; (1389/1970) **Lisanu'l Arab**, İkinci baskı, Beyrut.
- İBN RÜŞD (1988), Muhammed b. Ahmed (el-Ced), (520/1126), **el-Mukaddimât el-Mümehhedât**, Dâru'l- Ğarbi'l- İslâmî, Riyad.
- İBN KESİR Ebu'l-Fidâ İsmail; (1969), **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut.
- İBN KESİR Ebü'l-Fida İsmail el-Kureşi, **Tefsiru'l- Kur'ani'l-Azim**, Dârü'l-Kütübi'l Mısriyye, trz.
- İSFAHÂNÎ (2002), Ebu'l-Hüseyin b. Muhammed er-Ragıp, **Müfredât li Elfâzi'l-Kur'an**, Thk. Safvân Adnân Davûdî, Dâru'l-Kalem, Şam.
- KAÇMAZ Sefa. <http://toplum ve tarih.blogcu.com> Erişim Tarihi: 13.04.2019.
- KAHRAMAN Ahmet; (1999), **Mukayeseli Dinler Tarihi**, Marifet Yay, 7.bsk, İstanbul.
- KÂSÂNÎ Alâuddîn b. Mes'ud; (1997), **Bedâyi'u's-Sanâ'i fî Terttîbi's-Şerâi**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan.
- KÂSÂNÎ (1974), Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî (587/1191), **elBedâiu's-sanâi**, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut.
- KIRKINCI Mehmet; (1976), **Hikmet Pırıldaları**, Yeni Asya Yay, İstanbul.
- KÖKSAL Mustafa, Asım; (1981), **İslam Tarihi**, Şamil Yay, İstanbul.
- KURTUBÎ Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari; (1387), **el-Camu li Ahkami'l-Kur'an**, Kahire.
- KUTUB Seyyid; (1986), **Fi Zilali'l-Kur'an**, Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay. İstanbul.
- LÜVEYS Maluf; (2005), **El-Müncid Fi'l-Lügati ve'l-A'lâm**, Darul Mearif Yay, Beyrut.
- MERĞİNÂNÎ Ebü'l-Hasan Burhaneddîn Ali b. Ebî Bekr; (1994), **el-Hidâye**, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut.
- MEVDUDÎ Ebu'l-A'la; (1991), **Tefhimu'l-Kur'an**, İnsan Yay. İstanbul.
- MEVSİLÎ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmud b. Mevdûd, (683/1284), **el-İhtiyâr**, Pamuk Yay, trs.

- MUSAOĞLU Ahmet, İnsanın Gerçeği, <http://www.ahmetmusaoglu.org>. Erişim Tarihi:17.04.2019.
- MUVAFFAKUDDİN Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame, **el-Muğnî**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1997.
- MÜSLİM Edâhî 38, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsabûrî (ö.261/875), **el-Câmi'u's sahih**, I-V, Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru'l-hadîs, Kahire 1997.
- NAİM Ahmet; (1987), **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, DİB Yay, Ankara.
- NARİN İsmail; (2013), Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler, **Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 2.
- NARİN İsmail; (2009), Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul.
- ÖZDİREK Recep; (2007), **Kurban İbadeti**, Erkam Yay, İstanbul.
- ÖZER Yusuf Ziya, **Mısır Tarihi**, T.T.K. Yay, Ankara, 1987, s.65.
- ÖZKAN Ali Rafet; (2002), **Fundamentalist Hristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi**, Alperen Yay, Ankara.
- ÖZTÜRK Mustafa; (2012), "Dini Bir Şiar Olarak Kurban", **Nida Dergisi**.
- PARLATIR İsmail; (1998), **Türkçe Sözlük, T.D.K.**, 8. bsk, Ankara.
- PARMAKSIZOĞLU İsmet; (2002), Kurban, Dinler Tarihi Araştırmalar, **DİA**, TDV Yay, 1.bsk, İstanbul.
- PRITCHARD E. Evans; (1965), **Theories Of Primitive Religion**, Oxford.
- RABBI MOSHE Weissman; (2013), **Midraş derki**, Bereşit Çev. Lilianne, Zerhib, İstanbul.
- RAZÎ Fahrüddîn, (ö.606/1209), Mefâtihu'l-Ğayb, (et-Tefsîru'l Kebîr) (I-XXXII), Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1411/1990.
- SABÛNÎ Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefasir**, Çev, Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, 6.bsk, Ensar Neşriyat, c.V, s.259.
- SABÛNÎ Muhammed Ali, Revaiu'l-Beyan Tefsiru Ayâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'an Dersaadet, (Basım yeri ve tarihi yoktur).

- SÂLEBÎ Ebu İshak Ahmed ibn Muhammed ibn İbrahim; (1310), **Kasasu'l-Enbiya**, Matbaatu'l-Hayriyye, (Çev. Abdullah Yılmaz), Mısır.
- SARI Mevlüd; (1982), **Arapça Türkçe Lügat**, Bahar Yay, İstanbul.
- SCHEFFCZYK Leo; (1986), Substitution Representation, **Encyclopedia of Theology** (ET), ed. Karl Rahner, Crossroad, New York.
- SERÂHSÎ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl; (1989), **el-Mebsût**, Dâru'l Ma'rife, Beyrut
- SHARPE Eric J. ; (2000), **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, Çev. Ahmet Güç, Arasta Yay, Bursa.
- SİCİSTÂNÎ Ebu Davud Süleyman b. Eşâs; (1995), **es-Sünen**, Thk. Seyyid Muhammed Seyyid Abdülkadir Abdülhayr- Seyyid İbrahim, Daru'l-Hadis, Kahire.
- SUYÛTÎ Celâluddîn Abdurrahmân b. Kemâl (ö.911/1505), **el-Itkân fî 'Ulûmi'l Kur'an**, (I-II), Dâru İbn Kesîr ve Dâru'l-'Ulûmi'l- İnsâniyye, 2.bsk, Dımaşk, 1414/1993.
- ŞAFÎ Muhammed b. İdris, (ö.204/820), **el-Umm**, (I-VIII), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1410/1990.
- ŞERİATÎ Ali; (2002), **Hacc**, çev. Ejder Okumuş, Şûra yay. , 3. bs. İstanbul.
- ŞEVKANÎ Muhammed b. Ali ; (2005), **Fethu'l-kadîr**, Dâru'l-vefâ, 3.bsk, Beyrut.
- ŞEYBÂNÎ Muhammed b. el-Hasen (ö. 805/189), Asl, Mebsut, Karaçi, tsz. s.132-134.
- TABATABÂÎ Muhammed Hüseyin; (2005), **El-Mîzân fî Tefsiri'l-Kur'an**, Matbuat-i İsmailiyan, .5, Kum İran.
- TABERÎ Muhammed b. Cerir; (1968), **Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an**, Mısır.
- TDV İslam Ansiklopedisi 26/433.
- TİRMİZÎ Muhammed b. İsa b. Dahhâk; (2005), **el-Câmi'u's-Sahih**, Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Mustafa ez-Zehebi, Dâru'l-Hadîs, Kahire.
- TOKAT Latif; (2003), **Dinde Sembolizm**, Ankara Okulu Yay, Ankara.
- WATT Montgomery; (1982), **Modern Dünyada İslâm Vahyi**, Çev. Mehmet S. Aydın, Ankara.
- WENSİNCK Arent Jan; (1952), Kurban, **İslam Ansiklopedisi**, M.E. Basımevi, İstanbul.

- YAMAN Ahmet; (2004), **Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı**, İstanbul 2002”, DİB. Yay, Ankara.
- YAZIR Elmalılı M. Hamdi; (1992), **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağıtım, C.3, İstanbul.
- YILDIRIM Celal; (1986), **İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri**, Anadolu Yay, İstanbul.
- ZEMAŞERÎ Ebu'l-Kâsım, Cârullah Mahmûd b. Ömer, (ö.538/1143), **Esâsu'l-Belâğa**, (I-II), el-Hey'etu'l-Mısrıyye, 3.Baskı, Mısır 1406/1985.
- ZEYNUDDİN Zekeriya b. Muhammed, Zekeriya el-Ensari; (1990), **Fethu'l-'Allâm bi Ehâdisi'l Ahkâm**, Thk: Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ümit Güler

Doğum Yeri ve Tarihi : Bulancak/ GİRESUN 10.07.1984

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : ANKARA ÜNİVERSİTESİ - İLAHİYAT

Yüksek Lisans Öğrenimi : GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

Bildiği Yabancı Diller : ORTA DERECEDE ARAPÇA VE İNGİLİZCE

Bilimsel Faaliyetler :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

İletişim

Telefon : 5434539593

e-posta Adresi : kaptanin_seyda@hotmail.com

Tarih : 15.05.2019